

Gemeente Zeist

Publiekshal ▪ Het Rond 1, Zeist
Postbus 513, 3700 AM, Zeist
Telefoon 14 030 ▪ zeist@zeist.nl

www.zeist.nl ▪ www.twitter.com/gemeentezeist
www.facebook.com/gemeentezeist

*Ontvangen griffie 25-4-2024
RIB24.067*

Aan de gemeenteraad

Datum	24 april 2024	Ons kenmerk	345587
Burgerservicenummer		Uw kenmerk	
Bijlage(n)	<u>—</u>	Behandeld door	Chava Jurgens / Arno Klarenbeek
Onderwerp	Onderzoeksrapport naar omgang met joods Vastgoed tijdens en na WOII	Portefeuillehouder	Joyce Langenacker

Geachte leden van de raad,

Via de raadsinformatiebrief d.d. 26 augustus 2022 kenmerk RIB22.096 hebben wij u geïnformeerd over de uitvoering van een onderzoek waarin wij als gemeente Zeist in kaart wilden laten brengen wat de betrokkenheid van de gemeente is geweest bij de koop en verkoop van joods vastgoed en het naoorlogse rechtsherstel voor de slachtoffers. Hierbij wilden wij aandacht voor de rol van de gemeente bij de onteigening, het inventariseren in hoeverre de gemeente in de oorlogsjaren zelf onroerend goed van joden heeft gekocht en hoe er is omgegaan met rechtsherstel en (achterstallige) heffingen als erfpacht, straatgeld en rioolgeld. Zie verder <https://zeist.raadsinformatie.nl/document/11763418/1>.

Zoals aangegeven wilden wij een onafhankelijk onderzoek onder begeleiding van een externe begeleidingscommissie met onafhankelijke leden en een onafhankelijke deskundig onderzoeker, met expertise op dit onderzoeksterrein. Op 24 april jl. hebben de onderzoeker en de begeleidings-commissie het rapport over het uitgevoerde onderzoek officieel overhandigd aan burgemeester drs. J. Langenacker, bestuurlijk opdrachtgever van het onderzoek namens het gemeentebestuur van Zeist en de heer D. van Ginkel, als plaatsvervangend voorzitter van uw raad.

Het rapport met de titel: Ontrechting en rechtsherstel van joodse Zeistenaren en de betrokkenheid van de gemeente tijdens de Tweede Wereldoorlog; 'Vermeedelijk met achterlating van meubilair vertrokken', is daarna geplaatst op de projectpagina op www.zeist.nl en voor uw gemeenteraad beschikbaar gesteld in uw raadsinformatiesysteem.

Op woensdag 15 mei kunnen wij in een geplande bijeenkomst het gesprek voeren over dit gedegen rapport. Verderop in deze brief komen wij nog kort terug op die bijeenkomst en gaan wij ook in op onze beoordeling en waardering van het rapport. Alvorens daar aan toe te komen achten wij het gepast eerst nog in te gaan op de aanleiding en het beoogde doel van het onderzoek.

De aanleiding:

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn de joodse inwoners van Nederland, evenals Sinti en Roma, door de nazi's ontrecht en gedeporteerd. Bijna driekwart van de joodse landgenoten werd vermoord. In Zeist woonden per 1 oktober 1941 248 joden. Uit een eerste vluchtige analyse van de Verkaufsbücher, de Duitse administratie over onteigend joods vastgoed, is gebleken dat in Zeist ook ontrechting van huis en bezit heeft plaatsgevonden. Deze ontrechting was na de Tweede Wereldoorlog voor de landelijke overheid reden tot rechtsherstel. Joodse overlevenden en nabestaanden moesten vaak veel inspanningen plegen om hun bezittingen terug te krijgen. Ook kwam het voor dat naheffingen van belastingen werden geheven en/of erfpacht in rekening werd gebracht over periodes waarin de joodse eigenaren de panden niet hadden kunnen bewonen vanwege deportatie. De naoorlogse periode van rechtsherstel was voor de joodse landgenoten vaak kil en bureaucratisch.

In de jaren negentig heeft de landelijke overheid dit erkend en samen met banken, verzekeraars en effectenbeurs de MAROR-gelden (Morele Aansprakelijkheid Roof en Rechtsherstel) uitgekeerd. Tot op heden kunnen organisaties die zich structureel inzetten voor de Nederlands-Joodse gemeenschap in aanmerking komen voor subsidie uit deze gelden.

In 2013 ontstond echter ook aandacht voor de gemeentelijke rol inzake ontrechting en rechtsherstel, nadat uit een vondst in het Amsterdamse archief bleek dat na de oorlog erfpachtboetes zijn opgelegd aan overlevenden en nabestaanden van joodse inwoners. De gemeente Amsterdam startte daarop een onderzoek naar haar eigen handelen, uitgevoerd door het NIOD, waarna ook Den Haag, Rotterdam en Utrecht volgden.

Het Centraal Joods Overleg vroeg in 2019 aan alle gemeentes in Nederland met een voormalige joodse gemeenschap, zo'n onderzoek te starten. Insteek is onderzoek naar het gemeentelijk handelen en moreel rechtsherstel. Afhankelijk van wat er uit het feitenonderzoek blijkt, kunnen gedragingen van de gemeente aanleiding zijn tot compensatie, collectief en/of individueel. Steeds meer gemeenten volgen de oproep tot het doen van dit onderzoek. De aanpak en onderzoeksvragen laten verschillen zien.

Naar aanleiding hiervan en van publicaties van onderzoeksplatform Pointer (KRO-NCRV) zijn in Zeist ook vragen gerezen over het onderwerp van onteigening van woningen/vastgoed van joodse eigenaren tijdens de Tweede Wereldoorlog en het rechtsherstel daarna. Gezien het feit dat ook in Zeist ontrechting van huis en bezit heeft plaatsgevonden hebben wij het ook voor Zeist als moreel gewenst geoordeeld om een onderzoek te starten waarin in kaart werd gebracht wat de betrokkenheid van de gemeentebesturen is geweest bij de koop en verkoop van joods vastgoed en het naoorlogse rechtsherstel voor deze slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.

Wij hebben opdracht gegeven om de roof en het rechtsherstel te onderzoeken. Zijn alle panden na de oorlog teruggeven aan de rechtmatige -oorspronkelijke- joodse eigenaren? En onder welke voorwaarden? De rol van de gemeente is daarbij van belang: heeft de gemeente joods vastgoed gekocht tijdens de oorlog, en zo ja, hoe is het rechtsherstel verlopen na de oorlog?

Doel/impact?: Duidelijkheid scheppen over de rol van de gemeente bij de onteigening van het joods vastgoed in Zeist, bij het rechtsherstel na de oorlog en of door de gemeente naheffingen of boetes aan de joodse huiseigenaren of hun nabestaanden zijn opgelegd. Mede op basis van de uitkomsten kan vervolgens worden bekeken of er erkenning en een vorm van genoegdoening voor de rol van de gemeente tot uiting moet worden gebracht.

Het onderzoek en het rapport:

Onderzoeker Maarten-Jan Vos heeft in het najaar van 2022 een vooronderzoek uitgevoerd in de archieven van Zeist met het doel de omvang van de beschikbaarheid van archiefmateriaal voor het onderzoek en de scope daarvan te bepalen. Daarna is gestart met het inhoudelijke onderzoek.

Door de onderzoeker Maarten-Jan Vos zijn in afstemming met de begeleidingscommissie de volgende onderzoeksvragen gehanteerd:

- Welke panden in Zeist waren in 1941 in joods bezit?

kunnen we zeggen dat de Duitse orders werden opgevolgd. Ook VO 6/1941 die de gemeente Zeist verplichtte tot registratie van de joodse inwoners, voerde de gemeente uit.

We mogen dus wel concluderen dat de gemeente en gemeentepolitie hebben meegewerkt aan de Jodenvervolging in Zeist.

Naar aanleiding van de conclusie ad a. :

Lof voor het gedegen spit en uitzoek werk. Daarmee is een zo compleet mogelijk beeld geschetst. Het is voor de geschiedschrijving waardevol om te weten dat het gemeentebestuur in die tijd geen joods onroerend goed heeft verworven en daarmee geen misbruik van de situatie heeft gemaakt. Ook goed om te weten dat het gemeentebestuur bij de verkoop van het joods vastgoed in Zeist geen directe rol heeft gespeeld.

Naar aanleiding van de conclusie ad b en c. :

Bij het rechtsherstel van het joods vastgoed speelden de gemeenten geen rol, ook het gemeente-bestuur van Zeist niet. In zijn algemeenheid maar vooral ook op basis van de feitenweergave over het rechtsherstel over de Zeister casussen lijkt de vraag gerechtvaardigd of er in die tijd ook voldoende moreel rechtsherstel heeft plaatsgevonden bij de invulling van het rechtsherstel. Mede op basis van de uitgangspunten dat joodse eigenaren niet "verrijkt" mochten worden en kosten van "verbeteringen" moesten betalen en vooral zelf inzet dienden te plegen om tot rechtsherstel te komen, kan gesteld worden dat er feitelijk van moreel rechtsherstel onvoldoende sprake is geweest. Er was een kille en zakelijke houding en benadering van de overheid jegens de naar rechtsherstel zoekende joodse slachtoffers.

Naar aanleiding van de conclusie ad d. :

Dit beeld wijkt niet af van de houding van de meeste gemeentebesturen en gemeentepolitie in Nederland gedurende de Tweede Wereldoorlog. Er was ook weinig ruimte wel of niet uit te voeren en voor de wijze hoe uit te voeren (gedetailleerde instructies), laat staan keuzevrijheid en de represailles werden met het vorderen van de oorlogsjaren steeds heftiger. Dit zijn belangrijke noties voor ieders persoonlijke beeldvorming.

Hoe waarderen wij het rapport?:

De omvang van het rapport, de voetnoten, de bronvermeldingen en de weergave van de feitelijke informatie in deel 2 van het rapport, laten zien dat de onderzoeker en de begeleidingscommissie zeer zorgvuldig, nauwgezet en uiterst gedegen te werk zijn gegaan. Er ligt een kwalitatief goed en compleet rapport. We hebben daar veel waardering voor, als ook voor de grote inzet die is gepleegd om al het nog bestaande bronmateriaal boven tafel te krijgen en te onderzoeken op de feiten ter beantwoording van de onderzoeksvragen. Vanzelfsprekend vereist het onderzochte gevoelige thema dit ook.

Er is naar onze mening een zo goed en compleet mogelijk beeld gecreëerd over het gedrag en het verhouden van ons gemeentebestuur als ook de gemeentepolitie jegens de Zeister joodse medemens gedurende de tijd van de Duitse bezetting. Terecht wordt daarbij in het rapport ook de toen heersende tijdsgeest, de in die tijd heersende maatschappelijke verhouding ten opzichte van macht en gezag en de niet democratische Duitse machts- en gezagsverhoudingen binnen het openbaar bestuur gememoreerd.

Met het rapport en bovenstaande conclusies is duidelijkheid gecreëerd over de rol van het gemeentebestuur en van de gemeentepolitie.

De gemeente heeft geen panden aangekocht, noch heeft het gemeentebestuur bij de verkoop van het joods vastgoed in Zeist een rol gespeeld.

Er heeft rechtsherstel plaatsgevonden maar ook hier had het gemeentebestuur geen rol maar moet nu achteraf worden geconcludeerd dat er feitelijk van moreel rechtsherstel onvoldoende sprake is geweest. Er was sprake een kille en zakelijke houding en benadering.

Gemeentebestuur en gemeentepolitie hebben wel meegewerkt aan de jodenvervolging in Zeist.

Met deze conclusies, die wij na lezing van het rapport delen, erkennen wij dat bestuurders en ambtenaren hebben meegewerkt aan anti-joodse maatregelen, vervolging en ontrechting van joden in Zeist. Ook erkennen wij dat er van moreel rechtsherstel onvoldoende sprake is geweest.

Wij zijn daarom van mening dat wij op enige wijze aanvullend herstel (maatschappelijke compensatie) moeten bieden. Wij zijn voornemens de wijze waarop we dit willen doen met maatschappelijke partners, zoals het 4 en 5 mei Comité, het Geheugen van Zeist en het KunstenhuisIdea Zeist te onderzoeken. Laat deze geschiedenis

- Zijn die panden in de oorlog verkocht door de Duitse roofinstanties? En zo ja, zijn alle panden na de oorlog teruggegeven aan de oorspronkelijke joodse eigenaren of hun erfgenamen?
- Onder welke voorwaarden zijn de panden teruggegeven en welke kosten moesten de joodse eigenaren daarvoor maken? Er was wetgeving gemaakt voor restitutie (besluit E100 voor herstel rechtsverkeer). Die wetgeving stelde onder andere dat joden niet verrijkt mochten worden door de restitutie, bijvoorbeeld omdat een pand in waarde toegenomen was. Eerder onderzoek wees uit dat joden daarom soms kosten moesten maken voor de teruggave van hun eigendom. Hoe is dat in Zeist gegaan? Hoe stelden de oorlogskopers zich op na de oorlog? En ging het om minnelijk rechtsherstel, waarbij de partijen met elkaar om de tafel zaten, of was de tussenkomst van een rechter nodig? En heel concreet: welke bedragen waren hier mee gemoeid?

Tijdens het onderzoek is in afstemming met de begeleidingscommissie en de portefeuillehouder de scope van het onderzoek wat verbreed door op basis van het beschikbare archiefmateriaal ook te kijken naar:

- Op welke wijze was de gemeente Zeist verder betrokken bij de Jodenvervolging?
- De rol van de gemeentepolitie bij de Jodenvervolging en ontrechting.

De begeleidingscommissie heeft op 1 augustus 2023 een stand van zakenbericht over het verloop van het onderzoek en de verbreding van de scope van het onderzoek aan ons en uw gemeenteraad toegestuurd.

Beoordeling van het rapport:

Het rapport bestaat uit een historische inleiding (de toenmalige context deel 1), het onderzoek en de bevindingen (deel 2) en de afronding en conclusie (deel 3).

De belangrijkste conclusies uit het onderzoek op basis van de gestelde onderzoeksvragen zijn:

a. Welke panden in Zeist waren in 1941 in joods bezit?

In dit onderzoek worden 21 percelen genoemd, zie ook de voetnoten en de bijlage, die joods bezit waren. Vijftien percelen die in de *Verkaufsbücher* staan werden verkocht en zijn relevant voor dit onderzoek.

b. Zijn die panden in de oorlog verkocht door de Duitse roofinstanties? En zo ja, zijn alle panden na de oorlog teruggegeven aan de oorspronkelijke joodse eigenaren of hun erfgenamen?

Over de vijftien verkochte panden heeft rechtsherstel plaatsgevonden maar niet alle percelen werden teruggegeven.

c. Onder welke voorwaarden zijn de panden teruggegeven en welke kosten moesten de joodse eigenaren daarvoor maken?

De voorwaarden van teruggave lopen nogal uiteen zoals blijkt uit hoofdstuk twee in deel II en uit de bijlage. Samenvattend kunnen we stellen dat de meeste panden werden gerestitueerd middels een minnelijke schikking waarbij kosten en baten verrekend werden tussen oorlogskoper en de oorspronkelijk eigenaar of zijn/haar nabestaanden. Niet alle regelingen lijken even redelijk voor de slachtoffers. Een aantal joodse eigenaren kreeg een vordering op de oorlogskoper omdat deze niet kon betalen.

De details en cijfers rond de roof en het rechtsherstel staan in bijlage één. Op tabblad twee staan een aantal geroofde, joodse, hypotheek. Ook zijn er 25 panden onderzocht die geen joods bezit bleken. Daarvan is een lijst gemaakt maar die is niet bijgevoegd omdat deze panden voor de onderzoeksvragen niet van belang waren.

d. Op welke wijze was de gemeente Zeist verder betrokken bij de Jodenvervolging?

De gemeente en de gemeentepolitie waren direct betrokken bij het leeghalen van joodse huizen, bij de deportaties en bij de arrestaties van joodse onderduikers en joodse Zeistenaren. Dit gebeurde altijd op bevel van Duitse instanties en voor zover het bronnenmateriaal het toelaat

voor huidige en toekomstige generaties als waarschuwing dienen tegen de gevolgen van onverdraagzaamheid en haat.

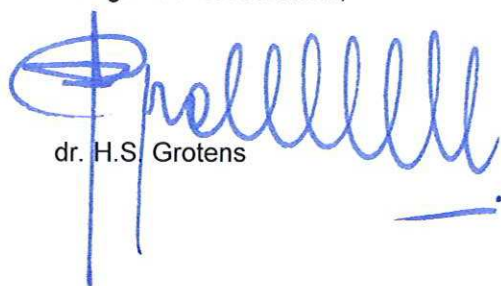
Wij hanteren voor iedereen dezelfde democratische rechten én sluiten niemand uit, inclusie is de norm binnen en voor onze maatschappij. Dit hoort bij onze inzet voor "Een goed en verdraagzaam leven in Zeist voor IEDEREEN".

Woensdag 15 mei vindt vanaf 20.00 uur in de raadszaal een openbare presentatie en bespreking van het rapport met uw gemeenteraad plaats. Aanwezig zijn de onderzoeker en de begeleidingscommissie, een vertegenwoordiging van de politie en van ons college.

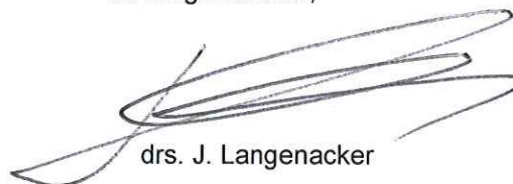
Wanneer u vragen of opmerkingen heeft kunt u die daar aan de orde stellen. Als uw vragen of opmerkingen feitelijke of technische informatie betreft, verzoeken wij u de vragen alvast via uw raadsgriffie kenbaar te maken, zodat wij met de betrokkenen bij dit onderzoek en rapport voor een passende reactie kunnen zorgen.

Hoogachtend,
burgemeester en wethouders van Zeist,

de gemeentesecretaris,

dr. H.S. Grotens

de burgemeester,

drs. J. Langenacker

'Vermoedelijk met achterlating van meubilair vertrokken'

Ontrechting en rechtsherstel van joodse Zeistenaren
en de betrokkenheid van de gemeente
tijdens de Tweede Wereldoorlog

'Vermoedelijk met achterlating van meubilair vertrokken'¹

Ontrechting en rechtsherstel van joodse Zeistenaren
en de betrokkenheid van de gemeente tijdens de Tweede Wereldoorlog

Maarten-Jan Vos
Historisch onderzoek & meer
April 2024

Inhoud

Inleiding en onderzoeksvragen	5	4 De betrokkenheid van de politie	33
Deel 1: Historische inleiding	8	■ De Nederlandse Politie	33
1 Het bezettingsbestuur in Nederland	8	■ De Zeister Gemeentepolitie	34
2 Anti-joodse maatregelen	9	■ Verzet	34
3 De Joodse gemeenschap van Zeist	10	■ 'Wering van joden bij de politie'	35
		■ Voor joden verboden	35
		■ Deportaties	36
		■ Onderduikers	37
		■ Kosten	38
		■ Samenvattend	39
Deel 2: Onderzoek	12	5 Plundering van joodse bedrijven: firma Jos. Bannet	39
1 Vastgoed	12	■ Inleiding	39
■ Inleiding: roof van joods vastgoed in Nederland	12	■ Joodse bedrijven in Zeist	40
■ Agrarisch grondbezit	14	■ De firma Jos. Bannet	40
■ Rechtsherstel over vastgoed	14	■ Vastgoed	41
■ Minnelijke schikkingen	15	■ Na de bevrijding	42
■ Kenmerkende aspecten van het rechtsherstel	16	■ Roof van het bedrijf	43
■ Beheer van niet verkochte percelen	18	■ Afsluitend	43
■ Joods vastgoed in Zeist	18		
■ Betrokkenheid van de gemeente Zeist	19	Deel 3: Afronding en conclusie	45
■ Oorlogskopers	19	■ Inleiding: rechtsherstel	45
■ Een handelaar in joods vastgoed	19	■ Rechtsherstel over joods vastgoedbezit in Zeist	45
■ Rijksduitser Wilhelm Lange	22	■ Betrokkenheid van de gemeente bij de Jodenvervolging in Zeist	46
■ Willem de Zwijgerlaan 21	22	■ Onderzoeksvragen en conclusie	47
■ Een oorlogskoper met schulden	23	■ Afsluitend	48
■ Graaf Janlaan: geen minnelijke schikking	23		
■ Hypotheken	25	Bijlagen	50
■ Afsluitend	26		
2 Registratie	26	Noten	56
■ Inleiding	26		
■ Zeist	27	Bronnen en overig	70
■ Instellingen	27	■ Met dank aan	70
■ Samenvattend	28	■ Afkortingen	70
3 Roerende goederen	28	■ Literatuur	70
■ Inleiding: roof van inboedels	28	■ Archieven	72
■ Roof van inboedels in Zeist	29	■ Websites	72
■ Einsatzstab Rosenberg	30		
■ Andere adressen	31	■ Colofon	74
■ Financiën	31		
■ Fietsen en radio's	32		
■ Afsluitend	32		

Inleiding en onderzoeksvragen

Er is in 2020-2022 veel aandacht geweest voor de roof van joods vastgoed tijdens de Tweede Wereldoorlog. In uitzendingen van Pointer/Monitor en op internetplatform Follow the Money werd de aandacht gevestigd op panden in Eindhoven, Winterswijk, Den Helder, Leiden en Oldenzaal waarvan de geschiedenis van roof en rechtsherstel niet duidelijk is.

Aanleiding van de uitzendingen was de digitalisering van de *Verkaufsbücher*, de schriften met lijsten van verkocht joods vastgoed aan oorlogskopers. Meer dan 7000 transacties in die *Verkaufsbücher* getuigen van de verkoop van joods onroerend goed, buiten de joodse eigenaren om en zonder dat ze een cent van de verkoopsom zagen. Vanaf september 1941 moesten alle joodse huisbezitters hun bezit in beheer geven bij de *Niederländische Grundstücksverwaltung*, de Duitse rooforganisatie die de percelen verkocht. Na de oorlog moesten de joodse eigenaren of hun nabestaanden rechtsherstel aanvragen over het geroofde vastgoed. Hoe is dat rechtsherstel verlopen en is er daarmee werkelijk 'recht' gedaan, in morele en financiële zin? Dat is de vraag waar het steeds om gaat.

De geschiedenis van het rechtsherstel zelf is er inmiddels een van meer dan 75 jaar. Volgens historicus Raymund Schütz bevinden we ons nu in de derde ronde van rechtsherstel nadat er twee eerdere rondes te onderscheiden waren. De eerste ronde was vlak na de oorlog. De Nederlandse regering had in Londen het rechtsherstel voorbereid met een aantal wetsbesluiten en vanaf 1944 werden deze in de praktijk gebracht. Er werd teruggave geregeld van uiteenlopende geroofde goederen en tegoeden zoals verzekeringen, effecten, kunst en waardevolle objecten, geld, vastgoed, bedrijven etc. Het rechtsherstel duurde tot diep in de jaren 50 en was voor de getroffen en vaak een moeizaam en lang proces.

De tweede ronde begon halverwege de jaren 90 en eindigde met de *Maror gelden* in 2000: een bedrag van 347 miljoen euro van het Rijk, verzekeraars, banken en de effectenbeurs om de tekortkomingen in het naoorlogse rechtsherstel te compenseren. Dit bedrag was gebaseerd op het onderzoek van diverse commissies, zoals de Commissie Kordes. Daarmee zou volgens de overheid finaal recht gedaan zijn.

Totdat in 2013 bij opschoning van documenten in het gemeentearchief van Amsterdam bleek dat de Gemeente Amsterdam nog na de oorlog erfpachtcanon had geëind van joden over de oorlogsjaren en zelfs boetes had geheven en deels had geëind. Na onderzoek besloot de burgemeester van Amsterdam dat er een bedrag van 10 miljoen euro tegenover dit onrecht moest staan voor de joodse gemeenschap en dat is ook ter beschikking gesteld. Hiermee maakte burgemeester Van der Laan in feite een begin met een nieuwe, derde, ronde van rechtsherstel, die vooral kijkt naar de betrokkenheid en het handelen van de gemeente bij de ontrecting van joodse inwoners. Vervolgens werd in 2016 door Robin te Slaa een casus in Den Haag beschreven waarin de joodse huiseigenaar David Simons in 1945 werd aangeslagen voor achterstallige erfpachtcanon. Ook werd er in Den Haag achterstallige straatbelasting geëind. Daarom besloot de gemeente Den Haag om een bedrag ter beschikking te stellen, net als daarna Utrecht. In 2019 kwam er een verzoek van het Centraal Joods Overleg aan alle gemeenten met een (voormalige) joodse gemeenschap om zo'n onderzoek te doen.

Daarnaast gaf de genoemde digitalisering van de *Verkaufsbücher* een impuls aan nieuw onderzoek op gemeentelijk niveau. Inmiddels doen 145 gemeenten onderzoek of hebben het onderzoek afgerond².

■ Onderzoeksvragen

Dit onderzoek gaat over Zeist. In de *Verkaufsbücher* staan dertien verkopen van joodse panden binnen de gemeente Zeist maar dat zijn meer adressen want sommige verkopen omvatten meerdere huisnummers. Het gaat in totaal om zeventien adressen. De gemeente Zeist heeft opdracht gegeven om de roof en rechtsherstel van die panden te onderzoeken. Zijn alle panden na de oorlog teruggegeven aan de rechtmatige -oorspronkelijke- eigenaren? En onder welke voorwaarden? De rol van de gemeente is daarbij van belang: heeft de gemeente joods vastgoed gekocht tijdens de oorlog, en zo ja, hoe is het rechtsherstel daar verlopen na de oorlog? Daarnaast kijkt het onderzoek naar verdere betrokkenheid van de gemeente bij de Jodenvervolging.

De onderzoeksvragen zijn:

- Welke panden in Zeist waren in 1941 in joods bezit?
- Zijn die panden in de oorlog verkocht door de Duitse roofinstanties? En zo ja, zijn alle panden na de oorlog teruggegeven aan de oorspronkelijke joodse eigenaren of hun erfgenamen?
- Onder welke voorwaarden zijn de panden teruggegeven en welke kosten moesten de joodse eigenaren daarvoor maken? Er was wetgeving gemaakt voor restitutie (besluit E100 voor herstel rechtsverkeer). Die wetgeving stelde onder andere dat joden niet verrijkt mochten worden door de restitutie, bijvoorbeeld omdat een pand in waarde toegenomen was. Eerder onderzoek wees uit dat joden daarom soms kosten moesten maken voor de teruggave van hun eigendom. Hoe is dat in Zeist gegaan? Hoe stelden de oorlogskopers zich op na de oorlog? En ging het om minnelijk rechtsherstel, waarbij de partijen met elkaar om de tafel zaten, of was de tussenkomst van een rechter nodig? En heel concreet: welke bedragen waren hier mee gemoeid?
- Op welke wijze was de gemeente Zeist verder betrokken bij de Jodenvervolging? Een vooronderzoek toonde aan dat er niet veel bronnenmateriaal in het gemeentearchief is over deze periode. Bovendien zijn de rol van de gemeentepolitie en de stichting van joods onderwijs al onderzocht. Daarom gaat dit onderzoek in op de roof van joodse inboedels en de registratie van 1941 omdat de gemeente daar een rol in speelde. Daarnaast ga ik in op de rol van de gemeentepolitie op basis van nieuw archiefmateriaal.

Naast deze onderzoeksvragen is er een oproep tot meldingen gedaan, dat wil zeggen dat nabestaanden van joodse Zeistenaren vragen konden stellen die bij hun nog leefden over bezit, roof en rechtsherstel. Er zijn geen meldingen binnengekomen.

Dit rapport bestaat uit drie delen. In het eerste deel besteed ik aandacht aan de geschiedenis van de Jodenvervolging en vooral die anti-joodse maatregelen waarbij gemeenten een rol speelden. Daarna behandel ik kort de joodse gemeenschap van Zeist voor en tijdens de oorlog. Deel 2 is de kern van het rapport en het eigenlijke onderzoek. Hier zal ik ingaan op een aantal anti-joodse maatregelen, namelijk de registratie van joden, de roof van vastgoed en de roof van roerende zaken als meubels. Ook zal ik ingaan op de rol van de gemeentepolitie en de roof van het bedrijf van Joseph Bannet omdat de gemeente daar een beperkte rol bij speelde. Aan iedere anti-joodse actie die ik bespreek gaat een korte historische inleiding vooraf. Bij alle onderwerpen bespreek ik ook de nasleep na de oorlog waar dat relevant is. Dit rapport is daarmee thematisch van opzet en niet chronologisch. Eigenlijk valt deel 2 ook weer in twee gedeelten uiteen: betrokkenheid van de gemeente (hoofdstuk 2, 3, 4 en in mindere mate 5) én de roof van joods vastgoed, een maatregel waar de gemeentelijke instanties geen betrokkenheid bij hadden (hoofdstuk 1). Het derde deel is de conclusie en beantwoordt puntsgewijs de onderzoeksvragen.

Uiteraard kent een onderzoek als dit beperkingen. Het voorhanden zijnde archiefmateriaal is bepalend voor het beeld dat we reconstrueren. Het archiefmateriaal over de oorlogsjaren in Zeist is vrij beperkt, met name over de registratie en de meubelroof. Voor die onderwerpen waren ook archivalia uit Het Utrechts Archief nodig. Er is archiefmateriaal vernietigd en een deel van het gemeentearchief bleek lastig toegankelijk. Aan de andere kant: het politiearchief in Zeist is zeer uitgebreid, met name over de oorlogsjaren, maar de processen-verbaal uit 47-1946 ontbreken dan weer.

De gemeente Zeist omvat, naast Zeist, de plaatsen Austerlitz, Den Dolder, Bosch en Duin en Huis ter Heide. Deze plaatsen zijn meegenomen in het onderzoek.

Een begeleidingscommissie bestaande uit voorzitter Paul Schnabel (oud directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau), André Hamburger (nabestaande), Marianne Kallen-Morren (oud politica), Gerrit van der Vorst (medeauteur van het boek 'Dan komen angst en wanhoop aangeslopen') en Noortje van Hofwegen (gemeentearchivaris) heeft geadviseerd tijdens de loop van dit onderzoek. Van der Vorst heeft als kennisdrager het onderzoek inhoudelijk ondersteund en gegevens en bronnenmateriaal aangedragen. De commissie is betrokken bij het formuleren van de onderzoeksvragen en heeft tijdens het proces gereageerd op bevindingen en uitkomsten van het onderzoek en op de concept rapportage.

Joost Kingma (stedenbouwkundige) was lid van de commissie maar is onverwacht overleden op 27 september 2023. Annemiek Bal (examinator, historica en auteur van het boek 'Het Zeister Verzet. De geschiedenis van de gemeente Zeist in oorlogstijd 1945-1940') heeft zich tijdens het onderzoek teruggetrokken uit de commissie. Het onderzoeksproject is gecoördineerd door Saskia van den Berg-Ebbenhorst. De verantwoordelijkheid voor de tekst ligt geheel bij de auteur.

Deel 1.

Historische inleiding

1 Het bezettingsbestuur in Nederland

Met de bezetting van ons land viel Nederland onder het naziregime. Nederland kreeg een burgerlijk bestuur onder Rijkscommissaris Seyss-Inquart. Het relatief zwakke burgerlijk bestuur liet meer speelruimte voor de vervolgingsinstanties als de Sicherheitsdienst (SD) en de Sicherheitspolizei (Sipo) onder leiding van Hanns Rauter en Wilhelm Harster. SD en Sipo hadden in Nederland meer macht dan in België en Frankrijk en dat is een van de vaak genoemde redenen dat de Jodenvervolging in ons land zo succesvol was vanuit nazi-perspectief. Rauter was een van de vier commissarissen-generaal en *höhere SS- und Polizeiführer*, verantwoordelijk voor veiligheid en politie. Harster was zijn direct ondergeschikte en was *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*. Zij zouden in de loop van de oorlog het initiatief op het gebied van de Jodenvervolging naar zich toe trekken.

Dat met de nazi-heerschappij in Nederland een antisemitisch regime aan de macht was gekomen, was al duidelijk door de gebeurtenissen in Duitsland in de jaren 30. Daar waren joden massaal ontrecht, getreiterd en tot tweederangsburger gemaakt. De Neurenberger wetten en de Novemberpogrom waren maar twee van een hele reeks dieptepunten op dit gebied. Voordat de oorlog uitbrak had de helft van de Duitse joden het land verlaten. Van die vluchtelingen zouden er ongeveer 20.000 in Nederland terechtkomen³.

Met het instellen van een burgerlijk bestuur in Nederland werden de Nederlandse ambtenaren niet buiten spel gezet. Seyss-Inquart liet namelijk het Nederlandse bestuursapparaat voortbestaan in de hoop dat het zich langzaam zou laten omvormen tot een nationaalsocialistisch landsbestuur. Seyss-Inquart en de vier commissarissen traden in plaats van regering en parlement. Verder bleef het landelijk bestuursapparaat in tact. Ambtenaren bleven veelal op hun post, al nam een deel ook ontslag. De secretarissen-generaal van de ministeries bleven in functie en waren als hoogste ambtenaren deel van het civiele bezettingsbestuur. Volgens Romijn met de intentie om zo de Nederlandse belangen te kunnen blijven behartigen⁴.

Gemeenteambtenaren en lokale politiebeambten bleven ook op hun posten. In heel het land zouden zij een rol spelen bij de Jodenvervolging, vooral bij registratie en inperking van de bewegingsvrijheid van joden zoals het plaatsen van verbodsborden⁵. En dat terwijl *Aanwijzingen in geval van een vijandelijke inval* uit 1937, een instructie van de regering gebaseerd op het landoorlogreglement, stelde dat ambtenaren moesten aftreden als hun aanblijven niet meer in het belang was van de bevolking. Ook het commentaar op die aanwijzingen uit 1943 bevestigde dat en verbood ambtenaren om mee te werken aan de Jodenvervolging. Volgens historicus Rob Bakker kozen de ambtenaren en secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken voor continuïteit van bestuur. Tegenwerking van de Duitse eisen zou chaos met zich meegebracht hebben. Ook Romijn constateert dat het in stand houden van het binnenlands bestuur prioriteit had. Opstappen van ambtenaren of burgemeesters zou die strategie doorkruisen⁶.

Burgemeesters bleven op hun post en in de loop van de oorlog werd een groot aantal van hen ontslagen en vervangen door meer nazi-getrouwe bestuurders waaronder NSB-leden. Met de introductie van het zogenaamde leidersbeginsel (eenhoofdig gezag) in september 1941, waarmee de gemeenteraden buiten spel werden gezet, kwamen de burgemeesters direct onder de Commissaris van de Provincie te ressorteren en daarmee onder Rijkscommissaris Seyss-Inquart. Dat was VO 152/1941 waarmee vanaf 1 september 1941 de gemeenteraden, gemeentelijke commissies en de colleges werden opgeheven. De burgemeester ging die taken waarnemen en de wethouders werden adviseurs. Zo leek het lokale bestuur op het landelijke bestuur: er waren geen vertegenwoordigende lichamen meer maar het bestuursapparaat bleef verder bestaan en werd gecentraliseerd. De macht van de burgemeesters werd door deze maatregelen groter, al constateerde Peter Tammes in 2000 dat dat geen significant verschil maakte voor de overlevingskans van joden in gemeenten met een nationaalsocialistische burgemeester⁷.

In Zeist bleef de in 1939 benoemde burgemeester Willem Visser, geen NSB'er, op zijn post. In de oorlog ging hij waarschijnlijk vier keer met verlof, meldde hij zich ziek of ging in onderduik maar het is niet duidelijk wanneer precies. In 1943 moest Visser een NSB wethouder aanstellen, J. van der Weerd. Na de bevrijding bleef hij burgemeester.

Hoe Vissers rol bij de Jodenvervolgung ook valt te beoordelen, zelf noemde hij de joodse inwoners van Zeist niet bij zijn eerste naoorlogse toespraak in de eerste gemeenteraadsvergadering, en ook niet bij een nieuwjaarstoespraak in 1946 waarin hij uitgebreider stilstond bij de oorlogsslachtoffers uit Zeist. Bij't Vuur en Van der Vorst schrijven kritisch over zijn rol en medewerking aan met name de registratie van joodse inwoners, Annemiek Bal noemt juist zijn verzetswerk⁸.

Ook de waarnemend commissaris van de gemeentepolitie, Georg Goorhuis, bleef de hele oorlog op zijn post en was in 1950 nog in dienst. Hij werd in 1941 benoemd en was sinds 1932 in dienst van het korps⁹.

2 Anti-joodse maatregelen

In Nederland volgden de anti-joodse maatregelen vanaf juni 1940 zich eerst aarzelend maar vanaf 1941 in een hoog tempo op. Aan de vooravond van de deportaties, juli 1942, waren de joden volledig ontrecht, waren ze bijna al hun bezittingen kwijt, mochten ze op veel openbare plekken niet meer komen, moesten ze op bepaalde tijden boodschappen doen, mochten ze geen vervoermiddelen meer bezitten en moesten ze de ster dragen.

Tot de eerste anti-joodse maatregelen, vaak uitgevaardigd in Duitse verordeningen (VO's), behoorden de ariërverklaring en het ontslag van joodse ambtenaren vanaf november 1940. In januari 1941 volgde VO 6/1941 over de registratie van joodse Nederlanders. Die registratie werd door de gemeenten gedaan. Ook verstrekten gemeenten andere administratieve informatie over joodse inwoners aan de bezetter, zoals we zullen zien. Een andere vroege maatregel ging over de registratie en de roof van joodse bedrijven. VO 189/1940 bepaalde dat alle joodse bedrijven zich moesten laten registreren bij een Duitse instantie, de *Wirtschaftsprüfstelle* (WPS). Het decreet was de eerste verordening waarin vastgelegd werd wie joods was en wie niet. Op 12 maart 1941 volgde VO 48/1941. Dit besluit bepaalde dat joodse bedrijven onder toezicht konden worden gesteld van een bewindvoerder of beheerder. Deze heette in het Duits een *Verwalter* of *Treuhänder*. Een andere grote stap in de ontrechting van joden waren de Liro-verordeningen, die joden verplichtten gelden en waardevolle spullen in te leveren (VO 148/1941 en VO 58/1942). De Liro was een door de Duitsers opgerichte roofofbank waar joden verplicht hun geld moesten parkeren. Daarmee was het geen echte bank maar een verzameldepot voor geroofd joods geld en waardevolle spullen.

In augustus 1941 bepaalde de bezetter dat joodse leerlingen voortaan naar aparte scholen moesten gaan met ingang van het nieuwe schooljaar. Het was aan de gemeenten om dit onderwijs in te richten, de ouders in kennis te stellen en voorlopig te financieren.

Vanaf 15 september 1941 verschenen overal bordjes met de tekst 'Voor joden verboden' in parken, cafés, schouwburgen en andere openbare plekken (VO 138/1941). VO 138 behelsde ook een verhuisverbod voor joden. Voor de zomer waren joden al geweerd uit zwembaden en uit hotels/pensions en openbare gelegenheden in badplaatsen¹⁰.

De roof van joods vastgoed speelde ook vanaf de zomer van 1941. Het gaat om VO 154/1941 over de aangifte van joods vastgoed en VO 102/1941 over de gedwongen verkoop van joodse landbouwgronden¹¹. Verordening 154 bepaalde dat alle joodse huizenbezitters hun vastgoed moesten aangeven bij een nieuwe Duitse instantie: de *Niederländische Grundstücksverwaltung* (NGV). Het doel was om het vastgoed te verkopen aan niet-joden. Ook voor landbouwgronden was een dergelijke verordening uitgevaardigd op 27 mei 1941.

Een hele belangrijke cesuur was natuurlijk het begin van de deportaties in juli 1942. Daarmee begon de fysieke verwijdering van joden uit Nederland en de grootschalige moord op de Nederlandse en de Europese joden. Vanaf toen gingen joden onderduiken. Bij de deportaties werd politie ingezet. Het is uit de grote steden bekend dat politie oproepingen afleverde, joden van huis ophaalde, en ingezet werd bij razzia's. Dat werd soms door de gemeentepolitie gedaan en die viel in de kleinere gemeenten waaronder Zeist direct onder de burgemeester, al werd de zeggenschap van burgemeesters minder vanaf maart 1943 omdat meerdere autoriteiten toen zeggenschap kregen over de gemeentelijke korpsen waarbij het nieuwe directoraat-generaal van politie het hoogste verantwoordelijke orgaan was¹².

De gemeentepolitie en gemeenteambtenaren speelden ook een rol bij de z.g. *Möbelaktion*. De inboedels in door joden verlaten woningen werden geïnventariseerd. Vervolgens werden deze afgevoerd naar Duitsland. Betrokken instanties hierbij waren de *Hausraterfassung* van de SD Amsterdam, de gemeente en de *Einsatzstab Rosenberg*. Hierover later meer.

Voor dit onderzoek zijn een aantal van bovenstaande VO's van belang en die worden in deel 2 uitgebreid behandeld. Het gaat dan om VO6/1941 voor de registratie, VO 154/1941 voor de roof van vastgoed, VO 48-1941 voor de liquidatie van joodse bedrijven en de *Möbelaktion*¹³.

3 De Joodse gemeenschap van Zeist

Zeist was geen joodse gemeente. Er hadden nooit veel joden gewoond en er bestond geen joodse religieuze gemeente, een synagoge of een joodse begraafplaats. Zeister joden die naar de synagoge gingen waren op Utrecht en Amersfoort aangewezen. Pas in de jaren 30 nam het aantal joodse inwoners van Zeist toe. In 1930 woonden er maar 59 joden in Zeist, op 24.778 inwoners.

Al in 1933 was er een Comité voor hulp aan joodse vluchtelingen opgericht in Zeist. Het comité werd gevoerd door twee Zeister joden, Emanuel Koetser en Jeremias Mesritz. Beide heren bezaten vastgoed dat in de oorlog verkocht zou worden. Met de registratie van joden in 1941 telde Zeist 284 joodse inwoners. Daar zaten ook joden bij die gedwongen uit de kustprovincies hadden moeten verhuizen en joden in instellingen. Op de registratie zal ik verderop terugkomen¹⁴.

In de oorlog hadden de Zeister joden te maken met alle bekende anti-joodse maatregelen die een normaal leven steeds onmogelijker maken, zoals roef, ontslag¹⁵, de jodenster, gescheiden onderwijs en het niet meer mogen komen op allerlei plaatsen zoals parken en zwembaden. Dit eindigde met deportatie en moord vanaf augustus 1942. Er kwam ook een vertegenwoordiging van de Joodse Raad in Zeist. De voorman was Eliezer Namenwirth. Een andere naam die genoemd wordt in de literatuur was Kurt Altmann, die leider van de joodse jeugdzorg werd. Beide mannen waren Duitse joden¹⁶. De Zeister joden werden in augustus en september 1942 gedeporteerd naar Amsterdam. De laatste joden moesten in april 1943 de provincie Utrecht en dus Zeist verlaten. Daarna waren er alleen nog ondergedoken joden in Zeist¹⁷.

Deel 2.

Onderzoek

In dit deel wordt een aantal onderwerpen besproken in het kader van de Jodenvervolging in Zeist. Hoofdstuk 1 gaat niet over het gemeentelijk handelen maar over de roof van het joodse vastgoed in Zeist. Dat ging buiten de gemeente om. De andere hoofdstukken gaan in op de betrokkenheid van de gemeente Zeist bij de uitvoering van een aantal anti-joodse maatregelen: de registratie van joodse inwoners, de roof van meubels, fietsen en radio's en deportaties en arrestaties van joden. Bij deze onderwerpen was de gemeente Zeist direct betrokken. Voor de volledigheid bespreek ik summier een ander onderwerp, dat strikt genomen geen onderdeel van de onderzoeksopdracht was: de liquidatie van een joods bedrijf.

Het joodse onderwijs valt buiten het bestek van dit onderzoek omdat dit al onderzocht is. Het joodse onderwijs is beschreven door oud-gemeentearchivaris Pierre Rhoen¹⁸. De arrestatie van joodse onderduikers is uitgebreid onderzocht door Bij 't Vuur en Van der Vorst, net als de rol van de joden-jager Evert Drost. Toch ga ik daar op in op basis van nieuw aangetroffen documenten in het correspondentie archief van de politie. Ook ga ik in op de rol van de gemeentepolitie bij de deportaties en bij het leeghalen van joodse woningen.

Niet behandeld worden de invoering van de Jodenster, het persoonsbewijs met stempel, of het ontslag van joodse gemeenteambtenaren¹⁹. De invoering van de Jodenster was geen gemeentezaak en er zijn geen archivalia over aangetroffen. Wel waren gemeenten verantwoordelijk voor het uitreiken van persoonsbewijzen en het aanbrengen van een stempel met een grote zwarte J. Hierover zijn echter geen archivalia aangetroffen²⁰.

1 Vastgoed

■ Inleiding: roof van joods vastgoed in Nederland

Verordening 154/1941 bepaalde dat alle joodse huizenbezitters hun vastgoed moesten aangeven bij een nieuwe Duitse instantie: de *Niederländische Grundstücksverwaltung* (NGV), ook wel de Nederlandse Administratie van Onroerende Goederen genoemd. Deze rooforganisatie nam de percelen in beheer en daarvan werd een aantekening gemaakt in het kadaster. *Beheer* is een verhullende term en werd gebruikt om er een semi-juridisch tintje aan te geven. Het betekende gewoon dat de joodse eigenaar niet meer over het pand kon beschikken, geen huren meer kon innen of zelf huur moest gaan betalen. De huur ging naar het Duitse rooffonds genaamd de *Vermögensverwaltungs- und Renteanstalt* (VVRA) met een percentage voor de beheerder.

De VO verwoordde het zo: "De Nederlandsche Administratie van Onroerende Goederen is na de overname van het beheer bevoegd tot het verrichten, zoo in als buiten rechte, van alle rechtshandelingen en anderszins, welke een behoorlijk beheer van het joodsch grondbezit met zich brengt;

het kan dit grondbezit ook geheel of den deele vervreemden of bezwaren. De Nederlandsche Administratie van Onroerende Goederen kan deze bevoegdheden geheel of ten deele aan andere personen overdragen, voor zoover zij deze personen met het daadwerkelijk beheer heeft belast²¹”.

Het beheer werd door de NGV vaak uitbesteed aan lokale makelaarskantoren of aan een aantal grote landelijke makelaars zoals kantoor Nobiscum, makelaarskantoor Everout of de ANBO (Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen) van Dirk Hidde de Vries. Dit waren officiële beheerders namens de NGV. Voor Zeist was de ANBO de verkoper van joodse panden. Wanneer de panden precies in beheer werden genomen is niet altijd duidelijk. Soms staat er een datum in het kadaster.

In totaal werden in Nederland ongeveer 20.000 percelen aangemeld²². Het beheer was slechts het begin van de ontrecting als opmaat naar verkoop. De NGV of de beheerder namens de NGV verkocht de joodse panden aan niet-joodse belangstellenden, vaak onder de marktprijs volgens Raymund Schütz. Wel werd er soms zwart geld bijbetaald omdat wegens prijsbeheersing de prijzen laag werden gehouden. Daarom is het moeilijk vast te stellen wat de panden precies opbrachten²³.

Er was woningnood en een zekere behoefte aan de joodse panden. Toch lopen de meningen uiteen over hoeveel belangstelling er was voor de huizen. Volgens Eric Slot was er veel aftrek, volgens Piersma en Kemperman stokte de verkoop na de Duitse nederlaag bij Stalingrad, januari 1943. Loe de Jong had juist geconcludeerd dat de panden slecht verkocht werden en ook Te Slaa signaleert een markt met veel weerstand tegen het aangaan van zulke foute transacties. Volgens Schütz kwam de verkoop juist relatief laat op gang. Hij plaatst het hoogtepunt in de verkopen tussen september 1942 en oktober 1943. Toen waren er in ieder geval 8000 joodse huizen in niet-joodse handen overgegaan. Uiteindelijk zouden het er 10.500 worden. In een volgende paragraaf noem ik de cijfers voor Zeist²⁴.

Voor de verkoop werd gebruik gemaakt van lokale makelaars en lokale netwerken om kopers te vinden, makelaars die net als de NGV en de betrokken notaris, courtage vingen. De panden werden verkocht, de notaris maakte een akte op, het geld werd betaald aan de NGV met aftrek van de kosten. Als het pand met een hypotheek bezwaard was, dan werd die afgelost uit de koopsom. Tenslotte stortte de NGV het overgebleven bedrag in het Duitse roffonds genaamd de *Vermögensverwaltungs- und Renteanstalt* (VVRA). In het kadaster werd het pand op de naam van de nieuwe eigenaar geschreven. De kopers van joods vastgoed zullen we in het vervolg oorlogskopers noemen. De gemeente waarin het vastgoed lag was hier niet bij betrokken²⁵.

Na de verkoop aan de oorlogskopers werden panden vaak doorverkocht, soms op dezelfde dag. Dit gebeurde volgens Schütz om de joodse herkomst te verdoezelen. Bij de eerste verkoop stond de joodse eigenaar nog in de akte, bij de tweede verkoop niet meer. Van een notaris werd verwacht dat hij bij de transactie aangaf dat het om een joods pand ging, maar vaak zweeg de notaris. Veel oorlogskopers waren niet bekend met het feit dat ze zelf bij het kadaster gegevens over de herkomst van een pand konden opvragen. Dit opende de deur voor malafide speculanten die de panden weer doorverkochten. In Zeist werd de tactiek van doorverkopen ook toegepast, sommige panden werden een paar keer verkocht²⁶.

Nog iets over de term roof: ik gebruik de termen roof en ontrecting door elkaar, al is ontrecting de meest passende term. De inbeheername van de joodse percelen is een maatregel binnen een veel bredere politiek van ontrecting van joodse Nederlanders op elk denkbaar gebied. Ik vermijd de term onteigening omdat die term wordt gebruikt bij het verkrijgen van percelen door gemeente of rijk ten behoeve van ruimtelijke ordening waarbij de eigenaren allerlei rechten hebben. Dat was hier niet het geval en dus spreken we van ontrecting en roof²⁷.

■ Agrarisch grondbezit

Ten tweede was er de roof van landbouwgronden. VO 102/1942 bepaalde dat die gronden voor 1 september 1941 verkocht moesten worden aan niet-joden. De joodse eigenaren waren hier nog bij betrokken en bepaalden gedeeltelijk de prijs samen met de kopers. De kopers waren vaak de pachters van de grond en zij kregen voorrang bij de verkoop. De regionale pachtbureaus, die in 1941 waren omgezet in grondkamers, moesten de verkoop uitvoeren en een speciaal *Bureau voor overdracht van joodse landbouwgronden* moest de verkopen goedkeuren. Dit bureau bemoeide zich vaak met de prijzen. In de praktijk werden de gronden aan de pachters verkocht. De koopsom verdween naar de VVRA.

In de gemeente Zeist heeft zich geen gedwongen verkoop van landbouwgronden voorgedaan. Dit onderwerp is daarom niet meegenomen in dit onderzoek²⁸.

■ Rechtsherstel over vastgoed

Na het einde van de bezetting werd de ramp duidelijk die het Nederlandse en Europese jodendom was aangedaan: de meeste Nederlandse joden waren vermoord. Zij zouden niet meer terugkeren naar hun huizen. De moord was het eindstadium geweest van een lange reeks van ontrectingsmaatregelen waaronder roof op ongekennde schaal.

De Nederlandse regering in Londen was zich tijdens de oorlog bewust geweest van de grootschalige roof door de bezetter waarvan met name joden het slachtoffer waren geworden. De regering had een aantal rechtsbesluiten geformuleerd. De belangrijkste voor dit onderzoek is E100, het besluit Herstel Rechtsverkeer. Dit besluit regelde de teruggave van geroofde bezittingen aan de oorspronkelijke eigenaren, gedeposedeerden genoemd. Dat ging om al het geroofde bezit, zowel joods als niet-joods. Daartoe voorzag E100 in een nieuwe centrale instelling, De Raad voor het Rechtsherstel. Deze raad bestond uit een aantal afdelingen waaronder de Afdeling Onroerende Goederen en de Afdeling Beheer. Die zijn voor dit onderzoek van belang.

De Afdeling Onroerende goederen, opgericht met wetsbesluit F272 van 16 november 1945, moest het rechtsherstel van onroerend goed juridisch regelen, dus volgens de gemaakte wetgeving. De afdeling Beheer werd meestal het Nederlands Beheersinstituut (NBI) genoemd. Dit grote instituut beheerde de landverraderlijke vermogens en de vijandelijke vermogens waaronder die van de VVRA en de NGV en voerde bewind over de vermogens van vermoorde joden, 'afwezigen' genoemd. Voor de vermogens van vermoorde joden werden bewindvoerders benoemd door het NBI. De bewindvoerders konden familieleden zijn, accountants, notarissen en zelfs het NBI zelf. Er werden meer dan 20.000 bewindvoerders benoemd voor de 'afwezigen'. De instructie voor bewindvoerders stelde: "De bewindvoerder heeft tot taak het vermogen van den afwezige in stand te houden en als een goed huisvader te beheeren, diens belangen waar te nemen (...)". Het rechtsherstel was daarmee een afgezonderde juridische operatie die los van het gewone rechtssysteem stond²⁹.

Daarnaast was wetsbesluit E93 belangrijk. Dit besluit noemde een groot aantal verordeningen van de nazi's die 'geacht werden nooit van kracht te zijn geweest' en daar vielen alle anti-joodse verordeningen onder. Die werden dus allemaal teruggedraaid en dat betekende dat de situatie moesten worden gerecreëerd zoals die voor de VO had bestaan.

In het geval van roof van vastgoed en bedrijven moest de financiële situatie van het slachtoffer hersteld worden en het eigenaarschap van bezittingen. Het rechtsherstel was nadrukkelijk geen compensatie of schadevergoeding maar draaide om restitutie. Vandaar dat meubels hier niet onder vielen: die waren verdwenen en konden niet gerestitueerd worden. Er moesten schikkingen gemaakt

worden door een notaris, samen met het slachtoffer of diens bewindvoerder en de oorlogskoper. Het maakte daarbij niet uit of de joodse eigenaar vermoord was of niet. De schikkingen werden minnelijke schikkingen genoemd. Met *minnelijk* werd bedoeld dat de partijen met elkaar afspraken maakten over de teruggave zonder tussenkomst van de rechter. Zo kon het rechtsherstel gedecentraliseerd worden en werd voorkomen dat een rechter in elke zaak uitspraak moest doen. De minnelijke schikking hoorde bij het billijkheidsprincipe waar het rechtsherstel van uitging. Daarbij moesten alle belangen afgewogen worden, dus ook die van de oorlogskoper.

De schikking resulteerde in een akte van teruggave waarin allerlei verrekeningen plaatsvonden zodat de situatie van voor de roof hersteld werd. De notaris maakte de akte op (vaak dezelfde notaris die een paar jaar eerder de 'roofakte' had opgemaakt!) en die schikking moest dan bekrachtigd worden door gedelegeerden van de Raad voor het Rechtsherstel die in het hele land zaten. Als dat was gebeurd was het rechtsherstel geschied en werd in het kadaster het pand weer op naam van de oorspronkelijke eigenaar of erfgenamen gezet. De akten liggen in het Nationaal Archief en worden de geschillen-dossiers genoemd³⁰.

Als de partijen er niet uitkwamen en een minnelijke schikking dus niet mogelijk was, was een uitspraak van de rechter nodig. Soms werkten oorlogskopers niet mee omdat ze zich op goede trouw beriepen. Ze hadden het joodse pand zonder voorkennis gekocht en wisten dus niet dat het joods bezit was. Dit was echter in de praktijk moeilijk aan te tonen. Bij zo'n geschil was dan een procedure voor de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel nodig. Ook kon de Afdeling Onroerende Goederen een regeling opleggen. Uiteindelijk werd er in 10.000 gevallen minnelijk geschikt en in 1300 gevallen werd het geschil door de Afdeling Onroerende Goederen of door de Afdeling Rechtspraak beslist³¹.

■ Minnelijke schikkingen

Voor Zeist geldt dat we het vooral over minnelijke schikkingen hebben. In één geval werd een regeling opgelegd door de Raad voor het Rechtsherstel afdeling Onroerende Goederen omdat de oorspronkelijke eigenaren en de oorlogskopers het niet eens werden. Dat ging om het bouwterrein aan de Graaf Janlaan. De andere regelingen waren minnelijke schikkingen. Daarom nog iets over de akten van minnelijke schikking waarbij de teruggave geformaliseerd werd³².

Uitgangspunt van de schikkingen was altijd teruggave omdat de verkoop had plaatsgevonden in het kader van een Duitse verordening die na de oorlog geacht werd nooit van kracht te zijn geweest. Er werd vooral rekening gehouden met de belangen van de oorlogskoper als die te goeder trouw had gekocht. Die goede trouw moesten zij zelf aan tonen en dat was heel moeilijk³³.

Ook al heette de schikkingen *minnelijk*, de teruggave was wel gestandaardiseerd. De akten van minnelijk rechtsherstel zijn steeds hetzelfde van opbouw en lijken erg op elkaar. Er waren richtlijnen opgesteld door de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. De akten zijn de papieren getuigen van wat rechtsherstel toen inhield: geen compensatie maar zoveel mogelijk herstel van de oorspronkelijke situatie. Dat betekende dat de teruggave van het pand gepaard ging met een reeks verrekeningen. De oorlogskoper moest gederfde huren terugbetalen aan de joodse eigenaar, evenals schade die hij mogelijk had aangericht. De oorspronkelijke eigenaar moest de vaste lasten betalen, dus straatgelden en andere belastingen en verzekeringspremies die de oorlogskoper had betaald tijdens de oorlogsjaren. Ook moest de joodse eigenaar eventuele waardevermeerdering van het pand betalen, bijvoorbeeld als er een verbouwing had plaatsgevonden³⁴.

Je ziet in deze akten dat het beheer over het perceel vaak al eerder werd overgedragen aan de oorspronkelijke eigenaar, dus voordat het rechtsherstel geformaliseerd was. De oorlogskoper leed

sowieso financiële schade: hij kreeg zijn aankoopprijs niet terug, die was bij de VVRA, NGV of Liro gestort, en hield een onzekere claim op die instanties over. Die zou in het geval van de NGV uiteindelijk voor 75,65 % worden voldaan en in het geval van de VVRA voor ca. 85 % maar dat was ten tijde van het rechtsherstel nog niet bekend. Bovendien moest hij de notariskosten, de kosten van de Afdeling Onroerende Goederen en de juridische kosten van de oorspronkelijke eigenaar voldoen³⁵.

De oorspronkelijke eigenaren werden altijd aangeslagen voor vaste lasten die mogelijk nog niet betaald waren. In principe werden die lasten verrekend maar er staat in elke akte een standaardzin die stelt dat als vaste lasten nog niet betaald mochten zijn, dat die dan voor de oorspronkelijke eigenaar zijn. Dus stel dat er nog financiële achterstalligheid uit de kast zou komen, dan was de schade voor de oorspronkelijke eigenaren: “De comparante sub 1 (de oorspronkelijke eigenaren – MJV) genoemd verbindt tegenover comparant sub 2 (de oorlogskoper – MJV) in diens gemelde hoedanigheid te betalen de zogenaamde vaste lasten, welke met betrekking tot het meergemelde perceel mochten blijken niet te zijn betaald, zulks inclusief premies en naheffingen terzake van molestverzekeringen³⁶”. In principe werden die kosten verrekend als ze bekend waren. Maar er lag dus een risico bij de oorspronkelijke eigenaar.

Uit eerder onderzoek bleek dat verbeteringen die een oorlogskoper had aangebracht werden doorberekend aan de joodse eigenaar. Dit paste helemaal in het idee van het rechtsherstel want het was herstel en geen compensatie. Dus dat de joodse eigenaar er financieel op vooruit ging, dat was niet aan de orde. Met de ogen van nu lijkt dat niet redelijk want de eventuele verbeteringen werden geheel buiten medeweten en zonder toestemming van de eigenaar gedaan.

De akten werden opgesteld nadat de partijen met elkaar afspraken hadden gemaakt, na onderhandelingen dus. De vraag dringt zich op: werd hier nu echt onderhandeld of was het rechtsherstel gewoon een rekensom, niets meer en niets minder, waarbij er niets te onderhandelen viel? We zien dat steeds dezelfde posten met elkaar verrekend worden, zoals huur, vaste lasten, een hypotheek en heel soms dus een waardevermeerdering of waardevermindering. We zullen echter zien dat er in Zeist wel degelijk onderhandeld werd. Oorlogskopers hadden soms geen geld of waren overleden. Of er moesten posten verrekend worden waarvan de hoogte niet duidelijk was. De onderhandelingen gingen dan over de hoogte van de te verrekenen bedragen en (meestal) niet over de teruggave aan sich.

In de literatuur worden er vraagtekens gezet bij de minnelijke schikking omdat dit de oorlogskoper de mogelijkheid zou geven om dwars te liggen, bijvoorbeeld als de oorlogskoper naar eigen zeggen te goeder trouw had gekocht. Dan waren vaak langdurige onderhandelingen nodig. Dat gebeurde in Zeist bij onderhandelingen over de teruggave van de Graaf Janlaan zoals we verderop zullen zien.

Kenmerkende aspecten van het rechtsherstel

Een aantal zaken valt op bij rechtsherstel in het algemeen. Navolgende observaties gelden ook landelijk want het zijn algemene karakteristieken van het rechtsherstel.

Het is allereerst belangrijk om vast te stellen dat de Nederlandse overheid geen uitzonderingspositie voor joden had ingeruimd bij het rechtsherstel. Met andere woorden: het rechtsherstel hield geen rekening met het feit dat joden als speciale groep waren vervolgd en beroofd door de bezetter. Er was hiervan te weinig bewustzijn bij de wetgevers en men wilde juist niet hetzelfde doen als de Duitsers hadden gedaan, namelijk de joden apart zetten. Piersma en Kemperman verwoordden dat als volgt: “Inschattingfouten als gevolg van ongeloof en het argument dat men niet hetzelfde wilde doen als de nazi’s, waren twee pijlers waarop het besluit van de overheid berustte om na de oorlog geen specifieke hulp aan Joodse oorlogsslachtoffers te bieden. De angst voor antisemitisme (..) was een derde pijler³⁷”.

Ten tweede: een veelgehoorde klacht destijds was de traagheid van het rechtsherstel. Veel zaken werden pas begin jaren 50 afgerond en het NBI zelf bleef tot 1967 bestaan. Een van de redenen was de verkeerde inschatting die in Londen was gemaakt. De inzet van zorgvuldig, individueel en bij wet geregeld rechtsherstel met alle procedures en papierwerk dat daarbij kwam kijken verhiel zich slecht met de gigantische schaal van de roof en de buitengewone gedupeerdheid van de joodse Nederlanders. Het kostte gewoon erg veel tijd om dat te doorlopen en elke transactie na te lopen. Bovendien moesten er vaak lange en ingewikkelde verervingen uitgezocht worden én de oorlogskopers konden vertragen als ze zich op goede trouw beriepen³⁸.

Ten derde: Het rechtsherstel moest gebeuren op verzoek van de gedeposedeerde of de bewindvoerder. Het is opmerkelijk dat die verantwoordelijkheid werd gelegd bij de slachtoffers die veelal vermoord waren en vertegenwoordigd werden door een bewindvoerder. Dat hoorde bij de keuze dat voor joden geen aparte plaats werd ingeruimd bij het rechtsherstel. Het rechtsherstel moest dus aangevraagd worden door de slachtoffers³⁹.

Ten vierde, een algemene observatie gebaseerd op de beheersdossiers: de kosten voor de bewindvoering over de vermogens werden betaald uit diezelfde vermogens. Zowel het NBI zelf als de bewindvoerders werden betaald en die beloning was gebaseerd op een percentage van het vermogen. De dossiers bevatten regelmatig brieven van bewindvoerders die om een extra beloning vroegen omdat het meer werk was dan gedacht. De joodse slachtoffers betaalden voor hun eigen bewindvoering⁴⁰.

Nog iets over het NBI: de weerslag van het beheer van vermogens van vermoorde joden zijn de zogenaamde beheersdossiers. Die dossiers zijn bewaard gebleven en bevatten de administratie van de bewindvoerder en correspondentie in het kader van de bewindvoering. Deze dossiers zijn een belangrijke pijler van veel onderzoeken naar joods vastgoed en ook van dit onderzoek. De meeste joodse slachtoffers die bezit hadden, hebben een dossier op zijn/haar naam en die dossiers bevatten informatie over de bezittingen en vermogensoverzichten. Ze kunnen heel dun zijn maar ze kunnen ook verschillende dikke dossiermappen omvatten. Heel grof gezegd: hoe meer vermogen iemand had, hoe lijviger het dossier. Naast de *Verkaufsbücher* zijn deze dossiers een manier om onroerend goed van joden op te sporen. Van joden die de oorlog overleefd hadden, is logischerwijs geen beheersdossier. Ze moesten zelf het beheer over hun bezittingen, en eventueel het rechtsherstel, oppakken.

Ten vijfde: het rechtsherstel was een grote operatie in een tijd de Nederlandse economie in duigen lag, het land leeggeplunderd was en steden in puin lagen. In dat licht zou je het rechtsherstel nog positief kunnen beoordelen want in de meeste gevallen vond wel een vorm van rechtsherstel plaats. Economische wederopbouw had echter prioriteit. Voor Minister van Financiën Lief tinck waren banken, verzekeringsmaatschappijen en effectenbeurs belangrijk voor de wederopbouw. Met deze spelers werd meer rekening gehouden dan met de joodse berooiden. De onderzoekers van Maastricht, waar het gemeentelijk onderzoek in 2023 verscheen, verwoordden het zo: "De parallel tussen ontrecting en rechtsherstel is opmerkelijk. Werden bij de ontrecting de belangen van de Joodse bevolking ondergeschikt gemaakt aan het streven naar orde en rust en een goede verstandhouding met de bezetter, bij het rechtsherstel werden de Joodse belangen ondergeschikt gemaakt aan het economisch herstel van Nederland en de belangen van billijkheid⁴¹".

Ten zesde: de gelijkwaardigheid en het billijkheidsprincipe dat de basis was voor het rechtsherstel en de onderhandelingen die daarbij hoorden zullen zeker niet altijd in het voordeel van de joodse slachtoffers gewerkt hebben. De berooide en getraumatiseerde joden hadden niet allemaal de mogelijkheid om zich goed te laten vertegenwoordigen bij dit proces. Of zij allemaal over voldoende innerlijke (veer)kracht beschikten om deze strijd aan te gaan, is zeer de vraag.

■ Beheer van niet verkochte percelen

Tot slot nog iets over percelen die niet verkocht zijn. Eén ding is zeker: we weten dat eigenaren ook dan hun pand niet meer konden gebruiken. Bovendien waren de eigenaren op een gegeven moment gedeporteerd of ondergedoken. De beheerder had alle rechten van de echte eigenaar overgenomen. Hoe werd na de oorlog gecompenseerd dat de eigenaren geen huren ontvingen of andere saldi? Waar bleven die huren? Hoe werd gecompenseerd dat ze niet meer in het pand konden wonen? En hoe zit het daar met de achterstalligheid? Als de vaste lasten door de ANBO werden betaald, dan waren er geen schulden na de oorlog. Of werd dat na de oorlog weer verrekend?

We weten het niet want er zijn geen rechtsherstel akten van de niet-verkochte percelen. Met andere woorden: er zijn geen schikkingen getroffen over niet-verkochte percelen. Hoe zat het dan met de verrekening van baten en lasten? We zullen in een volgend hoofdstuk zien dat bij Waterigeweg 31, dat niet verkocht werd, er wel gelden ontvangen werden door de ANBO. Ook de kwestie rond achterstallige erfpachtcanon in Den Haag van David Simons die Robin te Slaa beschreef betrof een niet-verkocht perceel. Net als bij de geheven straatbelasting in Den Haag waar het uitsluitend om percelen ging die onder beheer hadden gestaan. Dat is logisch want dat zijn de gevallen waarbij de oorspronkelijke joodse eigenaar in het kadaster bleef staan als eigenaar, ook al had hij niets meer te zeggen over zijn huis. In deze gevallen werd de joodse eigenaar wel aangeslagen. In Groningen merken de onderzoekers op dat het waarschijnlijk was dat beheerders lokale belastingen en erfpachtcanon wel betaalden⁴².

Deze vragen gelden overigens ook voor percelen die wél verkocht zijn maar dan voor de periode dat ze in beheer waren en nog niet verkocht. De meeste percelen werden pas in de loop van 1942 en 1943 verkocht en stonden tot die tijd waarschijnlijk onder beheer van de NGV of ANBO. Wat gebeurde er met vaste lasten en inkomsten over die beheerperiode? Waar bleven de huren die toen geïnd waren? Het is niet duidelijk hoe we deze vragen omtrent beheer moeten onderzoeken.

■ Joods vastgoed in Zeist

Joodse panden werden dus vanaf september 1941 in beheer genomen en vaak, maar niet altijd, verkocht. Dit onderzoek heeft gekeken naar alle percelen van joodse eigenaren in de gemeente Zeist die in de oorlog verkocht zijn of in beheer genomen. De belangrijkste bron daarvoor zijn de al genoemde *Verkaufsbücher*. In de *Verkaufsbücher* staan zeventien joodse percelen die in Zeist verkocht en/of in beheer genomen zijn⁴³. In de lijst met eigenaren staan namen van joodse Zeistenaren zoals de arts Salomon Bendien, Henri Zondervan en Adolf Simon Enthoven. Ook valt de naam op van een inwoner die meer vastgoed bezat en dus zwaar getroffen werd: Jeremias Mesritz.

Er is een uiteenlopend beeld onder historici van wanneer de panden het meeste aftrek vonden. Voor Zeist is duidelijk dat de verkoop eind 1942 goed op gang kwam. Bijna alle panden in de *Bücher* verwisselden tussen december 1942 en april 1943 van eigenaar⁴⁴. Daarmee was een bedrag gemoeid van f 154.400,-, nu zo'n € 1.081.380. In een tabel die het kadaster in 2018 maakte op basis van de *Verkaufsbücher* worden de prijzen van joods vastgoed in verschillende steden vergeleken met elkaar en met het prijsniveau van 2018. De tabel stelt: "Gemiddeld werden woningen verkocht (omgerekend naar het hedendaagse prijspeil) voor 35-40% van de WOZ-waarde". Zeist staat niet in de tabel maar Amersfoort en Utrecht wel. In deze plaatsen was dat resp. 34 % en 39 % op basis van de WOZ-waarde van januari 2018. Dus Amersfoort en Utrecht zaten rond het landelijk gemiddelde. We mogen aannemen dat dat ook voor Zeist gold⁴⁵.

■ Betrokkenheid van de gemeente Zeist

Bij de roof van vastgoed hadden de gemeenten geen betrokkenheid. Het was een landelijke operatie, gecoördineerd vanuit Den Haag, met medewerking van lokale privépersonen en makelaars. Het ging allemaal buiten de gemeente om, behalve wanneer de gemeente koper was.

Het is duidelijk dat de gemeente Zeist zelf geen joods vastgoed aankocht. In de standaard bronnen hierover is niets terug te vinden van aankopen door de gemeente. De gemeente Zeist komt niet voor in de *Verkaufsbücher*. Dat is niet raar trouwens, volgens Pointer staan er 224 of 218 gemeenten in de *Verkaufsbücher* waar joods vastgoed werd verkocht en daaronder 25 gemeenten die zelf vastgoed aankochten. Zeist zit daar dus niet bij⁴⁶. Ook uit andere bronnen bleek geen aankoop. Er zijn geen akten in het gemeentearchief Zeist van aankopen van joods vastgoed. Er zijn ook geen dossiers van rechtsherstel aangetroffen in het gemeentearchief. Ook in indexen op de notulen uit de oorlogsjaren is niets gevonden, net als op de lijst met 'gewone' aankopen van vastgoed door de gemeente⁴⁷.

■ Oorlogskopers

Het joodse vastgoed in Zeist werd dus niet aan de gemeente Zeist verkocht maar aan privé personen. We zullen ze in het vervolg oorlogskopers noemen. De *Verkaufsbücher* bevatten zeventien adressen die verkocht zouden zijn. Bij nader inzien blijkt van een dubbel perceel dat de verkoop niet doorging. Dat was de Baarnseweg 6-6a in Bosch en Duin, een groot en monumentaal pand van Adolf Simon Enthoven. Het pand zou aan 'Staatsbedrijf PTT' verkocht worden. De gegevens achter dit adres in de *Bücher* zijn niet volledig, niet alle kolommen zijn ingevuld, wat er vaak op duidt dat een verkoop toch niet is doorgegaan. Het kadaster bevestigt dat: het perceel bleef tot 1948 in de handen van de familie Enthoven⁴⁸.

Zo houden we vijftien verkochte percelen over. En dan zijn er nog vier percelen in joods bezit die niet in de *Bücher* staan: Waterigeweg 31 van Joseph Bannet, landgoed De Breul van het echtpaar May-Fuld (Driebergseweg 15), Oud Zandbergen van Robert May (Amersfoortseweg 18) en een herstellingsoord voor joodse kinderen dat Bethesda heette. Deze percelen zijn in de oorlog niet verkocht en vallen zo buiten het bestek van dit onderzoek. Op Waterigeweg 31 zal ik nog terugkomen⁴⁹.

Met medewerking van de begeleidingscommissie zijn nog een flink aantal andere adressen onderzocht op de vraag of ze joods bezit waren. Daaronder bevonden zich bijvoorbeeld adressen die in het boek *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen* worden genoemd. Ook zijn er ledenlijsten van de joodse gemeente Utrecht bekeken op adressen van joden die in Zeist woonden. In de administratie 1940-1942 van de NIGU, de Nederlands Israëlitische Gemeente van Utrecht, zijn elf inwoners van Zeist aangetroffen⁵⁰. Al deze adressen bleken geen joods bezit te zijn.

We komen zo dus op 21 percelen in joods bezit waarvan vijftien verkocht. Alle onderzochte adressen staan in de bijlage. Hier zal ik volstaan met een paar voorbeelden. Ik kijk daarbij ook naar het rechtsherstel over deze panden.

■ Een handelaar in joods vastgoed

Als je naar de namen van de oorlogskopers kijkt valt direct een naam op: Gerrit van de Blankevoort. Deze man kocht drie joodse panden in Zeist, namelijk Prof. Lorentzlaan 119, Vijverlaan 16 en Platolaan 34. Al deze panden verkocht hij weer door met winst. Hij handelde dus in deze panden. Zelf woonde Van de Blankevoort aan de Acacialaan 18, dat sinds 1941 zijn bezit was. Daar had het joodse gezin Cahen gewoond. Kennelijk ging hij in het pand wonen na het gedwongen vertrek van het gezin

Cahen. Van de Blankevoort was duidelijk wat je toen een 'foute' Nederlander noemde. Hij werd na de oorlog schuldig bevonden aan collaboratie wegens lidmaatschap van de Duitse SS, de NSB en diverse andere nationaalsocialistische organisaties en het met winst doorverkopen van de drie joodse panden in Zeist. Ook was hij verantwoordelijk voor de liquidatie van een joods bedrijf in Zwolle met medenemen van f 155.000. Hij had een deel van dat geld in Oostenrijk geparkeerd. Hij werd voor dat alles in 1947 veroordeeld maar er werd geen straf opgelegd want hij was in dat jaar overleden⁵¹.

Over al het joodse vastgoed dat Van de Blankevoort gekocht en verhandeld had moest rechtsherstel plaatsvinden. De akte van rechtsherstel over Prof. Lorentzlaan 119 geeft gelijk een mooi beeld van hoe dat in zijn werk ging. Er waren drie verschillende oorlogskopers geweest. En de joodse eigenaar Jeremias Mesritz was in 1946 overleden. Erfgenamen waren zijn vrouw en dochter.

De akte is uit 1948 toen de eerste oorlogskoper, Van de Blankevoort, al was overleden. In de akte werd van alles verrekend zodat twee pagina's gevuld werden met een lange rekensom: de aankoop kosten van de oorlogskopers, de winst die Van de Blankevoort had gemaakt bij doorverkoop, de gedeelde huur voor Mesritz, de belastingen (grond- en wegbelasting) die door de oorlogskopers waren betaald, de kosten van het rechtsherstel en de kosten voor de akte zelf. Dit werd allemaal verrekend tussen de betrokken partijen, met als doel om terug te gaan naar de situatie van voor de roof en die situatie financieel te herstellen. Alsof de verkoop nooit had plaatsgevonden. Dit was het standaard uitgangspunt bij het opstellen van de aktes.

de Nederl�ndische Grondst�cksvervalting of welke instelling ook, terzake van de aan deze betaalde koopsom hiervoor sub B genoemd over voor de helft aan partij Doleweerd en voor de andere helft aan partij van Doorn, welke cessies door de comparanten sub 3 en sub 4 in kwaliteit als gemeld, worden aanvaard.	
V. De kosten van deze akte ten bedrage van	f 207.50
de kosten ten behoeve van de afdeling Onroerende Goederen van de Raad voor het Rechtsherstel ad	" 31.--
de kosten ten behoeve van de Nederl�ndische Grondst�cksvervalting ad	" 2.50
en de kosten van de raadsman van partij Mesritz, inclusief de door deze betaalde verschotten ad	" 270.--
of in totaal	f 510.--
komen ten laste van partij van de Blankevoort, partij Doleweerd en partij van Doorn, elk voor een/derde gedeelte, met dien verstande, dat het aandeel van partij van de Blankevoort voorlopig door partij Doleweerd en partij van Doorn ieder voor de helft zal worden betaald, welk bedrag zo mogelijk later tussen hen en partij van de Blankevoort zal worden verrekend.	
VI. Partij van de Blankevoort moe betalen aan partij Mesritz de navolgende huren, berekend naar f 56.-- per maand:	
tijdvak 1 Mei 1943 t/m 31 Juli 1944, vijftien maanden	f 840.--
tijdvak 1 - 10 Augustus 1944, 10 dagen	" 18.67
samen	f 858.67
en heeft aanspraak op restitutie van:	
grondbelasting 15 April 1943 - 31 December 1943	f 53.11
wegbelasting als voren	" 16.61
voornoemde belastingen tijdvak 1 Januari 1944 tot 10 Aug. 1944	" 59.32
onderhoud berekend naar 10% van de huurwaarde	" 88.43
samen	" 221.77
blijft	f 636.90
welk laatste bedrag zo mogelijk te zijner tijd bij de afwikkeling van de nalatenschap van de Heer Gerrit van de Blankevoort tussen partijen zal worden verrekend.	
VII. Partij Mesritz betaalt aan partij Doleweerd:	
Grond- en wegbelasting tijdvak 10 Augustus 1944 - 31 December 1944 ad	f 39.60
grondbelasting tijdvak 1 Jan. 1945 - 27 Maart 1945 ad	" 18.17
wegbelasting tijdvak als voren ad	" 5.73
Door de firma F.J. ten Boske verrichte reparatieverzaamheden ad	" 50.75
Centrale verwarming reparatie verricht door de H.V. D. Korstanje en Zonen ad	" 195.--
Het maken van een nieuwe zinkput door de Heer G. Lamoree te Zeist	" 128.--
samen	f 437.27
en ontvangt van partij Doleweerd de huur berekend naar f 56.-- per maand over het tijdvak 10 Augustus - 31 Augustus 1944 ad	
1 September 1944 - 31 Maart 1945, zeven maanden	" 392.--
samen	f 429.33
blijft te betalen	f 7.92
VIII. Partij Mesritz betaalt aan partij van Doorn:	
grondbelasting tijdvak 27 Maart 1945 - 31 December 1945	f 57.02
idem over 1946	" 75.19
wegbelasting tijdvak 27 Maart 1945 - 31 December 1945	" 18.--
idem over 1946	" 23.75
idem over 1947	" 23.75
totaal	f 197.71
terwijl de grondbelasting over 1947 ten name van partij van Doorn rechtstreeks door partij Mesritz aan de betrokken Ontvanger der directe belastingen is overgemaakt.	
IX. Tengevolge van een en ander betaalt partij Mesritz aan partij Doleweerd het sub VII gemelde bedrag ad	f 7.92
en aan partij van Doorn het sub VIII gemelde bedrag ad	" 197.71
of in totaal	f 205.63
X. Tengevolge van een en ander betaalt partij Doleweerd aan Notaris Brouwer de helft van het sub V gemelde bedrag van f 510.-- of	f 255.--
aan partij van Doorn het sub IV gemelde bedrag ad	" 5500.--
samen	f 5755.--
en ontvangt van partij Mesritz het hiervoor sub VII gemelde bedrag van	" 7.92
blijft te betalen	f 5747.08
XI. Tengevolge van een en ander ontvangt partij van Doorn van partij Mesritz het hiervoor sub VIII gemelde bedrag ad	f 197.71
van partij Doleweerd het hiervoor sub IV gemelde bedrag ad	" 5500.--
samen	f 5697.71
en betaalt aan Notaris A.M. Brouwer de helft van het sub V gemelde bedrag ad f 510.-- of	" 255.--
blijft te ontvangen	f 5442.7
XII. Uit vorenstaande volgt dat partij Mesritz betaalt	f 205.6
partij Doleweerd betaalt	f 5747.0
samen	f 5952.7
partij van Doorn ontvangt	" 5442.7
terwijl het verschil ten bedrage van door mij, notaris, wordt ingehouden ten nade-re verrekening met belanghebbenden.	f 510.--

De pagina's in de minnelijke schikking Prof. Lorentzlaan 119 waarin alles verrekend wordt

Twee zaken zijn opmerkelijk aan het rechtsherstel over dit pand: partij Mesritz had recht op een bedrag van Van de Blankevoort maar die kon niet betalen dus dat werd een vordering. Uit de akte blijkt tevens dat een aantal reparatiewerkzaamheden zijn doorberekend aan de erven Mesritz en reparaties aan de CV en het maken van een zinkput. In totaal een bedrag van f 373,75. Het blijft opvallend dat dit soort aanpassingen, die buiten medeweten en toestemming van de eigenaar waren gedaan, doorberekend werden aan slachtoffers⁵².

Het tweede adres was Vijverlaan 16, bezit van David Lion Zendijk uit Deventer. Hij was echtgenoot van Judith de Wolff die het huis van haar vader had geërfd, Jacob de Wolff uit Zeist. Jacob was in 1946 overleden. Van de Blankevoort had het pand op de dag van verkoop, 15 april 1943, meteen doorverkocht aan Willem van der Graaf die in Huis ter Heide woonde. Van de Blankevoort had daarbij een winst van 1500 gulden gemaakt. De akte van rechtsherstel bevat niets opvallends, behalve dat de winst van 1500 gulden van Van de Blankevoort niet verrekend werd. Het lijkt erop dat zijn erfgenamen die winst konden behouden⁵³.

Ook het pand aan de Platolaan 34 had Van de Blankevoort doorverkocht aan Hilda Ring, tot 1947 echtgenote van Carl Hombeck. De joodse eigenaar was Henri Zondervan geweest. Hij was in Auschwitz vermoord. Blijkens een verklaring van de zoon van Zondervan in een proces-verbaal uit 1945 werd de woning ook leeggehaald in 1942, gedeeltelijk door de Duitse instanties en gedeeltelijk door de niet-joodse huishoudster mevrouw Walenkamp die in het huis was achtergebleven. Zij was voor de oorlogsverkoop verhuisd⁵⁴.

De akte van rechtsherstel heeft een opmerkelijke regeling wegens het feit dat Van de Blankevoort niet meer leefde en kennelijk berooid was gestorven: omdat Van de Blankevoort alleen maar schulden had nagelaten en men zijn erfgenamen niet wilde belasten werden de baten à f 448,29 die Van de Blankevoort uit het huis had gehaald niet verrekend met de joodse erfgenamen. Dat bedrag liepen ze dus mis. In de akte staat het zo omschreven: "In verband met de beneficiaire aanvaarding van de nalatenschap van de Heer G. v.d. Blankevoort, welke aanzienlijk meer schulden dan baten omvat, ten gevolge waarvan (..) niets ter tafel kan worden gebracht, zijn partijen overeengekomen, dat de erfgenamen van de Heer G. v.d. Blankevoort niet zullen worden betrokken in de financiële regeling van het onderhavige rechtsherstel".

Wel moest Hilda Ring nog achterstallig onderhoud betalen à 2000 gulden dat getaxeerd was op f 3205,-. De erfgenamen van Zondervan hielden een vordering op de ANBO/NGV over de beheersperiode voor de verkoop. Daarnaast moesten de erven Zondervan de hypotheek aflossen à f 5700,- plus rente van f 1372,- omdat die in de oorlog was afgelost. Anders zouden zij het huis vrij van hypotheek terug krijgen. Daarnaast werden er wel baten en lasten met de tweede oorlogskoper Hilda Ring verrekend. De erven Zondervan ontvingen f 3289,35. Tot zover de panden die Van de Blankevoort had gekocht⁵⁵.

Dat rechtsherstel niet altijd teruggave betekende zien we bij een ander pand van Mesritz. Veldheimlaan 35 was in de oorlog ook verkocht, aan Gerardus Neesen. Hij woonde er sinds 1938 als huurder en bleef er wonen tot 1952 toen hij overleed. Uit de akte blijkt dat hij het pand mocht behouden, maar er vond wel rechtsherstel plaats. De erven Mesritz accepteerden een onaantrekkelijke regeling, het is onduidelijk waarom en welke onderhandelingen hieraan ten grondslag lagen. Ze kregen het huis niet terug en er vond ook geen verrekening van baten en lasten plaats. In de akte staat het zo: "Verrekening van de door de comparant sub 2 (oorlogskoper Neesen-MJV) betaalde vaste lasten, zoals grond- en straatlasten en dergelijke, assurantiepenningen en onderhoudskosten zal niet plaatsvinden, evenmin voorzoveel betreft het door hem genoten huurgenot⁵⁶".

Dus de erven kregen geen inkomsten over de tijd dat het huis hun onrechtmatig was ontnomen. In plaats daarvan hielden zij de onzekere vordering op de NGV over waar de koopsom terecht was gekomen. Die zou uiteindelijk voor ca. 75 % uitgekeerd worden maar dat was toen nog onbekend. Bovendien moesten zij ook nog meebetalen aan de kosten voor het rechtsherstel en het opmaken van de akte, kosten die normaliter door de oorlogskopers moesten worden betaald. Op papier een magere regeling dus voor de erven Mesritz⁵⁷.

■ Rijksduitser Wilhelm Lange

Een tweede opvallende oorlogskoper was Hermann Wilhelm Ferdinand Gottlob Lange. Opvallend omdat hij twee panden in Zeist kocht, en opvallend omdat hij een bekend café in Utrecht exploiteerde. Dat was café de *Stadtschänke* aan de Oudegracht 195 waar Nederlandse en Duitse nazi's kwamen, onder andere WA mannen van de NSB. Hij was *rijksduitser*, een Duitser die al langere tijd in Nederland woonde. Lange kocht de panden Dolderseweg 44 in Den Dolder en Dennenweg 16 in Bosch en Duin en verhuurde de panden vervolgens. Na de oorlog werd hij onder beheer gesteld van het Nederlands Beheersinstituut. Hij heeft maar liefst drie beheersdossiers want hij had veel bezit. Lange zelf was geïnterneerd na de oorlog. Hij was lid van de NSDAP geweest, van het Deutsche Arbeitsfront en de Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV).

Hij had geld naar Duitsland weggesluisd en daarom was het rechtsherstel over de Dolderseweg een uitzonderlijke regeling. Er viel niets bij hem te halen, alleen de vordering op de NGV aan wie hij de koopsom voor de Dolderseweg had betaald. Maar Lange moest wel een exploitatiesaldo à f 1165,11 en de kosten voor rechtsherstel à f 229,- afdragen en dat geld was er niet. Die schuld had hij in het kader van het rechtsherstel aan Frederika Boasson. Zij was eigenares van het pand, woonde in Amsterdam en had de oorlog overleefd. Om er zeker van te zijn dat zij haar geld zou krijgen werd een Trustkantoor gemachtigd om de belangen van Boasson te waarborgen. Het Trustkantoor beheerde de claim die Lange op de NGV had zodat bij uitkering eerst de schuld aan mevrouw Boasson betaald zou worden. Daarna werd de vordering weer aan het NBI overgedragen. Uit een akte van retro-cessie van 6 maart 1953 blijkt dat de vordering op de NGV toen aan Lange werd overgedragen door het Trustkantoor en dat Boasson het bedrag had ontvangen⁵⁸.

Het rechtsherstel over het andere pand aan de Dennenweg was op min of meer dezelfde manier geregeld. Dat pand was van Adolf Simon Enthoven geweest die net voor de oorlog was overleden. En omdat zijn vrouw net na de oorlog was overleden waren hun vier kinderen erfgenaam. Lange moest een exploitatiesaldo à f 612,78 en de kosten voor rechtsherstel (f 126,37 plus f 27,25) afdragen. Dat zou betaald moeten worden uit de vordering op de NGV omdat Lange niet kon betalen. Het bedrag werd uiteindelijk inderdaad afgeschreven zo blijkt uit Lange's betalingsstrookjes in zijn beheersdossiers. Dat was in 1955. De rest van de vordering op de NGV was voor Lange.

■ Willem de Zwijgerlaan 21

Dit perceel was van Jacob Wallage uit Heemstede. Hij overleefde de oorlog. We komen zijn naam verderop nog een keer tegen. De NGV verkocht het pand aan Harm Martens uit Den Haag. Hij verkocht het een jaar later, februari 1944, weer door aan Heinz Havemann. Deze beide oorlogskopers hadden kosten en baten gehad aan het pand maar die waren kennelijk niet bijgehouden: "Tijdens haar bezit zijn door partij Martens en door partij Havemann huren ontvangen en zakelijke lasten, onderhoudskosten en andere uitgaven betaald, van welke ontvangsten en uitgaven de exploitatiesaldi wegens het ontbreken van gegevens niet zijn vast te stellen". Dat probleem werd door onderhandelingen opgelost: "verrekening van het door partijen Martens Havemann genoten exploitatie-saldo (...) zal

niet plaatsvinden, waartegenover partij Wallagen niet behoeft te vergoeden rente van haar, bij de verkoop van het onroerende goed afgeloste hypothecaire schuld". Zo werden dus twee posten tegen elkaar weggestreept, ook al is het onduidelijk of deze bedragen enigszins overeen kwamen. De oorlogskopers betaalden de kosten van rechtsherstel. De tweede koper, Havemann, kreeg een vordering op Martens wegens de gemaakte winst van de eerste koper.

■ Een oorlogskoper met schulden

Emanuel Koetser kwamen we al eerder tegen als lid van het Comité voor hulp aan joodse vluchtelingen. Hij woonde voor de oorlog aan de Veldheimlaan 37. Dat pand was zijn bezit. In de oorlog woonde hij, tot aan zijn deportatie, in Utrecht. Hij werd met zijn vrouw Rosa Koetser-Eiser in Sobibor vermoord. In hetzelfde jaar 1943 werd zijn huis in Zeist verkocht door de NGV. Koper was Anthonius Marinus Zorn, bontwerker, Slotlaan 101. Hij werd na de oorlog veroordeeld voor collaboratie en een NSB-lidmaatschap. Zorn verhuurde het huis of nam de huurders van Koetser over.

De bewindvoerder van Koetser na de oorlog was zijn zoon, Theodoor Jacob Koetser. Over het verkochte huis moest rechtsherstel plaatsvinden. Dat gebeurde ook. De zoon van Koetser vroeg het direct aan. Hij schreef al in juni 1945 een briefkaart aan de Binnenlandse Strijdkrachten in Zeist. Ik citeer omdat de kaart zo kernachtig het hele verhaal toont: "Nu ik benoemd ben door het M.G. tot beheerder van het vermogen van mijn vader maak ik U erop attent dat het huis: Veldheimlaan 37, het eigendom is van mijn vader, E. Koetser (Jood) woonplaats onbekend (Polen). De N.S.B.'er Zorn uit de Slotlaan heeft dit huis zonder recht of acte gekocht en er 2 jaar de huur van opgestreken. (...) en maak ik u er alvast op attent dat dit huis weer in onze handen terugkomt en de huur door Zorn moet worden terugbetaald⁵⁹".

Waarom het rechtsherstel uiteindelijk pas in 1950 plaatsvond is onduidelijk. De akte is vrij standaard en bevat een voor het rechtsherstel typerende afspraak, net als bij oorlogskoper Lange. Zorn moest inderdaad de gederfde huur terugbetalen maar kon dat bedrag, samen met de kosten voor rechtsherstel was dat f 745,50, niet betalen. Dat betekende dat hij een schuld had aan de erven Koetser. En dat betekende weer dat de erven de vordering op de NGV kregen zolang Zorn niet betaald had. Die vordering ging normaliter naar de oorlogskoper omdat die zijn koopsom kwijt was nadat een huis was teruggegeven. Nu bleef de vordering dus bij de joodse eigenaar. Maar wel met dien verstande dat mocht de vordering hoger uitvallen dan de schuld van Zorn à f 745,50, dan was de rest weer voor Zorn. Dat is de typische trek van het rechtsherstel dat de slachtoffers niet verrijkt mochten worden door het rechtsherstel⁶⁰.

■ Graaf Janlaan: geen minnelijke schikking

Als laatste verkochte perceel ga ik in op de Graaf Janlaan. Dat was een casus waarin de oorlogskopers dwars lagen bij de teruggave waardoor het rechtsherstel veel tijd in beslag nam. Het ging om een bouwterrein, in het bezit van Jozef Nathan Engelsman uit Utrecht. Hij had de oorlog in onderduik overleefd. Hij had het sinds juli 1941 in bezit, dus net voor VO 154/41 die over het joodse vastgoed ging. De ANBO verkocht het perceel in februari 1943. Koper was kandidaat-notaris Arie Houbolt uit Utrecht. Deze verkocht de helft van het perceel op dezelfde dag door aan Dirk Jacques de Muinck. Hij woonde Waterigeweg 48. De andere helft was door de Houbolt direct verkocht aan een tweede oorlogskoper, Dirk Jacobus Duiker. Die had het in 1947 met winst opnieuw doorverkocht aan Jan Willem Tjeerd de Vries⁶¹.

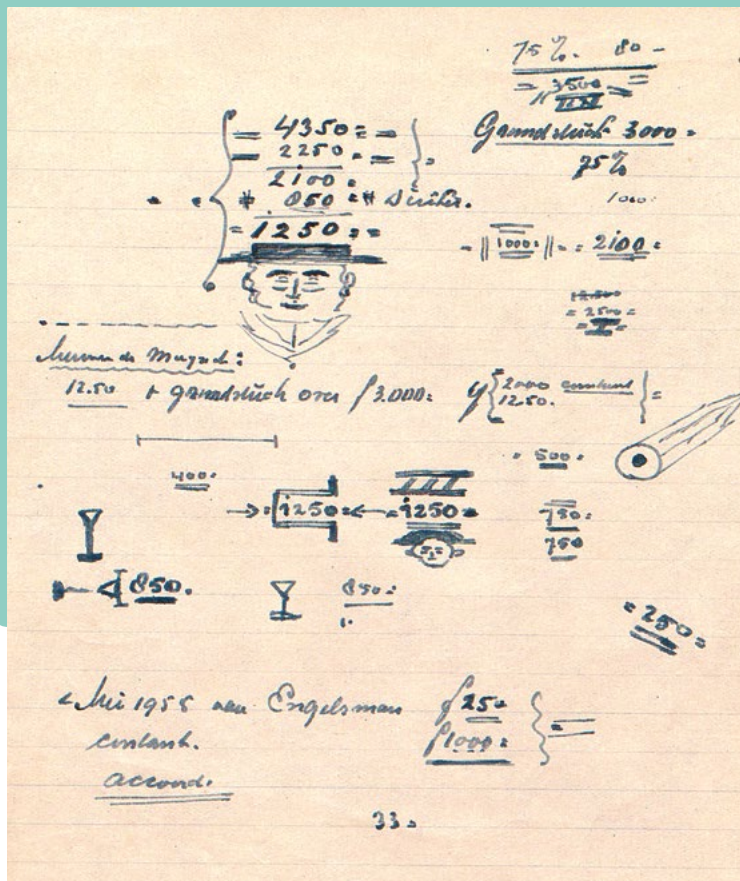
Engelsman was te laat geweest met aanvragen van rechtsherstel (de termijn sloot 1 juli 1948) omdat hij niet wist dat het perceel niet meer op zijn naam stond. De Raad voor het Rechtsherstel vond het

billijk om het rechtsherstel alsnog in gang te zetten in 1950 omdat Engelsman kon aantonen dat hij het echt niet wist. Dus toen begon de procedure pas.

De oorlogskopers waren *not amused*. De eerste helft van het perceel stond op naam van Eva Maria Nieuwland, de weduwe van de Muinck die inmiddels was overleden. De weduwe Muinck blokkeerde teruggave die in een concept minnelijke regeling was vastgelegd en toonde weinig empathie met de oorspronkelijke eigenaar. In een brief stelt zij: "Allereerst wil ik op den voorgrond stellen, dat ik er absoluut van overtuigd ben, dat wijlen mijn echtgenoot, de heer D.J. de Muinck, bij de aankoop van dit perceel volkomen te goeder trouw gehandeld heeft en dat het hem ten enenmale onbekend was, dat hier van Joods onroerend goed sprake was. Op grond hiervan acht ik het dan ook volkomen onbillijk dat ik, als erfgenaam van mijn echtgenoot, alleen schade zou moeten dragen bij rechtsherstel. Ik memoreer hierbij, dat bovendien nog sprake zou zijn van vrijwillig op mij genomen schade, aangezien de termijn voor indiening van het verzoek tot rechtsherstel reeds lang is verstreken⁶²". Vervolgens stelde zij voor dat Engelsman het perceel van haar terugkocht en de onzekere vordering op de NGV van haar overnam waaraan de koopsom was betaald. Het rechtsherstel ging er juist van uit dat een perceel teruggegeven werd aan de oorspronkelijke eigenaar en juist de oorlogskoper met die vordering op de NGV bleef zitten. De partijen kwamen er niet uit want de advocaat van Engelsman vond het voorstel van Nieuwland niet acceptabel. Ruim een jaar later schreef de gedelegeerde aan hem: "Ten gevolge van de bespreking van 28 augustus j.l. deel ik U mede, dat blijkens haar schrijven dd.3 dezer mevrouw de Muinck-Nieuwland de voorstellen niet acceptabel acht en ook niet enig tegenvoorstel wenst te doen. Deze zaak dient dus thans door mij aan de Afdeling Onroerende Goederen te worden voorgelegd voor eventuele gebruikmaking van haar bevoegdheid om een regeling te maken⁶³". Ze kwamen er dus niet uit en de Afdeling Onroerende Goederen zou een regeling gaan opleggen. Die regeling kwam er: het perceel bleef bij de weduwe de Muinck-Nieuwland en de erven Engelsman (hij was in 1953 overleden) ontvingen f 4350,- voor het grondstuk inclusief schadevergoeding voor de misgelopen waardevermeerdering plus de kosten voor rechtsherstel en juridische bijstand. Ook vond er verrekening plaats tussen de twee oorlogskopers Houbolt en de Muinck-Nieuwland⁶⁴.

Ook de beide kopers van de andere helft beriepen zich op goede trouw. In een hoorzitting over de tweede helft van het perceel in 1953 staat de verklaring van de Vries geparafraseerd: "Weet van de Joodse afkomst van het terrein niets af. Kwam uit Indonesië als leek op dit gebied (...). Eerst later hoorde hij van de moeilijkheden. Weigert pertinent om het terrein af te staan aan de familie Engelsman". En zo ook de verklaring van de echtgenote van Duiker. Duiker was zelf niet aanwezig: "Ontkent ten sterkste, dat zij of haar man wisten of zelfs maar vermoedden, dat het een joods perceel was. Eerst hadden zij een perceel gekocht aan de Dolderseweg, maar bij bezichtiging beviel dit niet, en toen kwam makelaar van Hulsen met het terrein aan de Graaf Janlaan. Dit beviel veel beter en zij kochten volkomen te goeder trouw". De gedelegeerde van de Raad voor het Rechtsherstel, die dit verslag maakte, voegde daaraan toe: "Dezerzijds erop gewezen, dat het zeer onvoorzichtig was, zonder nader onderzoek naar de afkomst van het terrein, te koopen. Het feit dat Houbolt dadelijk aan hem doorverkocht, moest hen tot argwaan stemmen in die tijd (1943)⁶⁵".

Deze argumentatie vat kernachtig samen wat het probleem was bij het rechtsherstel: de kopers konden zich op goede trouw beroepen. En als zij dit deden, kostte het altijd tijd, ook als ze uiteindelijk geen gelijk kregen. Deze oorlogskopers beriepen zich daarop. Uiteindelijk erkende de Raad dat niet maar het zorgde wel voor vertraging. De gedelegeerde vat hierboven ook samen waarom die goede trouw vaak niet erkend werd door de Raad: iedereen die onderzoek had gedaan had kunnen weten dat een perceel joods bezit was geweest, gezien de omstandigheden – de oorlog en de Jodenvervolgung – waarin hij een perceel kocht en gezien de openbare informatie in het kadaster.

Er is geen officieel document met een regeling aangetroffen in het dossier maar in het kadaster is de akte uit 1953 wel bewaard gebleven. Het perceel bleef bij de oorlogskoper de Vries en Duiker/Houbolt en de NGV betaalden samen 2100 gulden aan Engelsman als schadevergoeding voor de waardevermeerdering van het perceel. Ook moesten zij de kosten van het rechtsherstel betalen. Daarnaast kreeg Engelsman een vordering van f 3000- op de NGV. Daarmee had Engelsman de marktwaarde van 1947, een bedrag van f 4350, vergoed gekregen⁶⁶.

Hypotheken

De NGV roofde ook joodse hypotheken. Het ging dan om joden die als privé persoon leningen hadden uitstaan met vastgoed als onderpand. De NGV nam de rol van schuldeiser over en liet de hypotheken met rente uitbetalen of inde de rente. De joodse schuldeiser raakt zo zijn geld kwijt en de schuldenaar loste dus af aan een andere partij. De roof van hypotheken valt strikt genomen buiten dit onderzoek maar omdat ik in Zeist zes gevallen tegenkwam noem ik toch twee voorbeelden.

De joodse Jacob Spinoza Catella Jessurun uit Arnhem had in 1936 f 9000 geleend aan Remmet van Heijst, Nachtegaalstraat 82 bis Utrecht, later Utrechtseweg 48, Zeist. Het onderpand waren de panden Kersbergenplein 7C en D in Zeist. Catella had de oorlog overleefd maar van Heijst had de hypotheek in de oorlog afbetaald aan de ANBO. Dat geld wilde Catella natuurlijk terugzien.

Catella en van Heijst kwamen er niet uit en daarom deed de rechter uitspraak. Deze ging niet in de eis van Catella mee omdat de schuldenaar geen keus had gehad. Dat betekende dat Spinoza Catella zijn geld dus niet kreeg want de hypotheek werd als afgelost beschouwd. Hoe Catella gecompenseerd werd is onduidelijk maar waarschijnlijk hield Catella een vordering op de NGV over. Ook moest hij

de proceskosten betalen. Dit was conform artikel 33 van rechtsbesluit E100 maar zal voor Catella als onrechtvaardig hebben gevoeld. Hij kreeg immers zijn lening niet terugbetaald, zonder dat hij daar iets aan kon doen⁶⁷.

In een tweede gelijksoortige zaak kreeg de joodse schuldeiser wel gelijk. Jacob Wallage uit Heemstede had verschillende hypotheeken uitstaan in Zeist en was, zoals we zagen, ook de bezitter van Willem de Zwijgerlaan 21. Hij had de oorlog overleefd. Hier gaat het om een lening van f 5000 aan Herman France uit Zeist, uit oktober 1940. Onderpand was perceel Eerste Hoogeweg 10 in Zeist. Wallage wilde dat de aflossing die de schuldenaar aan de NGV had gedaan, ongedaan werd gemaakt. Dit werd ook een rechtszaak. De rechter gaf Wallage in dit geval gelijk omdat France willens en wetens en uit eigen initiatief aan de NGV had afgelost. Hij was niet aangemaand door de NGV zoals in het geval van Van Heijst. De hypotheek werd dus hersteld en de schuld aan Wallage bleef bestaan. France kreeg een vordering op de NGV en moest de kosten van het proces en het herstel van de hypotheek betalen⁶⁸.

■ Afsluitend

Wat kunnen we uit deze gevallen opmaken? Aan de ene kant is het duidelijk: over al het geroofde vastgoed in Zeist heeft rechtsherstel plaatsgevonden. Sommige percelen bleven bij de oorlogskoper maar ook dan was er een regeling getroffen. Naar de maatstaven van die tijd werd het rechtsherstel dus volledig afgerond en zijn er geen percelen vergeten.

Aan de andere kant valt op hoeveel verschillen er in de regelingen zitten, terwijl het juist zo'n gestandaardiseerd proces zou moeten zijn. Zelfs bij oorlogskoper Lange, die geen geld had, zijn er twee verschillende oplossingen: bij De Dolderseweg was een trustkantoor nodig, bij de Dennenweg moest de eigenaar ook wachten op de vordering van de NGV maar was zo'n trustkantoor kennelijk niet nodig. Ook de regelingen over het vastgoed dat Van de Blankevoort had gekocht zijn erg verschillend van elkaar. Bij de Vijverlaan werd de winst die Van de Blankevoort had gemaakt niet verrekend tussen de verschillende kopers maar bij de Lorentzlaan wel. Bij Platolaan 34 bleven de erfgenamen expliciet buiten de regeling, bij het andere pand Lorentzlaan 119, niet. Bij de Graaf Janlaan werd de winst bij doorverkoop wel verrekend met de oorspronkelijke eigenaar omdat die het perceel niet terugkreeg.

Daarnaast valt op hoe bepaalde regelingen toch erg onaantrekkelijke lijken voor de gedeposeerden, zoals de roof van de hypotheek van Catella of het rechtsherstel over het huis van Mesritz aan de Veldheimlaan 35. En bij het rechtsherstel over het huis van Wallage aan de Willem de Zwijgerlaan is niet duidelijk of dat een redelijke regeling was of niet.

De rechtsherstel regelingen in Zeist geven dus een divers beeld en lopen relatief veel uiteen⁶⁹.

2 Registratie

■ Inleiding

Een kenmerkende vraag vanuit de bezetter geredeneerd was de vraag: wie zijn er precies joods? Alvorens tot uitsluiting, roof en deportatie werd overgegaan moest eerst worden vastgesteld wie precies onder al die anti-joodse maatregelen zouden vallen. In Nederland speelde dit onder andere in januari 1941. Met VO 6 van 10 januari 1941 moesten alle joodse Nederlanders zich laten registreren. De gang van zaken wordt minutieus beschreven in het proefschrift van Rob Bakker en ook de rol die de gemeenteambtenaren daarin speelden⁷⁰.

De registratie van de joden was in eerste instantie een taak van de burgemeesters en daarmee van de gemeenten. Joodse inwoners, ofwel iedereen met ten minste één joodse grootouder, moesten registratieformulieren invullen en inleveren bij de gemeente. Tegen betaling van een gulden kregen ze dan een geel kaartje waarmee ze later hun persoonsbewijs konden afhalen. Joden leverden de ingevulde aanmeldingsformulieren in bij de gemeenten. De gemeenten werkten de gemeentelijke administratie bij met gegevens over de joodse achtergrond, en voegden z.g. edelruiters, een zwart klemmetje, op de persoonskaarten met een J toe. Ook werd er vaak een lijst met aangemelde joden opgemaakt omdat Sipo of SD daar om vroeg. Dat gebeurde ook in Zeist zoals we zullen zien. Vervolgens stuurde de gemeente de aanmeldingsformulieren naar Den Haag, naar de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters waar Jacob Lentz de scepter zwaaid als rijksinspecteur⁷¹. De rijksinspectie sloeg de formulieren op. De bekende Duitse jurist Calmeyer moest de twijfelgevallen beoordelen, iets wat een grote vlucht nam toen het gevaar van registratie duidelijk was geworden.

Volgens Bakker negeerden gemeenteambtenaren met de aparte registratie van joden de *Aanwijzingen* uit 1937 en de verplichtingen om de bevolking voor te lichten want dit was een verkapte anti-joodse maatregel en joden werden zo administratief apart gezet. Continuïteit van bestuur was voor de ambtenaren doorslaggevend aldus Bakker. In maart 1942 vroeg de Rijksinspectie aan de gemeenten om nog een keer te controleren of er geen joden door de registratie heen geglipt waren. Aan de vooravond van de deportaties leverden de gemeenten opnieuw lijsten aan met joodse inwoners⁷².

■ Zeist

In het gemeentearchief van Zeist is niet veel over de registratie van joodse inwoners te vinden. Wel is duidelijk dat burgemeester Visser op 8 februari 1941 de registratieplicht bekend maakte, terwijl de VO al op 10 januari was gepubliceerd door Seyss-Inquart. Van der Vorst en bij 't Vuur halen een krantenbericht uit de *Zeister Courant* aan waarin de burgemeester de bepalingen benoemde. Visser volgde daarbij de tekst van de verordening en vermeldde ook de strafbepalingen uit de VO wat niet alle burgemeesters deden. Formulieren waren op te halen in kamer acht van de gemeentesecretarie. De joden betaalden leges voor hun eigen aanmelding, een gulden per ingeleverd formulier⁷³.

De lijsten van deze aanmelding zijn niet bewaard gebleven in Zeist maar er zijn wel lijsten bij Het Utrechts Archief. Voor de Sipo werd namelijk een aparte lijst gemaakt van joodse Zeistenaren. De gemeente maakte die op verzoek van de Commissaris van de Provincie die dat weer namens de *Beauftragte* van de provincie vroeg. Op die lijst stonden 229 namen inclusief joden die in instellingen verbleven. Het gaat hier alleen om 'voljoden', dus mensen met drie joodse grootouders. De lijst is van 23 juni 1941⁷⁴.

De *Statistiek der bevolking van joodschen bloede in Nederland*, die in 1942 werd opgesteld op basis van de registratie van joden in 1941, telde 284 joodse inwoners van Zeist per 1 oktober 1941 op een bevolking van 34.790. Pierre Rhoen kwam in zijn publicatie, op basis van de verschillende lijsten en het bevolkingsregister, op 322 namen⁷⁵.

■ Instellingen

In een latere fase van de Jodenvervolgung speelde de gemeente nog een administratieve rol en wel bij het maken van lijsten van joden in ziekenhuizen en inrichtingen. Rond de jaarwisseling van 1942-1943, toen de deportaties een half jaar bezig waren, gingen de Duitsers zich richten op instellingen. Het leeghalen van joodse instellingen was een relatief makkelijke manier om aan mensen te komen die gedeporteerd konden worden en zo de quota te halen die Berlijn oplegde.

Bob Moore schrijft daarover in zijn boek over de Jodenvervolging in Nederland: “Begin 1943 werden joodse ziekenhuizen, weeshuizen en sanatoria het doelwit. De Duitsers hadden de gegevens ontvangen voor eind december 1942, waaruit bleek dat in ziekenhuizen door het hele land in totaal ongeveer achthonderd joodse patiënten werden verpleegd⁷⁶”. De ontruiming van de joods-psychiatrische instelling het Apeldoornsche Bosch is daarvan het bekendste voorbeeld. Maar ook niet-joodse instellingen hadden joodse patiënten in huis.

In Zeist was een aantal instellingen met joodse patiënten en bewoners. De lijst die de gemeente Zeist op 23 juni 1941 naar de provincie stuurde bevat aparte lijsten van de instellingen en de joden die daar verbleven. De volgende instellingen hadden in juni 1941 joodse bewoners: Veldheim, Rijksopvoedingsgesticht voor meisjes, De Willem Arntszhoeve en het Christelijk Sanatorium voor Zenuwlijders. De gemeente Zeist gaf in december 1942 opnieuw namen op van joden die in instellingen verbleven op verzoek van de Commissaris van de Provincie. De burgemeester leverde lijsten aan van patiënten van de Willem Arntszhoeve, het Christelijk Sanatorium, Veldheim, het Rijksopvoedingsgesticht en het ziekenhuis aan de Prof. Lorentzlaan. Op die lijsten stonden in totaal 49 namen⁷⁷.

■ Samenvattend

De gemeente Zeist deed, net als de andere Nederlandse gemeenten, het voorwerk dat nodig was voor de anti-joodse maatregelen, de roof en de deportaties: het administratief apart vastleggen van de Zeister joden. Van deze registratie zou de bezetter gebruik maken.

3 Roerende goederen

■ Inleiding: roof van inboedels

De bezetter liet ook haar oog vallen op de huisraad van joodse Nederlanders. Rauter had in maart 1942 bevolen dat joden niet zonder toestemming meubels uit hun eigen woning mochten verwijderen. Dat was een opmaat tot de roof van meubels toen de deportaties eenmaal begonnen waren⁷⁸.

Nadat de joodse bewoners waren weggevoerd werd de inboedel geïnventariseerd. Vervolgens werd deze afgevoerd naar Duitsland. Betrokken instanties hierbij waren de *Hausraterfassung*, onderdeel van de SD/*Zentralstelle* Amsterdam die de inventarisaties opstelde. De *Einsatzstab Rosenberg* (ERR) haalde vervolgens de huizen leeg en daarbij was Nederlandse politie en (tot maart 1943) de *Hausraterfassung* aanwezig om te controleren of er niks gestolen was. Lokale ondernemingen of gemeenteambtenaren deden het praktische sleepwerk en tijdelijke opslag. De firma Puls in Amsterdam is het bekendst geworden omdat die in Amsterdam vele joodse woningen leeghaalde en de meubels opsloeg. In kleinere plaatsen werden ook verhuisbedrijven ingezet in opdracht van de gemeente en speelde de gemeentepolitie een rol bij het verzegelen van woningen, bewaren van sleutels en bij de inventarisaties.

Dat bij dit hele proces gestolen werd is vanzelfsprekend. Aalders schrijft daarover: “hoeveelheden en getallen zijn zelfs bij benadering niet bekend maar vast staat wel dat het personeel van de *Hausraterfassung*, de Liro, de ERR en Puls stalen als raven. Het was, kortom, een dievenbende binnen een roversbende die zich over het gestolene ontfermde⁷⁹”.

In totaal werden tenminste 29.000 woningen ontruimd door de ERR. De roofactie vond hoofdzakelijk plaats tussen juli 1942 en september 1943. De roof operatie had van de Duitsers de codenaam *M-Aktion* ofwel *Möbelaktion* gekregen⁸⁰.

■ Roof van inboedels in Zeist

Het gemeentearchief van Zeist bevat weinig informatie over het ontruimen van joodse huizen. Slechts drie documenten verwijzen er direct naar en maken duidelijk dat de gemeentepolitie hierbij betrokken was. De *Beauftragte* van de Provincie, de vertegenwoordiger van Seyss-Inquart in de provincie, gaf via de Commissaris van de Provincie de burgemeesters opdracht om de woningen leeg te halen. Op 28 november 1942 stuurde de Commissaris van de provincie een circulaire rond naar de burgemeesters met de strekking: leeggekomen joodse woningen moesten onder politietoezicht komen, de sleutels ook, en de inboedels moesten worden opgeslagen, ook onder politie toezicht. De bezetter zou bepalen wat er met de woningen ging gebeuren: "Op uw loyale medewerking wordt gerekend. Het gaat hier over maatregelen welke bedoelen om ten behoeve van de bevolking over een zoo groot mogelijke woningruimte de beschikking te krijgen⁸¹".

Uit de reactie van de burgemeester van 1 december blijkt dat woningen die door joden verlaten waren opnieuw betrokken werden, omdat het betreffende huis gevorderd was of omdat er bewoners introkken wiens huis gevorderd was. Meubilair was verwijderd en was, na een tijdelijke opslag in het Slot, naar het hoofdkwartier van de Weermacht in Utrecht gestuurd. Sleutels waren bij de politie ingeleverd na vertrek van de joodse inwoners en de Zeister politie had de lege woningen verzegeld. Er waren geen boedelinventarissen opgesteld door de gemeente en de gemeente was verder niet betrokken geweest: "Ten behoeve van deze ontruiming van huizen en opberging van meubelen, werd van mij geene bemoeienis gevraagd. Alleen heeft de politie daarbij hulp geboden onder andere bij het verzegelen van huizen⁸²".

Ook in een andere brief aan de Commissaris van de Provincie bevestigde de burgemeester dat de politie aanwezig was geweest bij het maken van de boedelinventarissen door de *Hausraterfassung*. Er werden geen adressen genoemd. Deze correspondentie verwijst dus naar een onbekend aantal joodse woningen dat toen al leeggehaald was, waarschijnlijk door de ERR zoals we hieronder zullen zien. De burgemeester schreef ook: "In voorkomende gevallen zou er in deze gemeente wel gelegenheid beschikbaar kunnen worden gesteld tot opberging en bewaking van inventarissen⁸³".

Van dat aanbod werd kennelijk gebruik gemaakt want in februari leverde de gemeente Zeist wel een duidelijke lijst aan, wederom op verzoek van de Commissaris. De politiecommissaris stuurde een opgaaf aan de *Beauftragte* van ontruimde woningen. Op deze lijsten staan veertien adressen van joodse woningen die ontruimd zijn en één joodse inwoner aan wie 'uitstel van ontruiming' was verleend. Dat was Platolaan 30 bewoond door H.J. Prüfer⁸⁴. Wie de huizen op deze lijst leeghaalde is niet altijd duidelijk. Sommige adressen lijken door de *Ordnungspolizei* te zijn ontruimd in opdracht van de Sipo of de *Zentralstelle* (Steniaweg 12 en Acacialaan 18), anderen werden direct door de Sipo of de *Zentralstelle* leeggehaald (Traay 2 en Bergweg 66). In een geval had de *Ortskommandantur* in Zeist alles in beslag genomen. Dat was de inboedel van Regentesselaan 8⁸⁵.

Op 22 april 1943 werd de oproep van 28 november nog eens herhaald door de Commissaris van de provincie Utrecht: "Ingevolge opdracht van de heer Beauftragte bij de Rijkscommissaris voor de provincie Utrecht verzoek ik u mij uiterlijk 27 april 1943 (..) te willen doen toekomen een opgaaf (...) van de naar elders vertrokken joden met een omschrijving -hoegrootheid- van de door hen achtergelaten woningen. Ik maak U er namens den Beauftragte voornoemd op attent dat de woningen door U verzegeld moeten worden en dat daarover op geen enkele wijze mag worden beschikt⁸⁶". Naar aanleiding van deze circulaire meldde de burgemeester van Zeist nog eens twee leeggekomen woningen. De familie Lauinger was naar Kamp Vught vertrokken en hun kamer in Vondellaan 1 was leeg maar nog wel gemeubileerd. Julius François Cahen was met zijn gezin naar Amsterdam vertrokken en hun woning Prof. Lorentzlaan 62 was leeg en stond ook ter beschikking van de *Beauftragte*⁸⁷.

Einsatzstab Rosenberg

Dat er meer dan de bovenstaande woningen zijn leeggehaald blijkt uit het archief van de *Einsatzstab Rosenberg* en de *Hausraterfassung* bij het NIOD. In het archief van de ERR zijn van 46 adressen inboedelbeschrijvingen uit de gemeente Zeist van de *Hausraterfassung* aanwezig. Als je inwonende mensen, kamerbewoners, meerekent werden 56 huishoudens getroffen door ontruiming. Het zijn allemaal beschrijvingen van inboedels uit augustus en september 1942. Het gaat om standaard-formulieren met inventarissen die werden opgesteld ter voorbereiding van het leeghalen van de woningen. De meeste woningen zijn op 28 augustus en 24 september geïnventariseerd. Toen was er kennelijk een actie en waren verschillende mannen van de *Hausraterfassung* in Zeist, kort na de eerste deportaties dus⁸⁸. In totaal waren, inclusief de inventarisaties eind september, 32 verschillende mannen aanwezig die de boedellijsten opstelden. Ze zijn ondertekend door medewerkers van de *Hausraterfassung*. Ook de bekende bokser en jodenjager Sam Olij staat er waarschijnlijk tussen, net als het latere lid van de Colonne Henneicke, Martinus Hinse.

Vaak hadden de bewoners weinig bezittingen, bijvoorbeeld Maurits Hegt die inwoonde op de Siberiëweg 57. Op het formulier staat slechts: „Einwohnend. Hat nur Leibgut und Bücher. Abtransportiert am 19 Augustus 1942“. Of bij James August Belinfante aan de Verlengde Slotlaan 152: „Nur Leibwäsche, Schuhe und Herrenkleidung. Gesch. Wert fl. 5,-⁸⁹“. Maar er waren ook huizen met een grotere inboedel die minutieus beschreven werd, altijd met een waardebepaling erbij. Zoals de inboedel van Eva van Danzig aan de Eerste Hoogeweg 49. Dankzij een piano was haar inboedel f 350 waard. De inboedel van Jeannette Grumbacher-de Jong(e), Stationslaan 12boven, had misschien wel de hoogste waarde: f 585-. Deze bestond uit verschillende kasten, fauteuils, porselein, lampen etc⁹⁰.

Er werd overigens onderscheid gemaakt, indien van toepassing, tussen de meubels van de niet-joodse eigenaar/verhuurder en de spullen van de joodse bewoner. Uit documenten uit het politiearchief blijkt dat niet-joodse (kamer)verhuurders op standaardformulieren konden aangeven dat meubels van hen waren en dus niet moesten worden afgevoerd. Sommigen zijn ondertekend door de commissaris. De piano van Eva van Danzig, bijvoorbeeld, was haar enige bezit. De rest van de inboedel was van verhuurster van den Brink bij wie van Danzig inwoonde. De meldingen zijn in feite verklaringen van de commissaris dat de spullen die de niet-joodse huiseigenaar claimde, inderdaad van hem/haar waren. Alleen de spullen van de joodse huurders werden afgevoerd. Op deze standaardformulieren staat nog één adres dat niet in het archief van de ERR zit of op de lijst van februari 1943 staat: Parklaan 16⁹¹.

Dat de politie de woningen verzegelde blijkt eens te meer uit de melding over Lea Schrijver: „Die Judin Lea Schrijver ist einwohnend gewesen bei dem Ariër E. Westerhof, Renesselaan 24, Zeist. Sie ist am 19. August evakuiert vermüddlich nach Amsterdam. Sie hat einige unbekannte Sachen hintergelassen, welcher in einem Schrank gesetzt sind und nachdem von der Agent von Polizei versiegelt ist⁹²“. Ook Taveernelaan 46 werd door de gemeentepolitie verzegeld, zo blijkt uit een rapport van een politie-agent. Deze woning was gehuurd door het joodse echtpaar Wolf-Frank die gedeporteerd waren. Na een dag verbrak de agent het zegel om iemand binnen te laten van de *Hausraterfassung*. Die inventariseerde de woning en bepaalde welke spullen later meegenomen zouden worden⁹³.

Er zit maar één melding bij, waarvan er meer in het archief zitten voor andere steden, van het daadwerkelijke leeghalen. Dat gaat over Meerdinklaan 16. De melding stelt dat het adres is leeggehaald op 19 november 1942 en er voor 400 gulden aan inventaris is verwijderd. We mogen aannemen dat de andere woningen ook zo zijn ontruimd, met de brieven van de burgemeester van december en november in het achterhoofd, maar juist deze melding lijkt niet te kloppen, ook het bedrag niet. Ik heb in ieder geval geen spoor van de joodse bewoner, Breekman, gevonden die op het formulier als bewoner genoemd staat. Het was de huurwoning van Isaac Zwaaf en Estelle Henriette Keizer geweest. Ze waren rond 1 september in het geheim uit de woning vertrokken. Goorhuis schreef een opsporingsbevel uit. Dat huis was geïnspecteerd door een politie-inspecteur na een melding dat het

verlaten was. De inspecteur deed verslag van zijn bezoek in een rapport. Vervolgens trok dezelfde beambte in dat huis en kreeg een telefoonaansluiting. Op 1 oktober trok hij erin, hij was plaatsvervanger van Goorhuis. Volgens de woningkaart bleef de inspecteur er tot 1948 wonen⁹⁴.

De boedellijsten van de ERR overlappen maar voor een heel klein deel met die van de burgemeester uit februari 1943. Platolaan 30 van Prüfer, het adres dat uitstel had gekregen, staat op beide lijsten. Dat betekent dat de meeste woningen eind 1942 werden geïnventariseerd en dat een kleiner deel in 1943 volgde. Opmerkelijk genoeg staan de adressen uit de *Verkaufsbücher* niet op deze inventarissen. Op de lijst van de burgemeester van februari 1943 staan ook geen adressen uit de *Verkaufsbücher*. Wel staat Waterigeweg 31 van Joseph Bannet erop. Dat huis werd ontruimd, zoals de bewindvoerder na de oorlog zou constateren. Bij de ontruiming was doorgaans gemeentepolitie aanwezig⁹⁵.

■ Andere adressen

In een map met kopieën uit collectie *Zeist tijdens de Tweede Wereldoorlog* in het gemeentearchief zitten stukken, waarschijnlijk uit het politie archief, waaruit blijkt dat er nog meer adressen ontruimd werden. Deze collectie bevat meldingen over de (aanstaande) ontruiming van Platolaan 12 van de familie Monasch, Platolaan 34, Prof. Sproncklaan 16 en Slotlaan 28 F-bis. De spullen uit de Slotlaan, verwijderd door expeditiebedrijf Rapide, werden door de politie direct naar Amsterdam gestuurd, zonder tussenkomst van de ERR dus⁹⁶.

Uit de melding over de Sproncklaan blijkt dat de politie ook de *Zentralstelle* informeerde: "Ik heb de eer U hierbij te doen toekomen een proces-verbaal, houdende de constatering dat de Joodsche familie Bernheim, gewoon hebbende te Zeist, Prof. Sproncklaan no. 16 (...), vermoedelijk met achterlating van meubilair is vertrokken. Onbekend is waar de familie zich thans bevindt. Signaleering in het Algemeen Politieblad zal dezerzijds geschieden. In verband met mogelijke inventarisatie meen ik goed te doen U met vorenstaande in kennis te stellen, opdat Uwerzijdes de noodige verdere maatregelen kunnen worden genomen⁹⁷". Een proces-verbaal noemt ook zo'n melding over de woning van het gezin Monasch, Platolaan 12. Het gezin was gevlucht en de politie belde de *Zentralstelle* zodat die de meubels kon komen inventariseren⁹⁸.

Met deze adressen uit het politiearchief komen we dus op 62 ontruimde adressen. Overigens waren deze woningen met uitzondering van Platolaan 34, geen joods bezit.

■ Financiën

Wie moest de kosten voor het leegruimen en de opslag dragen? Rob Bakker schrijft daarover dat Secretaris-Generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken eind 1943 alle gemeenten aanschreef. Hij vroeg in opdracht van de generaal-commissaris Wimmer om een inschatting van de gemaakte kosten voor de Jodenvervolgung. Het ging om kosten voor het op transport stellen van joden en het afvoeren en opslaan van hun inboedels. Volgens Bakker werden die kosten uiteindelijk door de Liro voldaan, uit joods vermogen dus. In het archief van Zeist is daarover niets terug te vinden, behalve een bekende circulaire van 22 november 1943. Daarin stelde de Commissaris en het Ministerie van Binnenlandse Zaken dat de gemeenten voorlopig zelf de kosten voor de ontruiming van joodse woningen moesten dragen⁹⁹.

■ Fietsen en radio's

Niet alleen huisraad van joden werd geroofd, ook fietsen en radio's. Die moesten joden zelf inleveren. In juni 1942 verscheen een bevel dat joden buiten Amsterdam hun fietsen moesten inleveren bij de politie. Zeist kreeg dat bevel op 23 juni binnen. De gemeente moest rijwielen van joodse inwoners innemen en opslaan en vervolgens opgave doen van de joodse inwoners die een fiets hadden ingeleverd. Als er nog reparaties aan ingeleverde fietsen nodig waren, dan diende dat te gebeuren op kosten van de eigenaar. De lijst met ingeleverde fietsen en de namen van hun eigenaren is bewaard gebleven en telde veertig fietsen in totaal. Het ging om 23 herenfietsen, 15 damesfietsen en twee kinderfietsen. Er waren zes verzoeken ingediend tot teruggave van fietsen wegens gezondheidsredenen. De commissaris van politie wees in ieder geval vier verzoeken af op basis van de richtlijnen die hij had ontvangen van de landelijke politie leiding. De veertig fietsen werden op 11 juli naar een centrale verzamelplaats, de 'Fineta-Halle', in Hilversum gebracht¹⁰⁰.

Het inleveren van radio's speelde eerder. Rauter beval op 15 april 1941 dat alle joden hun radio's moesten inleveren. Op basis van VO 26/1941 moesten de toestellen ingeleverd worden als de eigenaar naar verboden zenders luisterde. Rauter ging ervan uit dat dat voor alle joden gold. De radio's moesten voor 30 april ingeleverd worden. De opgave is pas uit oktober, naar aanleiding van een tweede verzoek van het Ministerie van Binnenlandse Zaken tot opgaaf. Er is ook een verzoek van 7 mei tot opgave bewaard in het archief. Mogelijk reageerde de commissaris toen ook al maar is die opgave niet bewaard gebleven. In Zeist leverden 43 joden hun toestel in bij de gemeentepolitie. Van die 43 toestellen werden er twee door de Sipo in Utrecht meegenomen. De rest werd ingeleverd bij het hoofdkwartier van de Weermacht in Utrecht.

Volgens Aalders werden radio's van joden in grote partijen naar Duitsland vervoerd. Na de oorlog was bij zowel fietsen als radio's van restitutie geen sprake¹⁰¹.

■ Afsluitend

Bij de roof van meubels, fietsen en radio's zien we de gemeente Zeist, en met name de gemeentepolitie, in de rol van uitvoerder van anti-joodse maatregelen. Toch is het niet zo duidelijk te reconstrueren welke woningen door de gemeente werden leeggehaald. Het overzicht van woningen die de ERR leeghaalde is wel duidelijk (maar niet compleet). Het overzicht van februari 1943 van de gemeente met leeggehaalde joodse woningen bevat 12 woningen die niet in het archief van de ERR voorkomen. Mogelijk werden die door de gemeente zelf leeggehaald, d.w.z. door gemeenteambtenaren of door een expeditiebedrijf dat ingehuurd was. Zeker is dit niet want als ze door de ERR zijn leeggehaald kunnen ze ook gewoon ontbreken in het ERR archief. Niet alle archivalia zijn bewaard gebleven. Er zijn geen facturen of andere bewijzen van inzet van gemeenteambtenaren gevonden in het gemeente-archief. Bij het leeghalen van de woningen door de ERR was de gemeentepolitie aanwezig. Zij verzegelde ook de woningen.

De gemeente initieerde deze acties uiteraard niet zelf maar handelde in opdracht, meestal van de *Beauftragte*. De gemeente nam in ieder geval fietsen en radio's en -in een maar waarschijnlijk meer gevallen- meubels van joodse inwoners in beslag en stelde die ter beschikking van de bezetter. Daarmee leverde men natuurlijk een bijdrage aan een zware ontrecting van inwoners van Zeist. De ambtelijke stukken geven geen inzage in of men zich daarvan bewust was of daartegen geprotesteerd heeft. De beschikkingen van de bezetter werden in ieder geval uitgevoerd.

4 De betrokkenheid van de politie

Dit onderzoek kijkt ook naar de rol van de gemeentepolitie bij de Jodenvervolgung. Het is uit de grote steden bekend dat politie werd ingezet bij het afgeven van oproepingen, het ophalen van joden van huis en bij razzia's. De gemeentepolitie die viel tot maart 1943, in de kleinere gemeenten waaronder Zeist, direct onder de burgemeester en onder Binnenlandse Zaken. De vraag is hier: werd de Zeister gemeentepolitie ingezet bij de anti-joodse maatregelen en bij de deportaties? Werkte de politie mee en kunnen we dat hard maken op basis van archivalia? Ook de arrestatie van joodse onderduikers komt aan bod.

■ De Nederlandse Politie

Eerst kort iets over de Nederlandse politie tijdens de oorlog. Hanns Albin Rauter was als General-kommissar für das Sicherheitswesen verantwoordelijk voor de Nederlandse politie. Het was zijn doel om de politie, die uit rijksveldwacht, rijksrecherche, marechaussee en gemeentepolitie bestond, te hervormen. Hij richtte zich vooral op de rijkspolitie en op de gemeentepolitie van de grote steden. Hij wilde een centraler en slagvaardiger politieapparaat creëren, slagvaardig bij het aanpakken van tegenstanders en vijanden van het nazisme, waaronder joden. Ook wilde hij een politie die minder lokaal geworteld was. Vooral na de razzia's en de Februaristaking van 1941 pakte hij de hervorming in een hoog tempo aan. De Rijksveldwacht en marechaussee werden voor dat doel samengevoegd. Ook de korpsen gemeentepolitie in vijf grote steden kwamen onder nationale leiding. Daarnaast werd de politie fors uitgebreid door Rauter. Uiteindelijk zou de politie onder een zelfstandig bestuursorgaan komen te vallen, het directoraat-generaal van politie, al bleef de secretaris-generaal van Justitie wel de hoogste verantwoordelijke ambtenaar. Dit gebeurde in december 1942 en ging in per 1 maart 1943. Burgemeesters van kleinere gemeenten als Zeist bleven tot 1 maart verantwoordelijk voor de gemeentepolitie en hadden daarna alleen 'nog een zekere informele invloed' aldus Peter Romijn¹⁰².

Alle lokale korpsen werden in de herfst 1942 gesommeerd alle instructies voor arrestaties die uit Den Haag of van de SD kwamen op te volgen. De gemeentepolitie werd ingezet bij allerlei anti-joodse maatregelen, zoals gedwongen verhuizing naar Amsterdam, het handhaven van het verbod te verhuizen uit Amsterdam, de deportaties en de razzia's inclusief soms het begeleiden van kleine transporten naar Westerbork, het leeghalen van de achtergelaten huizen, het plaatsen van bordjes *voor joden verboden* en het arresteren van joodse onderduikers. Secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken, onder wie de gemeentepolitie via de burgemeesters ook viel, had niet geprotesteerd tegen de inzet van gemeentepolitie bij de deportaties maar probeerde wel van de verantwoordelijkheid af te komen, vooral door voor te stellen dat andere politie-eenheden ingezet werden. Dat had geen effect gesorteerd bij Rauter. Ook Bakker benadrukt het feit dat gemeentepolitie werd ingezet bij deportaties en de burgemeesters daar weinig tegen konden doen¹⁰³.

In de grote steden werd gemeentepolitie bij de deportaties relatief weinig ingezet. Griffioen en Zeller constateren dit voor de Amsterdamse politie, die zij als leidraad nemen bij hun bespreking van de Nederlandse politie in hun studie over de Jodenvervolgung in Nederland, België en Frankrijk. Rauter vertrouwde uiteindelijk liever op het Politie-Bataljon Amsterdam (PBA), Nederlandse agenten van de nieuwe nationaalsocialistische politieopleiding in Schalkhaar, en op de Duitse *Ordnungspolizei*. Er waren incidentele protesten geweest van individuele agenten en soms van burgemeesters en de Nederlandse agenten haalden minder joden op. Na 3 oktober 1942 werd de Amsterdamse gemeentepolitie niet meer ingezet bij het van huis halen van joden. Uiteindelijk bleek de Amsterdamse gemeentepolitie verantwoordelijk voor de arrestatie van 8000 joden terwijl ze nog eens 8000 joden oppakte

samen met het PBA. Het merendeel, ongeveer 40.000 joden, werd gearresteerd of van huis gehaald door PBA, de Duitse *Ordnungspolizei* (Orpo, ook wel *Grüne Polizei* genoemd) en andere politie eenheden¹⁰⁴. Verschillende gemeenten brachten uiteindelijk kosten voor assistentie bij deportaties en bewaking in rekening bij Frederiks¹⁰⁵.

■ De Zeister Gemeentepolitie

Zoals uit dit onderzoek blijkt was er een duidelijke rol voor de politie bij het leeghalen van joodse huizen en woningen. De rol van de politie is in dit onderzoek nog wat uitgebreider meegenomen omdat kopieën uit de dozen *Documentatie WOII* in de laatste fase van het onderzoek tevoorschijn kwamen en dat bleken kopieën te zijn uit het politiearchief. Dit archief bevat correspondentie van de politie en daarin zitten documenten die over de Jodenvervolging in Zeist gaan, preciezer gezegd: over hoe de politie tot werktuig gemaakt werd bij het uitvoeren en handhaven van bepaalde anti-joodse maatregelen. Hieronder wordt besproken hoe die inzet er precies uitzag. Het gaat vooral om handhaven van anti-joodse maatregelen en om arrestaties van joodse inwoners en onderduikers.

Dit archief laat onverlet dat er al veel onderzoek naar de politie in Zeist gedaan was. Van der Vorst en Bij 't Vuur benoemen de rol van de gemeentepolitie bij arrestaties van onderduikers, zonder politiebeambten bij naam te noemen. Zij stellen dat de politie, naast het verzet dat er ook was, een morele schuld op zich had geladen. En na de oorlog was medewerking aan de Jodenvervolging geen reden om 'gezuiverd' te worden zo schrijven zij. De zuivering van de gemeente Zeist en van de gemeentepolitie is in dit onderzoek niet meegenomen. Wel heb ik lijsten ingezien van agenten tegen wie geen maatregelen zijn genomen en een lijst van de leden van het korps van 1950. Op die lijsten staan zeker twaalf namen van agenten die in een of andere vorm aan anti-joodse maatregelen meegewerkt hebben. Dat was dus geen reden voor vervolging¹⁰⁶.

Wat betreft de grootte van het korps: op de lijst van leden van het korps uit 1950 staan ca. 60 namen terwijl de sterkte in de oorlog kleiner lijkt te zijn geweest. Op de lijsten die naar aanleiding van de ariërv verklaring werden opgesteld (zie verderop) staan 35 hoofdagenten en agenten en drie inspecteurs en meer dan tachtig onbezoldigde gemeenteveldwachters. Bij't Vuur en Van der Vorst vermelden dat de sterkte tussen 1942-1944 fors was uitgebreid. In ieder geval werden er eind 1941 vijf extra agenten aangesteld¹⁰⁷.

■ Verzet

Dit hoofdstuk gaat niet in op verzet in Zeist van Zeistenaren, gemeente beambten of politiebeambten. Sterker nog: dit onderzoek gaat niet in op het functioneren van individuele ambtenaren tijdens de oorlog en de keuzes die zij maakten. Er is bijvoorbeeld niet gekeken naar of ambtenaren op een of ander manier geprofiteerd hebben van de oorlogsomstandigheden of van de roof van bezit.

Dat geldt ook voor verzetswerk. Het verzet van mensen in dienst van de gemeente is, net als het andere verzet in Zeist, niet zichtbaar in de bronnen die gebruikt zijn voor dit onderzoek. De bronnen die ik gebruik zijn ambtelijke bronnen van de gemeente en de bezetter en die bieden logischerwijze geen enkel inzicht in actief verzet of passief verzet zoals vertragen en rekken. In het genoemde archief gaat het ook niet zozeer om de namen van de individuele politiemensen, voor zover die überhaupt genoemd worden, maar om de politie als apparaat.

Voor inzicht in het verzet verwijs ik naar het boek van Annemiek Bal die het verzetswerk beschrijft van ambtenaren als Siem de Man, Jan Schep en Cor van Rijkom, onder andere op basis van getuigenissen¹⁰⁸. Ook noemt zij verzetsacties van onder andere de agenten S. van Dam en Willem Otto.

Jan Schep kreeg in 2006 postuum een Yad Vashem onderscheiding voor hulp aan joden en het maken van vervalste persoonsbewijzen¹⁰⁹.

Ook Hinke Piersma beschreef het verzet van Nederlandse politiemensen¹¹⁰. Zij gaat in op de verzetsdaden van individuele politiemensen in het hele land. Zeist komt niet in het boek voor. Zij maakt vooral de spagaat duidelijk waarin politiemensen terecht kwamen. Degenen die weigerden aan anti-joodse maatregelen mee te werken maakten het moeilijker voor de anderen. Weigeraars werden dan ook na de oorlog lang niet altijd met open armen ontvangen in het korps. Politieagenten die weigerden mee te werken aan de Jodenvervolging werden overigens tot maart 1943 gestraft met ontslag, vanaf maart 1943 volgde vaak arrestatie en opsluiting in een concentratiekamp¹¹¹. Piersma vat het dilemma als volgt samen: "Politiemensen die zich binnen de organisatie verzetten werden geconfronteerd met de botsing tussen hun ondergeschiktheid aan het bevoegde gezag (in toenemende mate genazificeerd) en de binnen de korpsen heersende groepsdynamiek enerzijds en, anderzijds, hun persoonlijke (morele) opvattingen over recht en onrecht¹¹²".

■ 'Wering van joden bij de politie'

Hieronder loop ik verschillende meldingen over anti-joodse maatregelen en joden langs die het correspondentie archief bevat. Het archief is chronologisch gestructureerd dus ik zal voor het overzicht ook de chronologie aanhouden.

In 1940 gaat het vooral om meldingen van buitenlandse joden die zich in Zeist wilden vestigen zoals Hersch Prüfer en Ida Betty Dreijfuss-Dreijfuss. Dreijfuss moest een kliniek in Den Haag verlaten en liet zich opnemen in het Christelijk Sanatorium in Zeist. Zij kreeg uiteindelijk toestemming om zich met haar dochtertje Liliane in Zeist te vestigen. Ook Prüfer kreeg toestemming. Hij vestigde zich aan de Platolaan 30¹¹³. In 1941 volgden meer van dit soort verzoeken.

Uiteraard moest het politiepersoneel de ariërverklaring tekenen. De burgemeester schreef de commissaris aan om deze door zijn manschappen te laten tekenen volgens VO 108/1940¹¹⁴. Uit een apart dossier, getiteld *Wering van Joden bij de politie*, blijkt dat de manschappen van de politie een extra, gedetailleerder vragenlijst moesten invullen over hun afstamming. Dit werd de *Vierde verordening betreffende bijzondere maatregelen op administratiefrechtelijk gebied (personeel der gemeentepolitie van Joodschen bloede)* genoemd. Secretaris-generaal Tenkink van Justitie gaf op 20 december uitgebreide instructies daartoe aan het politieapparaat. De lijsten moesten 15 februari 1941 binnen zijn bij het ministerie van Justitie. De vragenlijsten voor Zeist werden ingevuld door drie inspecteurs, 35 hoofdagenten en agenten en 86 gemeenteveldwachters. In maart kwamen er nog drie vragenlijsten binnen. De lijsten zijn met naam en toenaam. Joden moesten worden ontslagen maar uit het dossier blijkt niet of er joodse agenten of personeelsleden waren. Waarnemend commissaris Georg Goorhuis werd extra nauwkeurig doorgelicht omdat hij een hogere functie had. Hij maakte gebruik van het afstammingsbewijs dat zijn broer Gerhard Goorhuis, commissaris in Amersfoort, had overlegd¹¹⁵.

■ Voor joden verboden

Het archief Zeist geeft ook inzage in het plaatsen van borden om joden te weren. De bekendmaking van 31 mei 1941, dat joden niet meer in badplaatsen in hotels en parken en nergens meer in zwembaden mochten komen, gold ook voor de gemeente Zeist. De commissaris gaf een bevel door aan zijn personeel dat er op moest worden toegezien dat joden niet meer in zwembaden kwamen. De ANWB vroeg nog om de borden te verwijderen van de verkeersborden van de ANWB en om ze aan aparte palen of bomen te hangen. De gemeente nam dit voor kennisgeving aan¹¹⁶. Soms werden dit soort borden beklad of aangepast, bijvoorbeeld tot de tekst "Joden gewenscht" door het woord 'niet' weg te kalken. De politie paste dat dan weer aan¹¹⁷.

Wat betreft het verbod voor joden om in hotels of pensions te verblijven: inderdaad verhoorde een hoofdagent Toolens een familie Rooselaar, joods, die inwoonde bij een mijnheer de Rooij aan de Willem de Zwijgerlaan 8. De getuigen, het gezin en de Rooij, verklaarden dat het een vriendendienst was en niet om een pension ging. De commissaris en het OM van het kantongerecht Utrecht was het daarmee eens. Ook een echtpaar Aronson, dat een kamer huurde aan Willem de Zwijgerlaan 11 bij Cornelis van Amersfoort, werd verhoord en verklaarde dat het niet om een publieke logeergelegenheid ging. Het eindoordeel over die situatie ontbreekt in het dossier maar waarschijnlijk volgden er geen maatregelen¹¹⁸.

Vanaf 15 september 1941 mochten joden in het hele land niet meer op allerlei openbare plekken komen. Commissaris Goorhuis verzocht 16 houten borden om die te plaatsen in Zeist en die ontving hij op 14 oktober. Hij vermeldde ook waar de borden geplaatst werden. Het ging vooral om sportterreinen. Langer is de lijst van opschriften "Voor Joden verboden". Die lijst bevat meer dan 60 plekken waar de opschriften opgehangen zouden worden. Dit waren waarschijnlijk kaarten van karton, dus geen houten borden¹¹⁹.

■ Deportaties

Verschillende instructies en proces-verbalen tonen dat de politie, op verzoek van de Sipo, joden arresteerde. Daarbij ging het om ondergedoken joden maar ook joodse inwoners van Zeist in het kader van de deportaties. Ook de verplichting van joden om de ster te dragen werd gehandhaafd, zo blijkt een proces-verbaal van Pieter Scheringa van 1 september 1942 tegen Joseph Schrijver (Willem de Zwijgerlaan 10) die zonder ster op straat zou hebben gelopen volgens buurtbewoners. Het proces-verbaal (PV) eindigt zo: "Schrijver is door mij ter beschikking gesteld van den Heer Commissaris van Politie te Zeist¹²⁰".

Eerst ga ik in op de deportaties. Er is een instructie voor arrestaties op 2 augustus. De gearresteerden zouden naar Amsterdam gaan en volgens die instructie moest de politie de huissleutels meenemen en de woningen verzegelen. De instructie legt uit wat de gearresteerde joden moesten meenemen aan spullen en proviand. De instructie maande de politie tot spoed bij de aanhoudingen, ze moesten voor 12 uur in Amsterdam zijn. Er werden drie personen aangehouden die dag: Ludwig Edmond Thieben, Hans Klaus Silberstein en zijn vrouw Margot Frensdorff. Volgens de rapporten werden vijf personen niet aangetroffen in hun woning, waaronder de al genoemde moeder en dochter Dreijfuss. Rhoen stelt dat het op 2 augustus om buitenlandse joden ging. Een latere melding over Dreijfuss stelt dat het om Rooms-Katholieke buitenlandse joden ging op 2 augustus. Inderdaad waren alle bij name genoemde joodse arrestanten niet in Nederland geboren en vonden op zondag 2 augustus in heel Nederland arrestaties van katholieke joden plaats als represaille op een protest van de Katholieke Kerk tegen de deportaties¹²¹.

Op 19 augustus waren er weer arrestaties van joodse Zeistenaren. Een korte melding van commissaris Goorhuis aan de *Hausraterfassung*, over die arrestaties, stelt dat de sleutels van de gearresteerden wederom op het politiebureau waren. Het bijgevoegde rapport ontbreekt helaas. Het archiefmateriaal maakt niet duidelijk om hoeveel gedeporteerde joden en om hoeveel woningen het precies ging. Pierre Rhoen noemt 78 gearresteerden, Annemiek Bal noemt 60 gearresteerden op 48 adressen¹²².

De volgende gedwongen verhuizing was op 24 augustus. Aantallen gearresteerden zijn niet bekend maar Goorhuis noemde het de 'tweede evacuatie' in een kort bericht aan de *Hausraterfassung*. Het rapport waar hij naar verwees is niet aangetroffen in het archief¹²³.

Een geheime instructie van procureur-generaal Feitsma, in opdracht van de Sipo, aan de commissaris van politie in Zeist van 15 september 1942 spreekt boekdelen. Ik citeer uitgebreid uit deze brief omdat deze duidelijke aangeeft hoezeer de gemeentepolitie werd ingezet bij de Jodenvervolging en hoe gedetailleerd de orders waren: "In opdracht van de Sicherheitspolizei, Zentralstelle für Jüdische Auswanderung, doe ik u hierbij toekomen een aantal adressen van Buitenlandsche joden, die, op last van de bovengenoemde Zentralstelle, door U moeten worden gearresteerd. Betreft de arrestatie het gezinshoofd, dan moeten de overige familieleden eveneens worden gearresteerd. Bij eventueel beroep op den gezondheidstoestand van een arrestant moet er uitsluitend op gelet worden of de betrokkene vervoerd kan worden. Een leeftijdsgrens is niet gesteld. Waar het hier gaat om een bijzondere maatregel van de Sicherheitspolizei zijn eventuele vrijstellingen, van welken aard ook, ongeldig. De woningen der gearresteerden moeten door U verzegeld worden terwijl de sleutels aan de gearresteerden moeten worden overhandigd, met de aanwijzing dat zij de sleutels in Westerbork moeten inleveren. (...) Met het arresteren moet begonnen worden op woensdag 16 september 1942 om 20 uur". Daarna volgden nog instructies om de arrestaties niet van te voren te laten uitlekken en de gearresteerden af te leveren bij de *Zentralstelle* in Amsterdam. De arrestaties hebben inderdaad plaatsgehad maar de adressen zaten niet bij de instructie. Volgens Rhoen ging het inderdaad om buitenlandse joden. Ik interpreteer de instructie als dat het om een beperkt aantal namen gaat maar de precieze aantallen zijn onduidelijk. Plaatsvervangend commissaris Brands meldde ook nu weer dat moeder en dochter Dreijfuss niet op het opgegeven adres aanwezig waren, net als dat op 2 en 19 augustus niet het geval was geweest. Voor mij als onderzoeker was de instructie om de sleutels mee naar Westerbork te laten nemen nieuw en niet direct te verklaren¹²⁴.

Ook onbekend voor mij was een instructie van het Gewestelijke Arbeidsbureau Utrecht (GAB) om joodse mannen te arresteren. De bijgevoegde lijst bevatte 21 namen van mannen. Ongetwijfeld had dit te maken met het leeghalen van de joodse werkkampen want de instructie is gedateerd 3 oktober 1942. Toen was er een landelijke gecoördineerde actie waarbij op 2 en 3 oktober 1942 alle joodse mannen die in werkkampen in Nederland zaten naar Westerbork werden gebracht. Tegelijkertijd werden hun gezinnen overal in het land opgepakt. Zij gingen ook naar Westerbork. Dat het GAB opdracht gaf tot arrestatie van joden is opmerkelijk. De commissaris van politie ging er niet in mee. Hij twijfelde aan de rechtmatigheid van de opdracht en meldde bovendien dat geen van de namen op de lijst voor arrestatie in aanmerking kwam. Ze waren al eerder gearresteerd of ondergedoken. En drie mannen waren vrijgesteld. Er werden dus geen arrestaties verricht¹²⁵.

De laatste joden moesten in april 1943 uit Zeist verdwijnen. Toen had Rauter bekendgemaakt dat joden in de provincie Utrecht zich per 23 april naar Vught moesten begeven. Ze mochten niet meer in de provincie verblijven. Dat gold ook voor mensen die voor de Joodse Raad werkten. Politie moest de sleutels innemen, een reisvergunning verstrekken en de lege woningen in de gaten houden. Joden die na 23 april nog aangetroffen werden moesten gearresteerd worden. Het is niet duidelijk of er op 23 april nog joden vertrokken uit Zeist. We zagen in het vorige hoofdstuk dat de familie Lauinger in april naar Kamp Vught vertrokken was en dat Julius François Cahen op 29 april met zijn gezin naar Amsterdam vertrok¹²⁶. Daarnaast is er een melding van drie oproepingen voor Albert Overstrijd, Aäron Reimer en Isaac Zwaaf. Goorhuis meldde op 15 april aan de *Zentralstelle* dat Zwaaf en Reimer al verdwenen, lees: ondergedoken, waren en dat Overstrijd gemengd gehuwd was. Op 22 april werd de ondergedoken joodse man Walther Sundheimer gearresteerd aan de Jagerlaan 51. Hij werd naar de *Zentralstelle* overgebracht. Hij zou in Sobibor vermoord worden¹²⁷.

■ Onderduikers

De collectie bevat ook meldingen van arrestaties van ondergedoken joden waaronder pogingen om joden te arresteren die niet meer in hun huis aangetroffen werden. Verraad kwam daarbij natuurlijk ook voor. Drost arresteerde bijvoorbeeld op 25 augustus 1942 de joodse man Eliazar Leonard Rijnveld

die onder een schuilnaam aan de Verlengde Slotlaan 28 f bis had gewoond en geen ster droeg. De politie was over deze man getipt. Zijn spullen werden door de politie opgeslagen op het bureau en naar Amsterdam gestuurd zoals we zagen¹²⁸.

In december 1942 werd de politie anoniem getipt over Krakelingweg 55, woning van de weduwe H. Meyer-Le Blanc. Er zouden joden verborgen zijn maar de huiszoeking leverde niets op¹²⁹. Een met de hand geschreven briefje in het archief luidt zo, met spelfouten en al: "Kom tussen 6 en 7 uur savons met de woorden Steekproef!? Krakelingweg 57. Een oude jodin-valsche PB. Als u voor de lange voortuin inkom, zal zij de achtkamer uitvluchten het bosch in van de Witte Hull! De overige bewoners weten er niets van af. Zeg beslist steekproef?, dan durf ik er meer aan te brengen! No II Heil Hitler. Krakelingweg 79. Een zéér rijke jodin met twee zoons met vals PB. Daar zijn hele schuilhokken aangebracht daar zullen ze zich verbergen. Ook kelders". Het briefje is ongedateerd. Daarna volgt een verraadbrieftje over een niet-joodse student op de Krakelingweg 59. Op 29 mei 1943 ging de politie langs op deze adressen: "Geen personen van Joodschen bloede aangetroffen." Wel weten we uit het onderzoek van Van der Vorst en Bij 't Vuur dat de bewoners, het echtpaar Peeters-Oremus van nummer 79, inderdaad joden verborgen hield. Later in het jaar werd daar een joods echtpaar gearresteerd¹³⁰.

Nog een briefje: "Aan den commandant van Zeist. Er zijn joden verborgen in Cafee Nieuw Zeist bij C de Haan. Van der Heidelaan". De hoofdwachtmeester doorzocht het huis naar aanleiding van dit briefje maar er werden geen joodse onderduikers aangetroffen¹³¹.

In november droeg de politie van Zeist arrestanten over aan de politie in Den Haag. Op de bijgevoegde lijst staan 19 namen zonder adres en daaronder in ieder geval 16 joodse onderduikers die door de SD'er Joseph Franciscus Kling, werkzaam in Den Haag, waren opgepakt. Kling arresteerde met behulp van de gemeentepolitie 16 joden in de nacht van 29-28 november 1943 in Zeist, Soest, Den Dolder en Bosch en Duin. De gemeentepolitie bracht de arrestanten naar het politiebureau en droeg ze over aan de SD¹³².

Het correspondentiearchief over 1943 is incompleet. Het bevat wel de registers op de correspondentie maar de bijbehorende correspondentie zelf is niet aangetroffen. Ook in de registers is sprake van arrestatie van joden, zoals op 26 juni 1943: 'arrestatie Jodinnen Simons E en A' voor de Sipo in Amsterdam. Ook in juni 1943 is er sprake van de ondergedoken 'jodin A. Goudsmit' (het gaat hier om Sarline Goudsmit) en van de arrestatie van zeven joden bij Chr. De Bruijn (De Bruyn genoemd). En op 13 juli 'aanhouding Jodin A.R. van Kreeveld'¹³³.

In de andere twee registers over 1943 en 1944 worden ook veel onderduikers genoemd, zonder dat hun achtergrond duidelijk is. Vermoedelijk gaat het vooral om niet-joden¹³⁴.

Kosten

Een ander document, in dit archief van de politie, bevat wel een overzicht van kosten. Ik verwees al naar de kosten bij het afvoeren van meubels van joden. In dit overzicht staat niets over het verwijderen van meubels maar alleen 'transportkosten afgevoerde joden'. Dat zijn kosten gemaakt voor vervoer van 16 joodse gearresteerden, met naam, en 'begeleiders' met tram en trein naar Amsterdam in 1942 en 1943. Dit wijst er in ieder geval op dat er weldegelijk kosten werden gedeclareerd door de gemeentepolitie Zeist maar dit is het enige overzicht dat aangetroffen is. Het ging om een bedrag van f 40,10¹³⁵.

■ Samenvattend

Naast mogelijke verzetsactiviteiten was de gemeentepolitie betrokken bij de Jodenvervolging en zij voerde de hier besproken verzoeken van de bezetter uit¹³⁶. Aan de andere kant: zoveel arrestaties bevat het hier besproken archief nu ook weer niet. Bovendien zijn geen nieuwe arrestaties aan het licht gekomen, vergeleken met de aanhoudingen die Van der Vorst en Bij 't Vuur beschrijven. Zij beschrijven bijna 60 arrestaties waarvan 21 door de gemeentepolitie. Los van de deportaties zagen we hier de arrestaties van Rijnveld, de zusters Simons, Sarline Goudsmit, A.R. van Kreeveld, zeven joodse onderduikers bij Chris de Bruijn en een onbekend aantal in november 1943. Ze worden allemaal genoemd in het boek van Bij 't Vuur en Van der Vorst. Dit correspondentie archief bevat dus geen nieuwe gegevens. Arrestanten werden aan de Sipo of de SD in Den Haag of Amsterdam overgedragen, zoals bijvoorbeeld gebeurde met de mensen die Kling gearresteerd had. Ook bleek uit het correspondentie archief dat verraad voorkwam. Op basis van tips deed de politie huiszoeking bij ten minste vier woningen. We hebben al met al dus een redelijk overzicht van de arrestaties die de politie deed in het kader van de Jodenvervolging, al is het archief vast niet compleet¹³⁷.

Het is altijd moeilijk een algemeen beeld te schetsen, zeker op basis van al deze losse casussen. Afgezien van verzet, rekken en tegenwerken kunnen we in ieder geval stellen dat de gemeentepolitie ondersteuning verleende bij de deportaties, op verzoek van de Duitse instanties een aantal onderduikers oppakte, tips opvolgde en in een paar gevallen lege woningen onder de aandacht van de *Hausraterfassung* bracht. Het was zeker niet alleen Drost die bij de arrestaties en de handhaving van anti-joodse maatregelen betrokken was, de rapporten, proces-verbalen en verslagen zijn ondertekend door verschillende agenten, hoofdagenten en inspecteurs. Een politie-inspecteur trok in een verlaten joodse woning nadat hij die zelf geïnspecteerd had.

5 Plundering van joodse bedrijven: firma Jos. Bannet

■ Inleiding

In Zeist werd tenminste één joods bedrijf geliquideerd door de bezetter. Eerst iets over de 'roof' van joodse bedrijven in Nederland. Deze paragraaf leunt zwaar op het werk van de Nederlandse historicus Gerard Aalders die het meest uitgebreide onderzoek deed naar de diefstal van joodse eigendommen in Nederland. In Nederland waren twee Duitse Verordeningen van belang voor de roof van bedrijven. Op 22 oktober 1940 verscheen Verordening 189 (VO 189/1940) waarin stond dat alle joodse bedrijven zich moesten laten registreren bij een Duitse instantie, de *Wirtschaftsprüfstelle* (WPS). Dit kantoor registreerde het bedrijf als joods en registreerde al zijn activa. De definitie van joods was erg ruim en omvatte zelfs bedrijven die onder de vage term joodse invloed vielen. Een bedrijf met een joodse eigenaar, of twee, moest zeker als joods worden beschouwd. Het decreet definieerde ook wie joods was en wie niet¹³⁸.

Op 12 maart 1941 volgde nog een besluit: VO 48/1941. In dit besluit werd bepaald dat joodse bedrijven onder toezicht konden worden gesteld van een curator of bewindvoerder, of beheerder, in het Duits een *Verwalter* of *Treuhänder*. Hij had het recht om het bedrijf naar eigen goeddunken te besturen. Joodse eigenaren verloren alle controle over hun bedrijven. Dit decreet werd daarom het decreet tot verwijdering van joden uit het bedrijfsleven of de *Wirtschaftsentjudungsverordnung* genoemd. Dit proces van het verwijderen van joden uit bedrijven werd *Entjudung* of *Arisierung* genoemd. De VO was een belangrijke stap in de verarming en ontneming van rechten van Nederlandse joden¹³⁹.

Treuhänder was de term die vaak werd gebruikt voor bewindvoerders die het bedrijf moesten liquideren, de *Verwalter* was de bewindvoerder die het bedrijf voor de lange termijn bestuurde of moest verkopen. Het gebeurde ook dat de *Treuhänder* het bedrijf zelf kocht. Er waren nog twee andere rooforganisaties bij betrokken: de *Omnia Treuhandgesellschaft GmbH* (Omnia), een accountants-kantoor dat de bewindvoerders aanstelde, en de *Niederländische Aktiengesellschaft für die Abwicklung von Unternehmungen* (NAGU) die verantwoordelijk was voor het beoordelen van de waarde van de bedrijven en het verkopen ervan. Bedrijven werden ver onder realistische prijzen verkocht en de joodse eigenaar zag geen cent van dit bedrag, maar deze prijs werd in de boeken bijgeschreven. Na de oorlog was dit een probleem omdat joodse eigenaren alleen op deze lage prijzen konden terugvallen om een schatting te geven van de waarde van het bedrijf voor de oorlog¹⁴⁰. Daarnaast verrijkten *Verwalters* of *Treuhänders* zichzelf vaak door hoge onkosten of salarissen te claimen, kredieten te verstrekken of aandelen van het bedrijf te verkopen en de winst voor zichzelf te houden¹⁴¹.

In de praktijk hield de NAGU zich vooral bezig met de verkoop van grotere bedrijven, vaak aan *Treuhänders*, en de Omnia hield zich in opdracht van de WPS bezig met de liquidatie van kleine bedrijven en was zelf ook vaak de *Liquidationstreuhänder*. De Omnia zette dan een *Sachbearbeiter*, een medewerker, op het dossier. In geval van liquidatie moesten alle financiële activa van het bedrijf worden geblokkeerd en naar een speciale bank en bankrekening worden overgemaakt. In Nederland was de Bank voor Nederlandsche Arbeid een van de banken die hiervoor werd ingeschakeld. Na de afwikkeling van alle financiële zaken en schulden werd het resterende kapitaal overgedragen aan de VVRA, de *Vermögensverwaltungs- und Renten-Anstalt*, voor de grotere bedrijven. De VVRA was een organisatie, of beter gezegd een fonds, dat geld van verschillende plunderingen kreeg en een bankrekening had bij de Liro. Ook bij verkoop van een groter bedrijf ging het geld dat overbleef naar de VVRA. Volgens Gerard Aalders werden 2000 van de 21.000 duizend joodse bedrijven voortgezet¹⁴².

■ Joodse bedrijven in Zeist

Uit bovenstaande blijkt al dat, net als bij de roof van joods vastgoed, gemeenten geen rol speelden bij de verkoop of liquidatie van joodse bedrijven. Het beheer door de Omnia of de NAGU ging geheel buiten de gemeenten om. Het archief van de Omnia en de NAGU bevindt zich in het NIOD. Dat archief bevat de zogenaamde liquidatiedossiers en is op plaatsnaam doorzoekbaar. Het archief bevat twee dossiers van Zeister joodse bedrijven. In een ervan speelt de gemeente Zeist een bescheiden rol, namelijk bij het bedrijf van Joseph Bannet¹⁴³. Hieronder ga ik in op de vraag wat er met zijn vastgoed gebeurde in en na de oorlog. En ik sta kort stil bij de liquidatie van het bedrijf.

■ De firma Jos. Bannet

Joseph Bannet had een fabriek aan de Waterigeweg 31 in Zeist: de firma Jos. Bannet. Bannet bezat daar een woonhuis en terrein met een fabrieksgebouw aan de Koelaan. Volgens het bouwdoossier was hij ook degene die het huis liet bouwen. De fabriek produceerde van alles: broedmachines, stalen en houten meubels, veerzittingen (spiraalveerkussens), elektroden voor lassen (lasstaven) en zelfs (zweef-) vliegtuigen. Tenminste dat is de opsomming die Jo Bannet zelf opgaf in 1938. Ook importeerde hij finer en fijne houtsoorten tot 1941¹⁴⁴.

De fabriek en het woonhuis werden in de oorlog niet verkocht en staan dus niet in de *Verkaufsbücher*. Ook is er logischerwijze geen akte van rechtsherstel. Bannet en zijn echtgenote Jeannette waren echter vermoord in Auschwitz. Ze hadden op 20 augustus 1942 geprobeerd te vluchten met behulp van vriend en zakenrelatie Jurriaan Engelbert Stork. Ze werden op het laatste moment verraden en in Groningen gearresteerd¹⁴⁵.

Wat was er met hun bezit gebeurd? Daarover geeft het beheersdossier van Bannet enig uitsluitsel. Het bevat meerdere verslagen van de bewindvoerder van Bannet, J. Levi, over de bezittingen. Levi was de broer van Jeannette Bannet. De verslagen geven een helder overzicht van wat er allemaal geroofd werd als iemand vermogend was. Er waren veel bezittingen geweest, roerende en onroerende goederen: 20.000 m² grond, aandelen en geld ter waarde van f 160.000, een levensverzekering en twee auto's. Afgezien van het vastgoed was bijna alles verdwenen of geroofd. Roerende zaken waren ook verdwenen waaronder het meubilair dat Bannet in bewaring had gegeven aan kennissen. Alleen de vleugel was boven water gekomen¹⁴⁶.

■ Vastgoed

Het woonhuis en het fabrieksgebouw waren achtereenvolgens in beheer geweest bij de *Verwalter* van Bannets bedrijf, bij de Omnia en ten slotte bij de ANBO. Bovendien was het vastgoed vanaf april 1942 gevorderd geweest door de Weermacht. Het woonhuis was het huis van de *Ortskommandant* geweest en de fabriek een Weermacht garage. De Weermacht moest daarvoor schadevergoeding betalen. In het Omnia dossier van Bannet, dat dus over de roof van zijn bedrijf gaat, is veel aandacht voor het vastgoed en die schadevergoedingen¹⁴⁷.

Wat was het geval? De Weermacht had in de eerste periode schadevergoeding betaald aan de *Verwalter*. Over de periode 15 april tot oktober 1942 had de Weermacht een bedrag van f 377,41 betaald gebaseerd op een vergoeding van f 823,44 per jaar. Dit was aan de *Verwalter* betaald¹⁴⁸.

Vervolgens nam de Omnia het beheer over met als doel de firma te liquideren en alles te verkopen. De Weermacht bleef echter van de panden gebruik maken en moest dus, naar de redenering van toen, vergoeding aan de Omnia gaan betalen. Het ging om de periode 1 oktober 1942-26 november 1943 en voor de fabriek 15 juni 1943-26 november 1943 en een bedrag van f 959,24 of f 1029,30¹⁴⁹. Maar over die periode werd geen schadevergoeding, *Entschädigung*, uitgekeerd aan de Omnia. De Omnia riep daarvoor de hulp van de burgemeester in. Kennelijk liep de uitbetaling voor schadevergoeding voor vorderingen door de Weermacht via de burgemeester omdat de gemeente de bedragen voorschoot aan de gedupeerden¹⁵⁰.

De Omnia vroeg de burgemeester om namens de Omnia het openstaande bedrag van f 959,24 te claimen bij de Weermacht¹⁵¹. De burgemeester diende de schadevergoeding in bij de Wehrmachts-bezirksverwaltung in Utrecht. Die wilde niet betalen omdat het bezit joods was. De Omnia protesteerde daartegen omdat het perceel technisch gezien niet meer joods was toen. Het lijkt er niet op dat de Weermacht betaalde. De gemeente als loopjongen tussen de Omnia en de Weermacht dus¹⁵².

Het is trouwens interessant om te constateren dat de Omnia wel wegbelasting betaalde aan de gemeente. Dit bevestigt dus de aanname dat vaste lasten in het algemeen wel betaald werden door kopers of beheerders van joods vastgoed. De Omnia sloot ook een molestverzekering af.

Toen het beheer van de Omnia eindigde, omdat de liquidatie van het bedrijf afgerond was, nam de ANBO of NGV, beide organisaties werden genoemd, het beheer over. Interessant is om te zien dat de ANBO wel gelden ontving van de Weermacht. Ik durf niet te zeggen of dat gerestitueerd is na de oorlog. Vanaf 27 november 1943 waren fabriek en huis onder beheer en vanaf 27 november 1943 werd aan de ANBO betaald, aldus de burgemeester van Zeist. Ook voor de fabriek ging de *Entschädigung* naar de ANBO vanaf 26 november.

Afgezien van deze kwestie over schadevergoeding speelde nog de verkoop van het vastgoed. De Omnia wilde van het vastgoed af om het te gelde te maken maar dat bleek lastig want het was gevorderd¹⁵³. De WPS had toestemming tot verkoop van het vastgoed gegeven aan de NGV. Er is ook een opdrachtbrief van de Omnia aan de NGV van 20 april 1943¹⁵⁴.

Een makelaar stelde een advertentie op, in het Duits: Eine **alleinstehende Villa** mit eigenem Gemüsegarten, bestehend aus 10 Zimmer, Badezimmer mit eingebauter Badewanne, Küche, Nebenküche, Keller, Sanitair met 3 Waschtischen, Zentral Heizung und Parkett-fussboden, ganz aus Stein aufgezogen, mit Ziegeln gedeckt und eigener Wasserversorgung, Baujahr 1929, nebst: Ein Fabriksgebäude, aufgezogen aus Stein mit Mastik Dachbedeckung und Lichthaube auf der Fabrikshalle, mit Büros, Garage, Esslokal, somit 2 Fabrikshallen, letztere mit Betonnboden, Büros mit Zentralheizung versehen, Baujahr 1929, das ganze stehend und gelegen an der „Waterigeweg“, lokal nummeriert 31, in Zeist (..), nebst: Eine Parzelle land, gelegen neben diesem Haus (..). Het geheel werd geschat op f 74.500 maar de makelaar voegde eraan toe: „Auch nahmen wir in Betrachtung, das bei vielen Leuten die Angst eine Rolle spielt um aus jüdischen Besitz zu kaufen, sodass der abgeschätzten Wert beträchtlich niedriger ist als der normalen Verkaufswert¹⁵⁵“.

Het pand werd uiteindelijk niet verkocht in de oorlogsjaren.

■ Na de bevrijding

Het eerder genoemde verslag van de bewindvoerder gaat in op de situatie na de bevrijding. Volgens Levi had de burgemeester de panden toen toegewezen aan de firma J. van Dijk, groothandel in levensmiddelen in Zeist, waarbij de ANBO nog steeds de verhuurder was. Deze had tot oktober 1945, het moment dat Levi het beheer overnam, de huur gevangen en deels afgedragen aan Levi, namelijk f 424,33. Het verslag maakt niet duidelijk voor welke periode dat bedrag precies was. Volgens de bewindvoerder had de burgemeester verzuimd om in mei deze situatie ongedaan te maken. De firma van Dijk had het weer onderverhuurd en had dus inkomsten. De firma gebruikte zelf de panden niet maar had wel een benzine pomp op het terrein laten aanleggen. Voordat van Dijk het geheel huurde was het, zoals we zagen, bij de Weermacht in gebruik geweest. Het bouwterrein was al voor de oorlog door Bannet verhuurd als volkstuintjes en dat was in de oorlog zo gebleven. Het was onduidelijk waar die huurinkomsten gebleven waren uit de oorlogsjaren. Maar er waren wel inkomsten geweest¹⁵⁶.

De panden waren zwaar verwaarloosd na de oorlog, zowel het woonhuis als het fabrieksgebouw. Op het terrein was een vuilnisbelt ontstaan en een schuur, 'een open overdekte opslagplaats', was gesloopt door omwonenden. Over de fabriek schreef bewindvoerder Levi: "Het fabrieksgebouw verkeert in een onbeschrijflijken staat: een binnenmuur is uitgebroken, de shedkap heeft sterk geleden, terwijl er verder veel glas aan mankeert, de grootste toegangs-schuifdeuren zijn bijna alle defect, en het geheel verkeert in een zeer gedeprecieerden staat van vervuiling en verveloosheid¹⁵⁷". In een ander verslag schreef hij: "De tuin: verwaarloosd en geruïneerd. Moestuin en gazons omgespit, aan beide boomgaarden sinds jaar en dag niets meer gedaan. Een enorm kippenhok voor 400 kippen stond op invallen". Levi had tot 1952 een bedrag van f 23.379, 76 aan herstelkosten gehad. Hij schatte toen dat er nog 10.000 gulden nodig was voor herstel¹⁵⁸.

Levi had een poppenfabriek ANJO in Halfweg en wilde die naar Zeist verplaatsen omdat de locatie in Halfweg te klein was geworden. Ook zou hij het woonhuis gaan betrekken en vroeg hulp aan de gemeente om de onderhuurders uit dat pand te krijgen. Uit een latere briefwisseling met de gemeente blijkt dat hij inderdaad zijn poppenfabriek naar Zeist had verplaatst en aan de Waterigeweg 31 woonde. Hij werd in 1947 huurder en betaalde in eerste instantie huur aan het NBI. Uit de huuroverzichten blijkt ook dat er huur betaald werd door de bewaarschool die in de fabriek zat en dat er werkplaatsen in gebruik waren waarvoor ook huur werd betaald¹⁵⁹.

In het kader van het uitbreidingsplan Zeist-West, verkocht Levi het terrein in 1957 aan de gemeente. Hij had in 1953 geprotesteerd tegen het feit dat de Gemeenteraad de bestemming van de percelen had gewijzigd tot parkgrond. Hij was bang voor een waardedaling van het perceel en voor het feit dat de poppenfabriek niet meer uitgebreid zou mogen worden. Uiteindelijk kwamen Levi en de gemeente de verkoop van de percelen overeen. Levi bleef in het pand wonen en mocht ook het bedrijfspand blijven gebruiken. Levi werd toen dus huurder van de gemeente Zeist¹⁶⁰.

■ **Roof van het bedrijf**

Voor de volledigheid sta ik ook kort stil bij de roof van het bedrijf van Bannet, al had de gemeente daar verder geen betrokkenheid bij. De roof viel uiteen in een aantal acties: a. de verkoop van de fabrieks-inventaris, b. de liquidatie van het bedrijf en c. de verkoop van het vastgoed. Dat laatste is hierboven besproken.

A. Inventaris

De fabrieksinventaris was grotendeels verkocht aan een aannemer en aan een meubelfabrikant. De fabrieksinventaris, machines en gereedschappen, was in 1941 getaxeerd op een waarde van f 51.336,-. Na de oorlog vond Levi houtbewerkingsmachines bij aannemer van Hoek in Delft terug, een aannemer die ook onder beheer stond omdat hij bunkers voor de Duitsers had gebouwd. Levi kreeg de machines terug maar betaalde daarvoor wel de transportkosten en kosten voor vijf en een half jaar opslag, in totaal f 2582,62¹⁶¹.

Een deel van de fabrieksinventaris, waaronder machines, werktuigen, een installatie voor veren fabricage en een auto, was verkocht aan meubelfabrikant Riessmeyer in Rotterdam. Verkoop was gegaan via een firma Inverna. Prijs: f 14.048-¹⁶². Een andere betaling noemt f 10.238,50. Na door-verkopen waren de machines na de oorlog in het bezit geraakt van een mijnheer Vos en een ander deel bij een mijnheer Reedijk, beiden uit Rotterdam. Over die machines zou een rechtsherstel procedure in gang gezet worden die door Levi werd gewonnen¹⁶³.

B. Liquidatie

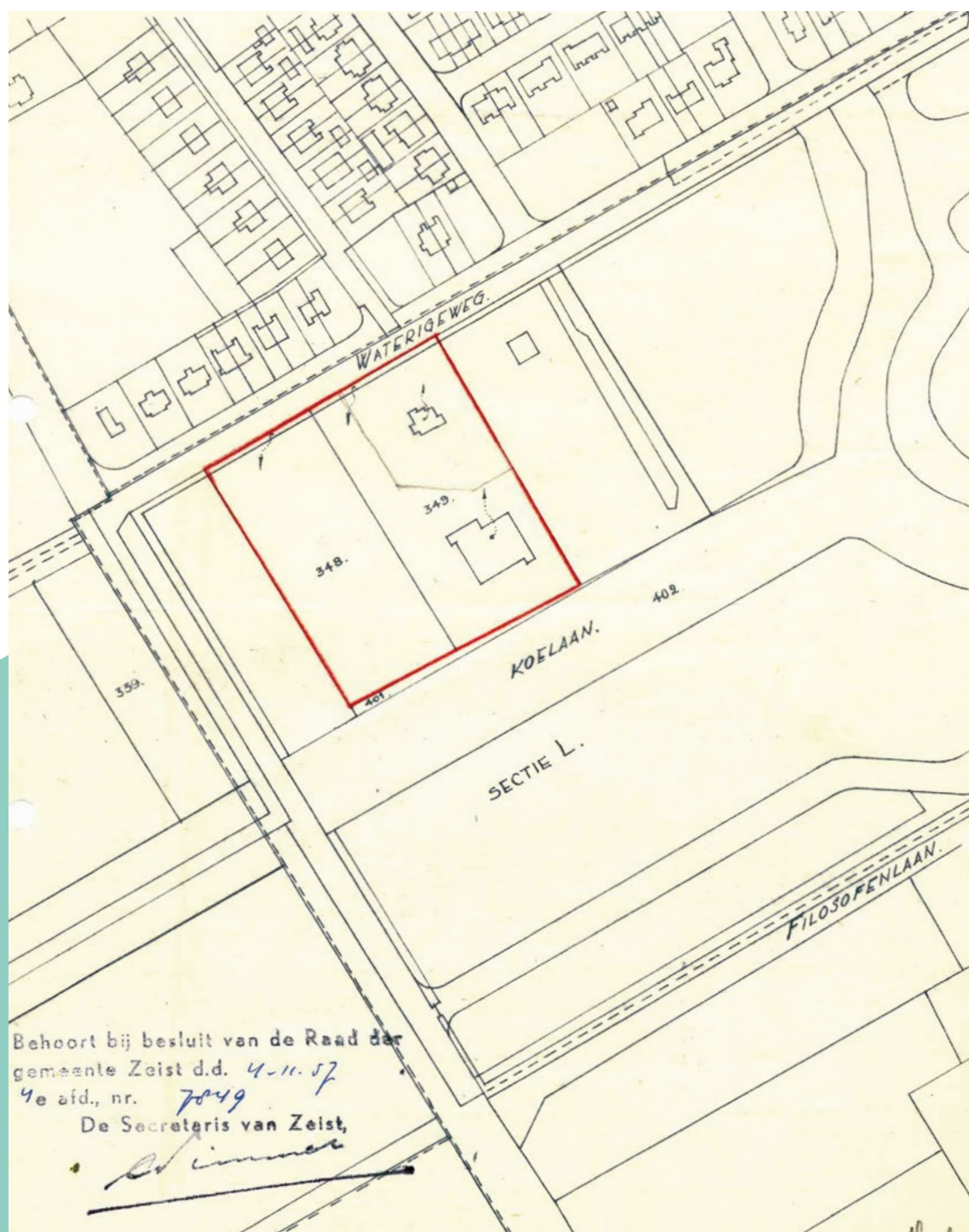
De liquidatie was voltooid op 26 november 1943. Dat betekent dat het bedrijf toen had opgehouden te bestaan met al haar activa en passiva. Schulden waren afgelost, rekeningen voldaan, en alles was te gelde gemaakt (behalve het vastgoed). Er resteerde een bedrag van f 7107,20 dat aan de Liro werd overgemaakt¹⁶⁴.

■ **Afsluitend**

Na de oorlog waren er problemen met de belastingen want Bannet had in de oorlog, voor zijn deportatie, nog inkomsten gehad waar de belastinginspecteur na de oorlog belasting over wilde heffen. Levie schreef in een tweede verslag: "De belastingautoriteiten verkeerden in de meening, dat Bannet vóór zijn deportatie doch tijdens de bezetting ongeveer f 250.000,- verdiend zou hebben. Dit zoude dan een aanslag van ± f 150.000,- wettigen + 100 % boete in verband met niet-opgave van het verschuldigde 'voor zijn vertrek': het behoeft wel geen betoog dat deze opvatting, gezien de omstandigheden van dit 'vertrek', wel een zeer willekeurige en weinig fraaie is!"¹⁶⁵ Levi was hierover nog in onderhandeling met de inspecteur. In 1953 betaalde Levi uiteindelijk f 134.000¹⁶⁶.

Wat vertelt het bovenstaande verhaal? Vanuit gemeentelijk perspectief niet veel. De roof van het bedrijf van Bannet en de pogingen tot verkoop van het vastgoed gingen buiten de gemeente om. De gemeente werd wel ingeschakeld bij het invorderen van de vergoeding voor de vordering van de panden door de Weermacht. Het is onduidelijk of dat lukte.

Dit verhaal toont hoeveel er geroofd werd en hoeveel moeite een bewindvoerder als Levi moest doen om bezittingen terug te krijgen. Het rechtsherstel is niet gedetailleerd onderzocht in dit onderzoek maar duidelijk is wel dat er na de oorlog vorderingen waren op de Schade Enquête Commissie, op de Liro (voor f 176.827,82) en op verzekeraars¹⁶⁷. Ook is duidelijk dat er uiteindelijk bedragen werden uitgekeerd voor het verdwenen meubilair, schade aan het vastgoed, voor verdwenen effecten en deviezen en voor de levensverzekering¹⁶⁸. Het is onbekend in welke hoogte deze bedragen werden uitgekeerd, maar het zal het verlies aan bezittingen maar ten dele gedekt hebben. Er waren verliesposten op verdwenen huisraad en op fabrieksinventaris en de belastingaanslag was betaald. Zoals we zagen werd de gemeente ver na de oorlog eigenaar van het perceel van Bannet.

Plattegrond van de percelen van Bannet uit het dossier over de aankoop door de gemeente, 1957.

Deel 3.

Afronding en conclusie

■ Inleiding: rechtsherstel

Tijdens de oorlog had de Nederlandse regering in ballingschap in Londen al door dat de nazi's op grote schaal aan het roven waren en dat joden daarvan in het bijzonder het slachtoffer werden. De regering ondertekende de verklaring van de geallieerden van 5 januari 1943 waarin de geallieerden verklaarden te zullen optreden tegen roof en dat onrechtmatige transacties in de bezette gebieden teruggedraaid zouden worden. De Nederlandse toelichting op de *Allied Declaration* verwoordde het als volgt: "U kunt erop rekenen dat de Nederlandse Regeering alles in het werk zal stellen opdat het onrecht geschapen door roof en plundering naar mogelijkheid en billijkheid zal worden ongedaan gemaakt". Op 7 januari 1943 werd dat op Radio Oranje nog eens bevestigd en op 3 juni 1942 was ook al gewaarschuwd om geen joods bezit te kopen. Zo was het wel heel moeilijk om in het bezette Nederland joodse bezittingen 'te goeder trouw' te kopen¹⁶⁹.

De vraag is wat al deze intenties uiteindelijk betekenden voor het rechtsherstel in de praktijk. Om dat te beoordelen moeten we ons baseren op de bronnen en die zijn vaak incompleet. Bovendien zijn het zakelijke, formele stukken zoals akten, vermogensoverzichten, correspondentie en taxaties. Die stukken vertellen niets over de houding waarmee de betrokkenen erin zaten en of er begrip was voor elkaars positie. Wat de joodse slachtoffers betreft weten we dat het rechtsherstel voor hen lang duurde en dat men het kil vond¹⁷⁰.

Aan de andere kant heeft er wel een grote rechtsherstel operatie plaatsgevonden na de oorlog. Die was in Londen voorbereid. Daarbij werden verschillende soorten bezittingen aan joden gerestitueerd, waaronder vastgoed. We hebben dat voor Zeist ook gezien. Het was een langdurig proces met veel betrokkenen en we kunnen wel aannemen dat de Nederlandse staat vond dat daarmee recht was gedaan. Bijna al het joodse vastgoed in Nederland kwam terug bij de oorspronkelijke eigenaren, of hun nabestaanden, en het rechtsherstel verliep correct naar de maatstaven en de wetsbesluiten van toen.

■ Rechtsherstel over joods vastgoedbezit in Zeist

Voor Zeist constateer ik ook dat dat rechtsherstel, wat betreft joods vastgoed, plaatsvond. Maar ook dat de praktijk soms verschilde van de intenties die uit de *Allied Declaration* spraken. Ik signaleer voor Zeist een tweedeling tussen wat je formeel rechtsherstel en moreel rechtsherstel zou kunnen noemen¹⁷¹. Formeel werd over alle vijftien percelen een rechtsherstel regeling getroffen en werd dus recht gedaan aan de joodse slachtoffers en nabestaanden, volgens de wetsbesluiten van toen. Aan de andere kant, en dat is opvallend in Zeist, liepen de regelingen erg uiteen. We zagen verschillen bij de regelingen bij beide panden die Lange had gekocht. Net als bij de panden van Van de Blankevoort waar ook verschillende regelingen werden getroffen. Dat had te maken met de slechte financiële positie van de oorlogskopers waardoor de oorspronkelijke eigenaren minder konden vorderen of de vordering moesten uitstellen. De rechtsherstel regelingen bij de hypotheek van Wallage en die van Catella Jessurun hadden ook een verschillende in uitkomst, terwijl de casussen min of meer hetzelfde waren.

Bovendien waren niet in alle regelingen even aantrekkelijk voor de joodse eigenaren of nabestaanden, zie het huis van Mesritz aan de Veldheimlaan of de hypotheek van Catella. Ook Bannet is er ongetwijfeld op achteruitgegaan, ook al werden daar na de oorlog wel bedragen geïnd door de bewindvoerder. Bij de berekeningen over Willem de Zwijgerlaan 21 van Wallage is niet vast te stellen of Wallage financieel recht werd gedaan met het wegstrepen van twee posten tegen elkaar. Dus de mate waarin moreel rechtsherstel plaatsvond, is al lastiger te beoordelen.

Ook zie je in Zeist terug, net als het hele land, hoezeer de berekeningen erop gericht waren dat ook de kosten die oorlogskopers hadden gemaakt, zoals de zogenaamde verbeteringen aan Prof. Lorentzlaan 119, werden terugbetaald door de oorspronkelijke joodse eigenaren. Eveneens zien we het uitgangspunt terug dat joodse eigenaren niet verrijkt mochten worden als ze een vordering van de oorlogskopers overnamen zoals in het geval van de vorderingen van oorlogskopers Lange en Zorn die overgenomen werden door respectievelijk de erven Enthoven en Koetser.

De meeste regelingen waren overigens minnelijke schikkingen maar in een geval, een perceel bouwgrond aan de Graaf Janlaan, werd een regeling opgelegd omdat de oorlogskopers een regeling blokkeerden. Dat was ook een karakteristiek van het rechtsherstel: als oorlogskopers niet wilden meewerken werden ze uiteindelijk meestal in het ongelijk gesteld, maar het vertraagde de procedure enorm.

Bij verkoop en rechtsherstel van joods vastgoed speelden de gemeenten geen rol, ook niet in Zeist.

■ Betrokkenheid van de gemeente bij de Jodenvervolgung in Zeist

Dit onderzoek heeft niet de gehele betrokkenheid van het Zeister gemeentebestuur bij de Jodenvervolgung onderzocht. De voornaamste reden was dat bepaalde onderwerpen al uitgebreid onderzocht waren en beschreven in publicaties. Dit onderzoek focuste op de rol van de gemeente bij de registratie van joodse inwoners en op de rol van de gemeente en gemeentepolitie bij de roof van joodse roerende goederen. Ook heb ik stil gestaan bij de rol van de gemeentepolitie bij deportaties en arrestaties van joden en bij de roof van het bedrijf van Joseph Bannet.

Wat betreft de registratie is de rol van de gemeente duidelijk. De ambtenaren van de gemeenten werden door de bezetter verordonneerd om een aparte registratie van joodse inwoners aan te leggen en aan te leveren aan het bevolkingsregister in Den Haag. Zo ook in Zeist. Verschillende lijsten getuigen van de administratieve gegevens die de gemeente aanleverde, ook van joden in instellingen.

Ook zichtbaar is de inzet van de gemeente bij het leeghalen van door joden verlaten woningen, bij de roof van inboedels dus. De gemeente informeerde de bezetter over leegstaande joodse woningen en de gemeentepolitie verleende ondersteuning aan de *Hausraterfassung* en aan de *Einsatzstab Rosenberg (ERR)* bij respectievelijk het inventariseren, verzegelen en leeghalen van joodse woningen. Uit een lijst opgesteld door de gemeente Zeist in februari 1943 concludeer ik dat de gemeente zelf mogelijk verantwoordelijk was voor het leeghalen van 14 joodse woningen naast de meer dan veertig joodse woningen die de ERR leeghaalde. In ieder geval één woning werd door de gemeentepolitie leeggehaald met behulp van een expeditiebedrijf. Uit een andere melding van de politie blijkt dat de politie de *Hausraterfassung* informeerde toen een joodse woning was verlaten en dus klaar was om ontruimd te worden. In het geval van twijfel van wie de meubels in een joodse woning of kamer waren, moest de commissaris een verklaring opstellen.

Ook duidelijk is de rol van de gemeentepolitie bij deportaties en arrestaties, al is dit onderwerp niet uitputtend onderzocht. Uit de meldingen die ik onder ogen kreeg blijkt dat de politie in opdracht van de Sipo/SD joden arresteerde en van huis haalde, ook ondergedoken joden. Uit veel meldingen blijkt overigens dat de potentiële arrestanten al vertrokken, lees: ondergedoken, waren. Ook blijkt uit een kwitantie dat de politie kosten voor vervoer van gearresteerde joden in rekening bracht. Uit het archiefmateriaal maak ik op dat verzoeken van de Sipo en de *Zentrallstelle* voor ondersteuning en arrestaties uitgevoerd werden¹⁷².

De roof van het bedrijf van Bannet is ontluisterend, maar de gemeente Zeist was daar niet bij betrokken. Wel moest zij voor de Omnia bemiddelen bij misgelopen schadevergoeding voor de vordering van het perceel door de Weermacht.

■ Onderzoeksvragen en conclusie

Met deze afrondende opmerkingen over rechtsherstel en de betrokkenheid van de gemeente keer ik terug naar de onderzoeksvragen. Ik zet de belangrijkste conclusies op een rijtje en volg daarbij de onderzoeksvragen:

■ Welke panden in Zeist waren in 1941 in joods bezit?

In dit onderzoek worden 21 percelen genoemd, zie ook de noten en de bijlage, die joods bezit waren. Vijftien percelen die in de *Verkaufsbücher* staan werden verkocht en zijn relevant voor dit onderzoek.

■ Zijn die panden in de oorlog verkocht door de Duitse roofinstanties? En zo ja, zijn alle panden na de oorlog teruggegeven aan de oorspronkelijke joodse eigenaren of hun erfgenamen?

Over de vijftien verkochte panden heeft rechtsherstel plaatsgevonden maar niet alle percelen werden teruggegeven.

■ Onder welke voorwaarden zijn de panden teruggegeven en welke kosten moesten de joodse eigenaren daarvoor maken?

De voorwaarden van teruggave lopen nogal uiteen zoals blijkt uit hoofdstuk twee in deel 2 en uit de bijlage. Samenvattend kunnen we stellen dat de meeste panden werden gerestitueerd middels een minnelijke schikking waarbij kosten en baten verrekend werden tussen oorlogskoper en de oorspronkelijk eigenaar of zijn/haar nabestaanden. Niet alle regelingen lijken even redelijk voor de slachtoffers. Een aantal joodse eigenaren kreeg een vordering op de oorlogskoper omdat deze niet kon betalen.

De details en cijfers rond de roof en het rechtsherstel staan in bijlage I. In bijlage II staat een aantal geroofde, joodse, hypotheek. Ook zijn er 25 panden onderzocht die geen joods bezit bleken. Daarvan is een lijst gemaakt maar die is niet bijgevoegd omdat deze panden voor de onderzoeksvragen niet van belang waren.

■ Op welke wijze was de gemeente Zeist verder betrokken bij de Jodenvervolging?

De gemeente en de gemeentepolitie waren direct betrokken bij het leeghalen van joodse huizen, bij de deportaties en bij de arrestaties van joodse onderduikers en joodse Zeistenaren. Dit gebeurde altijd op bevel van Duitse instanties en voor zover het bronnenmateriaal het toelaat kunnen we zeggen dat de Duitse orders werden opgevolgd. Ook VO 6/1941 die de gemeente Zeist verplichtte tot registratie van de joodse inwoners, voerde de gemeente uit.

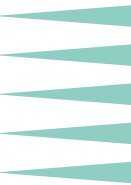
We mogen dus wel concluderen dat de gemeente en gemeentepolitie hebben meegewerkt aan de Jodenvervolging in Zeist.

■ Afsluitend

Oordelen over het verleden is altijd ingewikkeld en gevaarlijk omdat je zo snel voorbij gaat aan de omstandigheden van die tijd, de situatie waar mensen in zaten en de beweegredenen die mensen konden hebben maar die niet overgeleverd zijn in de bronnen. En los van de omstandigheden: de tijd *wás* ook anders, mensen dachten anders en vonden andere dingen belangrijk. Men was bijvoorbeeld veel gezagsgetrouwer en over het algemeen minder individualistisch dan wij nu. Dit onderzoek probeert daarom zoveel mogelijk feiten te reconstrueren op basis van de bronnen. En daarbij voorzichtig om te gaan met oordelen, en al helemaal over mensen. Een politiebeambte kon verzetswerk doen en tegelijkertijd joden arresteren in opdracht van zijn superieuren, om maar wat te noemen.

Omdat het een onderzoek in opdracht van de gemeente is, met de focus op het handelen der gemeente ten aanzien van de Jodenvervolging, is het lastig om helemaal niet te oordelen. Dat uit zich vooral in de keuze van het bronnenmateriaal en de beschreven maatregelen. Daarin heb ik gefocust op daar waar de gemeente heeft meegewerkt aan de anti-joodse maatregelen. Dat daarmee niet de geschiedenis van de gehele Jodenvervolging in Zeist recht wordt gedaan, moge duidelijk zijn.

Bijlage I: Joodse woningen en adressen in Zeist

Adres	Kadastraal nummer	Eigenaar	Oorlogskoper	Notaris	Prijs/prijzen oorlogs-verkoop	Geschillendossier toegang 2.09.48 Nationaal Archief		Woningkaarten en bouwdoSSIers	Rechts-herstel ja/nee	Jaar rechts-herstel	Rechtsherstel regeling
Prof. Lorentzlaan 119	I 678 later I 1115	Jeremias Mesritz (overleden 30 april 1946). Erfgename was weduwe Dientje Cohen te Zeist (Wilhelminalaan 35 te Zeist, geb. 2 november 1870) en dochter Cornelia Sara Mesritz, Prof Magnuslaan 26 te Maartensdijk (geb. 2 maart 1905)	Gerrit van de Blankevoort (Acacialaan 18, Zeist) (overl. 23 april 1947), daarna Gerard van Doleweerd, koopman, gehuwd met Clazina Maria de Vries, Dalweg 32 te Zeist. Daarna gebroeders van Doorn, alle vijf koopman, Rodensteinselaan 156 in Neerlangbroek.	Ter Horst	9000 en 11000 en 11000	Inv nr 791 aangiftenum-mer S 657		Bouwdossier: BWT 7431 Woningkaart aanwezig	Ja	1947	De akte bevat een ingewikkelde berekening tussen alle partijen. Partij Mesritz ontving een bedrag van Van de Blankevoort maar die kon niet betalen dus dat werd een vordering. Uit de akte blijkt wel dat een aantal reparatiewerkzaamheden zijn doorberekend aan de erven Mesritz en reparaties aan de CV en het maken van een zinkput. In totaal f 373,75. Kosten rechtsherstel waren voor de oorlogskopers. Verder geen kosten d.w.z. geen negatief saldo voor de joodse eigenaar na de verrekeningen. Wel staat het gebruikelijk voorbehoud in de akte dat de oorspronkelijke eigenaar aangeslagen kon worden voor baten en vaste lasten die mogelijk nog niet betaald waren over de oorlogsjaren. Dit geldt voor alle percelen.
Vijverlaan 16	I 74	David Lion Zendijk (Emmaplein 30, Deventer), erfgenaam van Judith de Wolff en Jacob de Wolff (overl. 10 juli 1946)	Gerrit van de Blankevoort, op dezelfde dag doorver-kocht aan Willem van der Graaf (Ruysdaellaan 1, Huis ter Heide).	Ter Horst	12.000 en 13.500	Inv nr 791 aangiftenum-mer S 617		Geen bouwdossier. Woningkaart aanwezig maar de eigenaren woonden er niet.	Ja	1947	Geen kosten d.w.z. geen negatief saldo voor de joodse eigenaar na de verrekeningen. Joodse eigenaar ontving na verrekening f 1101. Kosten rechtsherstel waren voor oorlogskoper. Waar de winst van f 1500 bleef die Van de Blankevoort maakte bij doorverkoop is niet duidelijk.
Platolaan 34	I 1004	Henri Zondervan (Maastricht, 19 juni 1864 – Auschwitz, 24 september 1942)	Gerrit van de Blankevoort (Huis ter Heide) (overl. 23 april 1947), daarna Hilda Ring, in 1947 gescheiden echgenote van Carl Hombeck (Essen, Beiseweg 65). Voorheen woonde Hombeck Regentesselaan 89 in Maartensdijk.	Ter Horst	10.250 en 12.000	Inv nr 867 aangiftenum-mer S 10478. Volgens deze akte en het kadaster was Hilde de oorlogskoper van het pand.		Woningkaart aanwezig. Uit Bouwdossier BWT 7884 blijkt dat R. Zondervan in 1950 een verbouwing deed.	Ja	1950	Joodse eigenaar moest hypotheek aflossen à f 5700 plus rente 1372,-. Omdat Van de Blankevoort alleen maar schulden had nagelaten en men de ergenamen niet wilde belasten werden de baten à f 448,29 die Van de Blankevoort uit het huis had gehaald niet verrekend met de joodse eigenaar. Dat bedrag werd kwijtgescholden. Wel moest de tweede oorlogskoper Hilda Ring achterstallig onderhoud betalen à f 2000 van een schade die getaxeerd was op f 3205,-. Ook hielden de ergenamen een vordering over op de ANBO/NGV over de beheersperiode voor de verkoop van 1 augustus 1942 tot 15 april 1943. Er vond wel een verrekening van baten en lasten met de tweede oorlogs-koper plaats. Erven ontvingen f 3289,35. Daarnaast het gebruikelijke voorbehoud van verrekening van vaste lasten die mogelijk nog niet betaald waren over de oorlogsjaren. Kosten rechtsherstel waren voor oorlogskopers.
Eikenlaan 34	H 2284 voorheen H 2169	Jeremias Mesritz (overleden 30 april 1946). Erfgename weduwe Dientje Cohen te Zeist en dochter Cornelia Sara Mesritz te Maartensdijk	Gerrit Lodewijk van Rijn (14 november 1883), leraar, Waterweg 63 te De Bilt	C.J. Simons	6500	Inv nr 886 aangiftenum-mer S 12649		Bouwdossier: BWT 4971. Woningkaart aanwezig	Ja	1947	Partij Mesritz ontving gedeerde huren à f 991,66 en betaalde vaste lasten en onderhoudskosten terug à f 214,09. Kosten rechtsherstel waren voor oorlogskoper.
Veldheimlaan 35	M 1932	Jeremias Mesritz (overleden 30 april 1946). Erfgename weduwe Dientje Cohen te Zeist en dochter Cornelia Sara Mesritz te Maartensdijk	Gerardus Jozef Maria Neesen, Veldheimlaan 35 te Zeist (geb. 13 september 1875)	Schuurs	7500	Inv nr 883 aangiftenum-mer S 12648		Bouwdossier BWT 15940 en BWT 9735. Woningkaart aanwezig, Neesen woonde er tot 1952	Ja	1948	Het pand bleef bij de oorlogskoper. Geen verrekening van baten en lasten. De erven hielden alleen de (onzekere) vordering op de NGV over. Geen voordelige regeling dus. Kosten rechtsherstel werden gedeeld tussen oorlogskoper en ergenamen van de oorspronkelijke eigenaar, wat ook uitzonderlijk was.
Veldheimlaan 37	M 1933	Emmanuel Koetser (Utrecht, 2 december 1971 – Sobibor, 23 juli 1943). Woonde Van Limburg Stirumstraat of J.M. Kemper-straat 9, Utrecht	Anthonius Marinus Zorn, Slotlaan 101	G.W. Vaags	8000	Inv nr 810 aangiftenum-mer S 514		Bouwdossier BWT 15940 en BWT 9735. Woningkaart aanwezig	Ja	1950	Koetser ontving f 475 na de gebruikelijke verrekening van baten en vaste lasten. Kosten voor rechtsherstel waren voor Zorn maar werden betaald door Koetsier. Vorderingen op de NGV bleven voorlopig bij Koetser zolang die schuld nog niet was voldaan. Mochten die vorderingen hoger uitvallen dan de schuld van Zorn dan was de rest van de vordering weer voor Zorn.
Willem de Zwijgerlaan 21	E 1301	Jacob Wallage, Heemstede (heeft overleefd)	Harm Martens (Den Haag) en Heinz Havemann (Duits, Amsterdam)	G.W. Vaags	7900 en 9000	Inv nr 815 aangiftenum-mer S 4115		Geen bouwdossier. Woningkaart aanwezig, Wallage woonde niet zelf in het pand.	Ja	1952	Wallage kreeg geen exploitatiesaldo omdat dat niet vast te stellen was. In ruil daarvoor moest hij wel de oorspronkelijke hypotheek aflossen à f 2900 maar zonder rente. Onduidelijk wat voor bedrag dat was en of hij vaste lasten moest betalen over de tijd dat het pand niet van hem was. Alleen de standaardzin is opgenomen: <i>Voorname partij Wallage is gehouden te betalen alle zogenaamde vaste lasten alsmede naheffingen welke met betrekking tot het onroerend goed mochten blijken niet te zijn betaald.</i> De oorlogskopers betaalden de kosten van rechtsherstel. De tweede koper kreeg een vordering op de eerste wegens de gemaakte winst. Het rechtsherstel duurde lang omdat er steeds werd teruggekomen op de verrekening tussen de oorlogskopers onderling.
Laan van Bergen 9, 11, 13, 15	H 993, 992, 991, 990	Rosette Groenberg-Grünberg (Sögel, 6 november 1879 – Sobibor, 23 april 1943), weduwe van Nathan Abraham Groenberg (woonde Uiterwaardenstraat 10, Amsterdam). Dit perceel omvat ook de roof van een hypotheek verstrekt door Jacob van Baren.	Heinrich Johan Schipper (Utrecht) en Arie Siebel (Bilthoven)	G.W. Vaags	16.000 en 19.300	Inv nr 849 aangiftenum-mers S 15754, 15756, 15757, 15758		Woningkaart aanwezig, geen joodse bewoners. Bouwdossier BWT 15699	Ja	1950	Ingewikkelde akte want er zaten twee hypotheeken op de panden waarvan een van een joodse schuldeiser. Die hypotheek werd hersteld en de andere hypotheek moest de joodse eigenaar na de oorlog afbetalen met rente. Verder verrekening van baten en lasten met een postief slado van f 411,73 voor mevr. Groenberg. De kosten van het rechtsherstel waren voor de tweede oorlogskoper, net als de kosten voor het afsluiten van een nieuwe hypotheek door de oorspronkelijke joodse eigenaar.
Dolderseweg 44, Den Dolder	A 2477	Frederika Boasson (Amsterdam) Heeft overleefd en woonde volgens JR cartotheek na de oorlog in Arnhem en daarna op Socrateslaan 2 in Zeist.	Hermann Wilhelm Ferdinand Gottlob Lange, caféhouder te Utrecht	G.W. Vaags	14.000	Inv nr 879 aangiftenum-mer S 11963		Woningkaart aanwezig, bewoner J. Milius 1937-1944, 1945-1961. Bouwdossier BWT 424	Ja	1947	Oorlogskoper Lange moest een exploitatiesaldo à f 1165,11 en de kosten voor rechtsherstel à f 229 afdragen. Omdat deze dat niet kon betalen werd een trustkantoor gemachtigd om allereerst de belangen en het vermogen van de eigenaar te waarborgen totdat Lange betaald had, als hij tenminste kon betalen. Het trustkantoor beheerde de claim die Lange op de NGV had zodat bij uitkering eerst mw. Boasson betaald zou worden. Daarna werd de vordering weer aan het NBI overgedragen, zo blijkt uit het tweede beheersdossier van Lange (er waren wel kosten verbonden aan de inzet van het trustkantoor, namelijk 2 % van de ontvangen bedragen). Uit een akte van retro-cessie van 6 maart 1953 (NBI 111392) blijkt dat de vordering op de NGV toen aan Lange werd overgedragen door het Trustkanoor en dus dat Lange betaald had aan Boasson.
Dennenweg 16, Bosch en Duin	K 817	Adolf Simon Enthoven (overl. 10 februari 1939). Zijn vrouw was 21 juli 1945 overleden in Zwitserland: Henriette Sophia Carolina Clarisse Enthoven-van Lier (Utrecht, 17 juni 1875 – Mont Pelerin, 21 juli 1945). De vier kinderen waren erf-genaam volgens het kadaster.	Hermann Wilhelm Ferdinand Gottlob Lange, caféhouder te Utrecht	G.W. Vaags	7.250	Inv nr 888 aangiftenum-mer S 12912		Leggerartikel 3681 Woningkaart aanwezig, in de oorlog woonde er een Pieter Been. Geen bouwdossier, wel sloopdossier toegang 1025, Enthoven was de bouwver.	Ja	1953	Oorlogskoper Lange moest een exploitatiesaldo à f 612,78 en de kosten voor rechtsherstel (f 126,37 plus f 27,25) afdragen. Dat zou betaald moeten worden uit de vordering op de NGV omdat Lange niet kon betalen (het bedrag werd inderdaad afgeschreven zo blijkt uit Lange's betalingsstrookjes in zijn beheersdossiers). De rest van de eventuele vordering op de NGV zou voor Lange zijn. Daarnaast het gebruikelijke voorbehoud van verrekening van vaste lasten die mogelijk nog niet betaald waren over de oorlogsjaren.
Boulevard 24	H 1888	Salomo Gerhard Tekla Bendien (overl. Zeist, 18 november 1942)	National Sozialistische Volkswohlfahrt, (liefdadigheidsorganisatie), Berlijn	A.C.M.J. Bomers	50.000	Inv nr 914 aangiftenum-mer S 16695		Volgens woningkaart woonden er veel joodse bewoners in de oorlog, vaak met melding VOW.	Ja	1949	De erven betaalden f 9969,11. Dat bedrag moesten zij terugbetalen omdat ze dat opmerkelijk genoeg al van de NGV hadden ontvangen en het huis weer op hun naam gesteld werd. Ik ken geen ander geval waar de koopsom via de NGV bij de joodse erven terecht kwam. Waarschijnlijk waren zijn vrouw en zijn kinderen niet joods en konden ze daarom de koopsom, dat gedeelte dat nog bij de NGV stond, terugvorderen. Ze moesten ook hypotheek betalen want het huis was zwaar belast geweest. Dat was een bedrag van f 48.684,52. Ze ontvingen gedeerde huren à f 4311,11. Uit een document uit het gemeenterarchief blijkt dat de burgemeester het huis liet bewaken ten behoeve van de NSV, zie NL-ZtGAZ_3500-193, melding 2871A.

Adres	Kadastraal nummer	Eigenaar	Oorlogskoper	Notaris	Prijs/prijzen oorlogs-verkoop	Geschildendossier toegang 2.09.48 Nationaal Archief		Woningkaarten en bouwdoSSIers	Rechts-herstel ja/nee	Jaar rechts-herstel	Rechtsherstel regeling
Graaf Janlaan bouwterrein	E 1524 later E 1675 en 1676	Jozef Nathan Engelsman (overl. 25 april 1953), Prof. Suringalaan 10, Utrecht. Hij had de oorlog in onderduik overleefd.	Arie Houbolt, kandidaat-notaris in Utrecht. Hij verkocht de helft aan Dirk Jacques Muinck, Zeist (overl. 2 maart 1947. Zijn weduwe was Eva Nieuwland, Waterigeweg 48). De andere helft verkocht Houbolt aan D.J. Duiker, fotograaf, Slotlaan 36.	J.G.R. ter Horst	6.000 en 3.500	Inv nr 919 aangiftenummer S 19070			Ja	1954	Engelsman was te laat geweest met aanvragen van rechtsherstel (de termijn sloot 1 juli 1948) omdat hij niet wist dat het perceel niet meer op zijn naam stond. De Raad vond het billijk om het rechtsherstel alsnog in gang te zetten in 1950. De helft was door Houbolt doorverkocht op dezelfde dag in 1943 aan Muinck. De andere helft was door de Houbolt verkocht aan tweede oorlogskoper Dirk Jacobus Duiker. Die had het doorverkocht in 1947 voor f 4350 aan Jan Willem Tjeerd de Vries. Er kwam geen minnelijke regeling maar een opgelegd besluit door de Raad: de eerste helft van het perceel bleef bij de oorlogskoper Muinck en Engelsman ontving schadevergoeding van f 4350 voor de koopsom en de misgelopen waardevermeerdering plus de kosten van rechtsherstel en juridische bijstand. Beide oorlogskopers beriepen zich op goede trouw en hadden eerst niet willen meewerken aan het rechtsherstel. De weduwe Muinck lag dwars en blokkeerde teruggave zoals dat in de concept minnelijke regeling was vastgelegd. Daarom duurde het zo lang en de te late aanmelding was waarschijnlijk ook de reden dat de percelen niet gerestitueerd werden maar een schadevergoeding werden. Van de andere helft is geen akte van rechtsherstel aangetroffen. Het perceel bleef volgens het kadaster bij de oorlogskoper maar er werd ongetwijfeld een regeling getroffen want in een notitie staat het voorstel dat Duiker/ Houbolt en de NGV samen f 4350 aan Engelsman betaalden als schadevergoeding en dat Duiker daarmee instemde (augustus 1953).
Baarnseweg 6-6a, Bosch en Duin	K 420	Adolf Simon Enthoven (overl. 10 februari 1939). Zijn vrouw was 21 juli 1945 overleden in Zwitserland: Henriette Sophia Carolina Clarisse Enthoven-van Lier (Utrecht, 17 juni 1875 – Mont Pelerin, 21 juli 1945). De vier kinderen waren erfgenaam volgens het kadaster.	Het is onduidelijk in de Verkaufsbücher of de verkoop aan de PTT doorging	Bomers	90.000			Volgens een lijst over gaslevering aan gebouwen met 'Duitse bezetting' zou dit pand gevorderd zijn geweest door de Weermacht. Zie NL-ZtGAZ_1044-468F. Dit is het niet geïnventariseerde archief van de Dienst Openbare Werken. Het pand staat niet op de lijst die door gemeentearchivaris Rhoen in 2013 werd samengesteld genaamd <i>Vordering van woningen en andere gebouwen in de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetting</i> . Volgens het kadaster werd het pand in 1948 verkocht door de erven. Volgens de woningkaart waren er heel veel bewoners nadat weduwe Enthoven er op 29 januari 1941 uittrok. Enthoven was de eerste bewoner. Geen verwijzing naar de PTT op de woningkaart. Bouwdossiers BWT 3116. Enthoven was de bouwder. In 1949 was het pand van de Kon. Ned. Hoogovens.	nvt	nvt	nvt
Joods bezit dat niet in de Verkaufsbücher staat											
Waterigeweg 31	L 347 (later L 349)	Joseph Bannet (Schiedam, 17 oktober 1893 – Auschwitz, 31 december 1943). Echtg.: Jeannette Caroline Josephine Bannet-Levi (Amsterdam, 11 februari 1894 – Auschwitz, 31 augustus 1942)						Bouwdossiers BWT 9827. Bannet was de bouwder. Woningkaart aanwezig, Bannet staat erop, Levi vanaf 1949. Aanvullende bronnen: Gemeentearchief Zeist, toegang 1039, inv. nr. 199: de gemeente kocht het pand in 1957 van de nabestaanden in het kader van uitbreidingsplan Zeist-West en verhuurde het direct aan nabestaande Joseph Theodoor Jacob Levi. Op het perceel stond toen ook een poppenfabriek van Levi aan de Koelaan. [Dit dossier bevat ook informatie over de tennisclub aan de Waterigeweg. De exploitant Veenendaal ging in 1953 failliet en had nog schulden, onder andere bij ene Isaac Zwaaf, Kersbergenlaan 43. Die was waarschijnlijk joods maar hij staat niet op de lijst met joodse ingezetenen. Zwaaf wilde de exploitatierechten overnemen van Veenendaal maar de gemeente wilde dat niet. Er ontstond een conflict over. Uiteindelijk werd er betaald aan Zwaaf. Niet direct van belang voor dit onderzoek.]	nvt	nvt	nvt
De Breul, Driebergseweg 15	E 381 later E 1660	Echtpaar Paul May-Fuld						Het echtpaar staat op de lijst met joodse ingezetenen. Bouwdossier BWT 4723: Paul May was in 1917 al eigenaar want toen vroeg hij een vergunning voor verbouwing aan en in 1937 opnieuw. Volgens de woningkaart was hij de eerste bewoner. Volgens het kadaster werden alle bezittingen in 1947 en 1948 verkocht waaronder het huis. Het ging bijna allemaal naar de St. Willibrordusstichting. Geen verkoop tijdens de oorlog. Ook werd het perceel niet in beheer genomen. Zie ook: https://www.joodsmonument.nl/nl/page/391395/paul-may-en-de-einsatzstab-reichsleiter-rosenberg . Het pand staat op de lijst die door gemeentearchivaris Rhoen in 2013 werd samengesteld genaamd <i>Vordering van woningen en andere gebouwen in de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetting</i> . Het was door de Weermacht gevorderd.	nvt	nvt	nvt
Amersfoortseweg 18, Oud Zandbergen	Volgens bouwdoSSier C669 in 1923 en C 685 in 1949.	Robert May en Johannes Post						Bouwdossier BWT 2810, Robert May was in 1923 de bouwder en eigenaar. In 1949 zijn de Zevende Dag Adventisten eigenaar. Robert May staat in adresboek 1941. Geen woningkaart. Kadastrale informatie is ingewikkeld met heel veel percelen die vaak vernummerd werden. Het vastgoedbezit werd wel in beheer genomen. Maar er zijn geen verkopen uit de oorlogsjaren. Het lijkt erop dat het huis in 1947 verkocht werd na verwoestingen en gedeeltelijke sloping, aan de Zevende Dag Adventisten. De woning staat ook in het ERR het dossier bij het NIOD, toegang 093a, inv nr 79, p. 118. De melding lijkt te suggereren dat het huis niet is leeggehaald maar dat de meubels gebruikt werden door de Weermacht die het gevorderd had. Het pand staat op de lijst die door gemeentearchivaris Rhoen in 2013 werd samengesteld genaamd <i>Vordering van woningen en andere gebouwen in de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetting</i> .	nvt	nvt	nvt

Bijlage II: Hypotheken

Adres	Kadasstraat	Eigenaar en bewoner	Schuldenaar	Hypotheek	Geschillendossier toegang 2.09.48 Nationaal Archief		Woningkaarten, bouwdossiers en overige bronnen	Rechts- herstel ja/nee	Jaar rechts- herstel	Rechtsherstel regeling
Kersbergenplein 7C en D.	H 974 of N 522	J. Spinoza Catella Jessurun	Remmet van Heyst, Nachtegaalstraat 82 bis Utrecht, later Utrechtseweg 48, Zeist	9000	Inv nr 883 aangiftenummer S 12397		Woningkaart aanwezig, bewoner was Cornelis van Wijk. Bouwdossier BWT 5943	nee	1948	Joodse hypotheekverstrekker wilde dat de aflossing die de schuldenaar aan de ANBO had gedaan, ongedaan werd gemaakt. De rechter ging er niet in mee omdat de schuldenaar geen keus had gehad. Dat betekende dat Spinoza Catella zijn geld dus niet kreeg want de hypotheek werd als afgelost beschouwd. Hoe dit afliep is onduidelijk maar waarschijnlijk hield hij een vordering op de NGV over.
Van Doornweg 29	H 175	Jeremias Mesritz (overleden 30 april 1946). Erfgename weduwe Dientje Cohen te Zeist (Wilhelminalaan 35 te Zeist, geb. 2 nov 1870) en dochter Cornelia Sara Mesritz, Prof. Magnuslaan 26 te Maartensdijk (geb. 2 maart 1905)	Bart van de Beek en Jacobus Henricus Stipdonk, Van Doornweg 31, Zeist	2000	Inv nr 898 aangiftenummer S 14311		Geen bouwdossier. Woningkaart aanwezig	nee	1953	Het geschillendossier bevat alleen het aanmeldformulier, geen akte en een briefje dat het rechtsherstel was ingetrokken.
Prof. Lorentzlaan 89	I 655	Jacob Wallage, Heemstede (heeft overleefd). Het lijkt alsof hij de hypotheek had overgenomen van Leonard Maurits/Morits de Hes in Zeist. Hes was de overleden vader van Wallages vrouw, Henriëtte Helena de Hes.	Jacobus Verburgt, Lorentzlaan 89, later Roemer Visscherlaan 46 bis, Zeist	4000	Inv nr 910 aangiftenummer S 15917		Woningkaart aanwezig met Verburgt. Bouwdossier BWT 7058	nee	1955	Het geschillendossier bevat alleen het aanmeldformulier, geen akte, en een briefje dat het rechtsherstel was ingetrokken.
Er wordt geen adres genoemd in de akte maar volgens kadaster is het een pand aan de Eerste Hoogeweg 10	M 1195	Jacob Wallage, Heemstede (heeft overleefd).	Herman en Marinus France, Zeist	5000	Inv nr 910 aangiftenummer S 15918			Ja	1955	Hypotheekverstrekker Wallage wilde dat de aflossing die de schuldenaar aan de ANBO had gedaan, ongedaan werd gemaakt. De rechter gaf hem gelijk omdat France willens en wetens en uit eigen initiatief had afgelost. De hypotheek werd dus hersteld en de schuld aan Wallage bleef bestaan. France kreeg een vordering op de NGV en moest de kosten van het proces en het herstel van de hypotheek betalen. Het is een zeer lijvig dossier.
Bothalaan 92	H 702	Henriette H. de Hes. Het lijkt alsof Wallage de hypotheek had overgenomen van Hes. Hes was Wallages vrouw.	Catharinus Tijsma, Zeist	2500	Inv nr 791 aangiftenummer S 653		Woningkaart aanwezig. Bouwdossier BWT 10525	Nee		Nader uit te zoeken indien gewenst
V/d Merschlaan 14	M 1813	Hypotheekhouder is Jacob Wallage of Leonard Maurits de Hes, Zeist of Johanna de Hes Drukke (De Bilt)	J. v.d. Flier, v/d Merschlaan 14 te Zeist		Inv nr 839 aangiftenummer S 6783			?		Nader uit te zoeken indien gewenst

Noten

1. Het citaat op de titelpagina is afkomstig uit: NL-ZtGAZ_3500-193, melding 2832, melding over de familie Bernheim, d.d. 3 september 1942.
2. Schütz, Raymund, 'Het eeuwig terugkerende rechtsherstel (1954-2017)'. In: *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, 20e jrg. (2018) aflevering 1, p. 118-141. Zie ook: Blauw, Maili, *Roof en rechtsherstel in Haarlem. Vastgoed uit joods bezit en de rol van de gemeente tijdens de bezetting en de naoorlogse jaren (rapportage, december 2021)*, p. 4-6. In Leeuwarden is inmiddels ook aangetoond dat een aantal joodse huisbezitters na de oorlog straatbelasting betaalde over oorlogsjaren dat hun pand niet door hen gebruikt kon worden, zie: *Roof en rechtsherstel. Rapport inzake de gedwongen vervreemding en de herverkrijging door rechtsherstel van onroerende goederen van joodse eigenaren en erfpachters in de gemeente Leeuwarden, alsmede de afwikkeling van eigendomsgebonden betalingsverplichtingen dienaangaande gedurende het tijdvak 1941-1957 (Rapportage Historisch Centrum Leeuwarden, 2021)*, p. 26-28. Zie ook: Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is'. *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955* (Den Haag: De Nieuwe Haagsche 2017), p. 149-185. Zie ook: <https://pointer.kro-ncrv.nl/vastgoedboeken-onderzoek-amersfoort-klaar-wrevel-groningen> geraadpleegd op 26 januari 2024.
3. Moore, Bob, *Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolging van de joden in Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker, 1998), p. 46.
4. Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam: Balans 2006), p. 116-122.
5. Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 443-447.
6. Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie* (Hilversum: Verbum 2020), p. 54-55, 443-444, 452-453. Zie ook: Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 453-454.
7. Tammes, Peter, 'Nederlandse burgemeesters en de vervolging van joden', in: Henk Flap en Marnix Croes (reds), *Wat toeval leek te zijn maar niet was. De organisatie van de jodenvervolging in Nederland* (Amsterdam: Het Spinhuis, 2001), p. 69-95. Er waren 1050 gemeenten in mei 1941. Zie ook: Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 289-293.
8. NL-ZtGAZ_1024-97, *Notulen van de vergadering van den Gemeenteraad van Zeist, gehouden op 20 november 1946*. Zie ook: Heleen bij 't Vuur en Gerrit van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen* (Zeist 2020), p. 576. Zie ook: Bal, Annemiek, *Het Zeister verzet*, p. 97-98, 106-108, 186-187.
9. Zie voor de ledenlijst van het korps 1950: Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nr 20. Zie ook: Bal, Annemiek, *Het Zeister verzet*, p. 35.
10. Het weren van joden uit zwembaden en badplaatsen vóór de zomer van 1941 was een Anordnung van Rauter op basis van VO 20/1941, zie: Gemeentearchief Zeist, Gemeentebestuur Zeist, 1906-1945, toegang 1024, inventarisnummer 1541, *Ambtelijke bekendmaking van de Commissaris-Generaal voor Openbare Veiligheid*, d.d. 31 mei 1941. Zie voor VO 138: Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945* (Amsterdam: Aspekt 1965/2005), deel I, p. 143-145.
11. Zie voor de anti-joodse maatregelen: Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 24-32.
12. Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 428.
13. Zie voor de anti-joodse maatregelen: Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 24-32.
14. Rhoen, R.P.M., *Zij zochten Adullam in Zeist. Overzicht van de joodse inwoners van de gemeente Zeist 1940-1945* (Rotterdam 2001), p. 7-12. Heleen bij 't Vuur en Gerrit van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen* (Zeist 2020), p. 3-6.

15. Volgens een mail van oud-archivaris Pierre Rhoen van 7 april 2023 is het dossier met ariërverklaringen snel na de oorlog vernietigd.
16. De woonadressen van deze mannen, resp. Regentesselaan 8 en Dalweg 13 zijn meegenomen in dit onderzoek maar waren geen joods bezit. Altmann werd overigens op 23 september 1942 gearresteerd in zijn woning en even vastgezet omdat hij zijn huis niet goed verduisterd had. Zie: NL-ZtGAZ 3500-202, melding 3082. Zie ook: Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 6.
17. De eerste deportaties waren op 2 (katholieke joden), 19 en 24 augustus (joodse inwoners) en 16 september (joodse buitenlanders) geweest. Zie: Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 18-21. Voor de arrestaties van 16 september 1942, zie: NL-ZtGAZ_3500-201, bericht d.d. 15 september 1942 nummer F. 911/1942. Zie voor het verblijfsverbod in de provincie Utrecht: Katja Happe, *Veel valse hoop*, p. 233-234.
18. R.P.M. Rhoen, *Een joodse school te Zeist, 1942-1943*, in: *Oud-Utrecht, juli/augustus 1996*, p. 86-90.
19. Wat betreft het ontslag van joodse gemeenteambtenaren: hierover zijn geen stukken aangetroffen. Wel werd blijkens de naoorlogse notulen in 1941 een joodse onderwijzer ontslagen, M. van Staveren. Hij werkte aan de openbare lagere school aan de Bergweg. Hij kreeg na de oorlog rechtsherstel. Dat betekende dat hij, na een periode van wachtgeld, op 1 september 1946 zijn baan aan dezelfde school terugkreeg. Er was toen een vacature ontstaan waarvoor hij voorgedragen werd. Er was enige discussie in de raad over de vraag waarom het zo lang geduurd had en of van Staveren wel geschikt was. Kennelijk had hij toen gezondheidsproblemen. Omdat het rechtsherstel daar los van stond, hij had recht op rechtsherstel ongeacht zijn persoonlijke situatie van dat moment, werd hij in zijn functie hersteld en begon hij met een ziekteverlof van zes maanden. Zie: NL-ZtGAZ_1024-97, *1945-1946 voorstellen/notulen/verordeningen*, notulen 1946, p. 76-78 en p. 131. Er is geen personeelsdossier aangetroffen van Van Staveren. Overigens was Van Staveren in 1941 voorgedragen om aan de joodse lagere school onderwijs te geven maar dat ging niet door (zie daarvoor het genoemde artikel van Rhoen). Volgens het boek over de openbare bibliotheek in de serie *Zeist, Groei en Bouw* was M. van Staveren tevens bestuurslid, secretaris, van de Openbare Bibliotheek en werd hij ook uit die functie ontheven. Dit was een vrijwillige functie. De latere wethouder Johan Scheps verklaarde in een interview met de auteurs van het boek: "Hij kreeg van het gemeentebestuur een briefje dat hij ontslagen was". Er is geen archiefmateriaal aangetroffen om deze uitspraak te kunnen onderbouwen maar volgens Mark Deckers was het heel goed mogelijk dat ontslag door de gemeente plaatsvond. Zie: Elvire Derks, Piet van Seeters, Jorien van der Sluijs en Flora de Vrijer, *De Openbare Bibliotheek te Zeist. Zeist, Groei en Bouw* (Zeist: Kerckebosch 1983), p. 95-96. Dora Nelly Belinfante werd ontslagen als assistent bij de Openbare Bibliotheek Zeist maar ze was als bibliotheekmedewerker niet in dienst van de gemeente. De openbare bibliotheken in Nederland waren privaat-rechterlijke verenigingen en werden gesubsidieerd door de gemeenten en door het rijk gezamenlijk. Onderzoeker Mark Deckers stelt dat de bibliotheken 'geen echte overheid' waren. Uit het gemeentearchief van Zeist blijkt dat de Openbare Bibliotheek opende in 1912 als een vereniging met vanaf 1914 subsidie van de gemeente Zeist en het Rijk en later ook van de provincie. De subsidie van de gemeente werd in de loop der jaren steeds hoger. Zie: NL-ZtGAZ_1024-2291, *Jaarverslagen van de vereniging Openbare Leeszaal en Bibliotheek*. In de jaren 60 werd de vereniging omgezet in een gemeentelijke stichting en kreeg de gemeente veel meer zeggenschap. Vanaf dat moment verlangde de gemeente inspraak in de benoeming van het personeel en werden de medewerkers van de bibliotheek officieel gemeenteambtenaren. Ook in die jaren verleenden provincie en rijk nog subsidie aan de bibliotheek maar het merendeel kwam van de gemeente. Zie: NL-ZtGAZ_1036-1569, *Vaststellen van een verhoging van de subsidie voor de openbare bibliotheek*. En: NL-ZtGAZ_1036-2880 (oud nummer 15199). Zie ook: Elvire Derks, Piet van Seeters, Jorien van der Sluijs en Flora de Vrijer, *De Openbare Bibliotheek te Zeist. Zeist, Groei en Bouw* (Zeist: Kerckebosch 1983), p. 55. Dit boek bevat ook foto's waarop Dora Belinfante en M. van Staveren staan, zie p. 54 en 198. In zijn boek over ontslagen joodse bibliotheekmedewerkers, waaronder Dora Belinfante, stelt Mark Deckers dat bibliotheekmedewerkers werden ontslagen door het bestuur of directeur of door de gemeente als verantwoordelijke overheidslaag. Het is dus mogelijk dat Dora door de gemeente werd ontslagen, zelfs waarschijnlijk, zo deelde Deckers mij mondeling mede, al was ze niet bij de gemeente in dienst. Deckers schrijft dat over het ontslag van Dora verder weinig bekend is. Er is geen ontslagdocument aangetroffen.

Ontslagen joodse medewerkers kregen gedurende enige tijd wachtgeld uitgekeerd. In de begrotingen van de bibliotheek zien we dat bij Dora terug. Voor 1941 werd nog een salaris van f 845 begroot. Een jaar later, na haar ontslag, is het een toelage van f 720. Zie: NL-ZtGAZ_1024-2292, *Stukken betreffende de exploitatie-rekeningen van de vereniging Openbare Leeszaal en Bibliotheek over 1922-1945*.

Als ontslagen medewerkers de oorlog overleefden, zoals Dora, hadden zij recht op rechtsherstel. Voor Dora betekende dat, dat ze weer in dienst van de Openbare Bibliotheek Zeist kwam. Dat was een financiële last voor de bibliotheek omdat die al lang iemand anders in dienst had genomen. Volgens Deckers zou Dora daarom dankbaar zijn geweest dat ze in 1946 bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag aan de slag kon. Overigens was ze na haar ontslag in 1940 of begin 1941 weer naar Den Haag verhuisd. Zie: Mark Deckers, *Geruisloos verdwenen uit de bibliotheekgeschiedenis. Het lot van de ontslagen Joodse bibliotheekmedewerkers* (Walburgers: Zutphen 2022), p. 14-23, 29 en 43.

20. Er is wel een circulaire in het archief van de Gemeentearchivaris, toegang 1066, aangetroffen. De circulaire van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, d.d. 3 juli 1941, stelt dat de burgemeester verantwoordelijk was voor het stempelen van een zwarte J in de persoonsbewijzen van joodse inwoners. Zie: NL-ZtGAZ_1024-38. Zie ook: NL-ZtGAZ_1044-186, brief van de burgemeester van Utrecht aan de burgemeester van Zeist over de instructiebijeenkomst om vingerafdrukken te nemen, d.d. 25 februari 1941. Zie ook een instructie in: NL-ZtGAZ_1066-38.
21. *Verordnungsblatt für die besetzten Niederländischen Gebiete Jahr 1941*, p. 658.
22. Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed. Inzicht in een administratief proces* (Amsterdam: Boom 2013), p. 21-24. Zie ook: Piersma, Hinke en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam: Boom 2015), p. 76-83. Zie ook: Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 24 en 33-38.
23. Schütz, Raymund, *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam: Boom 2016), p. 242-246.
24. Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, p. 66-69. Zie ook: Eric Slot, 'Crimineel vastgoedcircuit verdiende grof geld aan de Jodenvervolging', *Historisch Nieuwsblad*, nr. 9/2008. Zie ook: Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 266-269 en 274-282. Zie ook: Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 48-56.
25. Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 246-248.
26. Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 254 en 262-263. Huurwoningen werden trouwens ook bezet door nieuwe eigenaren, net als bedrijfspanden. Deze werden of verkocht of gebruikt door een nieuwe niet-joodse eigenaar van het bedrijf. Huurpanden en bedrijfspanden vallen buiten het bestek van dit onderzoek.
27. Blauw, Maili, *Roof en rechtsherstel in Haarlem. Vastgoed uit joods bezit en de rol van de gemeente tijdens de bezetting en de naoorlogse jaren* (rapportage december 2021), p. 15.
28. Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 13-20. Zie ook: Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p.33. De dossiers van verkochte landbouwgronden zitten in: Nationaal Archief, Den Haag, Directie van de Landbouw: Afdeling Grondzaken en Pachtzaken, nummer toegang 2.11.08.01, inv. nr. 118. Er zijn in dit dossier geen landbouwgronden uit de gemeente Zeist aangetroffen.
29. Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 43-44.
30. Die akten worden bij het kadaster minuutakten genoemd. In het Nationaal Archief zijn de akten terug te vinden in toegang 2.09.48, inventaris nummers 786-919. Daar heten ze geschillendossiers.
31. Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 376-383. Zie ook: Piersma, Hinke en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen*, p. 132-134.
32. Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48.
33. Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 95-102, 117-118, 130.
34. Soms moest de joodse eigenaar ook de hypotheek betalen die de oorlogskoper had afgelost. De geschiedenis van het herstel van hypotheek en de roof van particuliere joodse hypotheek wordt in dit onderzoek summier behandeld.

Wat betreft straat- en rioolbelasting zijn voor dit onderzoek in het gemeentearchief bronnen bestudeerd die mogelijk iets konden prijsgeven over naheffingen. We hebben het dan over de index op geheime vergaderingen van de gemeenteraad, gemeentelijke verordeningen op weg- en rioolbelasting, begrotingen en jaarrekeningen 1946 en 1947 met bijlagen, stukken met wijzigingen op de begrotingen en vergaderingen

van de financiële commissie. Deze zijn bestudeerd over de naoorlogse jaren. De belastingaanslagen werden bijgehouden in kohieren. Belastingkohieren over de periode 1945-1950 zijn niet gevonden en zijn waarschijnlijk regulier vernietigd. De volgende dossiers zijn bestudeerd: NL-ZtGAZ_1024: 1509 en 1510. NL-ZtGAZ_1036: 71, 402, 407, 408, 409, 428, 429.

35. Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 28-30. Zie ook: Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 95-102, 117-118, 128-130. In akten van rechtsherstel is soms ook sprake van het registratierecht. Dat is de overheidsbelasting die bij aankoop van vastgoed werd geheven. Er is soms sprake van een vordering op de Staat tot teruggave van het registratierecht dat bij de oorlogskoop was betaald. Maar deze vordering zie je niet in alle akten terug. Zie: Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 249-250.
36. Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inv. nr. 888, aangiftnr. S 12912, p. 3.
37. Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, p. 110.
38. Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 105-109, 124, 128.
39. Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 29-30. Zie ook: Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 375-376.
40. Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 43-44.
41. Rijsselt, René van, Erik van Rijsselt en Marjolein Vlieks, *Onvoltooid verleden. Ontrechting en rechtsherstel van Joodse inwoners in de gemeenten Maastricht, Amby en Heer* (z.p., 2023), p. 42. Zie ook: Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 100-101.
42. Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 152 en 173-185. Zie ook: *Roof en rechtsherstel* (Rapportage Historisch Centrum Leeuwarden, 2021), p. 20-24. Zie ook: Duijvendak, Maarten en Stefan van der Poel, *Lege plekken. Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen (1940-1955)*, (Onderzoeksrapport Rijksuniversiteit Groningen: november 2021), p. 15, 19.
In Zeist lijkt erfpacht geen thema te zijn geweest. De percelen uit de *Verkaufsbücher* waren geen erfpacht en in de inventaris van het gemeentearchief is alleen sprake van erfpacht voor niet-private partijen.
43. Nationaal Archief, *Verkaufsbücher* mei 2019, <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/open-data-indexen>.
44. Dit is gebaseerd op de *Verkaufsbücher*. Daarvan ontbreekt het eerste deel dus dat kan een iets vertekend beeld geven.
45. <https://labs.kadaster.nl/stories/verkaufsbucher/index.html> geraadpleegd op 8 mei 2023. Voor de omrekening is een rekentool van het IISG gebruikt, zie: <https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php> geraadpleegd op 8 mei 2023.
46. <https://pointer.kro-ncrv.nl/ruim-70-gemeenten-doen-onderzoek-naar-roofhandel-van-joods-vastgoed> geraadpleegd op 27 juni 2022.
47. Gemeentearchief Zeist, Gemeentebestuur Zeist, 1906-1945, toegang 1024, inventarisnummers 35, 96, 97. Zie voor aankopen de inv. nrs. 223-270 en 2401. Er zijn wel onteigeningen van een gebied voor woningbouw vanaf 1941. Dat zijn 5 dossiers met de inventarisnummers 250-254. Daar zaten geen joodse percelen bij. Zie ook: NL-ZtGAZ_1036-71. Ook zijn de bouwdoSSIERS bestudeerd van de adressen uit de bijlage. Daarnaast is er een lijst van onteigeningen door de gemeente Zeist in 1941. Ook daarbij geen joods bezit. Zie: NL-ZtGAZ_1024-250.

Afgezien van de handel in joods vastgoed, is er nog een dossier bij Het Utrechts Archief waarin opgave wordt gedaan van aankopen van vastgoed door joden in de periode 1 januari 1941 tot 15 juli 1941. De gemeenten moesten bij de provincie opgeven welke joden vastgoed hadden gekocht in hun gemeente in de genoemde periode. Mij als onderzoeker was deze opgave onbekend, ik ken er ook geen literatuur over, maar deze speelt in de periode voorafgaand aan VO 154, in de periode dat de VO werd opgesteld. De commissaris van de provincie vroeg dit in opdracht van de *Beauftragte* van de provincie en de opgave moest verstuurd worden aan de Sipo/SD in Utrecht aan de Maliebaan. De *Beauftragte* was een toezichhouder van Rijkscommissaris Seyss-Inquart, per provincie benoemd. De *Beauftragte* handelde in opdracht van Seyss-Inquart wat het waarschijnlijker maakt dat de opgave samenhangt met VO 154. Mogelijk werd deze opgave nodig geacht omdat het kadaster een jaar achterloopt met het verwerken van transacties. Daarmee zou de bezetter het joodse vastgoed aangekocht in 1941 niet in beeld hebben en probeerde men dat zo te ondervangen. De opgave werd verstrekt door Zeist op 17 juli 1941: er waren geen percelen door joden

gekocht in de genoemde periode. De brief is ondertekend door de loco-burgemeester van Zeist, J. Lammerts van Bueren. Hij was toen kennelijk locoburgemeester. Zie: Het Utrechts Archief, toegang 1202, Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954, inv. nr. 214. De brief bevindt zich ook in het gemeentearchief, zie: NL-ZtGAZ_1024-1541.

Dit onderzoek gaat verder niet in op de vordering van panden, joods en niet-joods, door de bezetter volgens VO 144/1940. Dit maakte geen deel uit van de onderzoeksvraag.

48. Kadastrale gemeente Zeist, leggerartikel 3681. Direct na de bevrijding was hier een noodziekenhuis met de naam Carpe Diem gevestigd. Het is onduidelijk of dit in overleg met de nabestaanden van Enthoven is gebeurd of dat het huis gevorderd was en of daar een vergoeding voor werd betaald. Er is geen beheersdossier op naam van Enthoven en er zijn geen stukken over naoorlogse vorderingen aangetroffen in het gemeentearchief. Op een lijst van "Groote gebouwen in de Gemeente Zeist", staat de Baarnseweg 6, Den Dolder, onder de naam Carpe Diem, zie: Het Utrechts Archief, toegang 1136, Militair Gezag, inv. nr. 454, p. 64.
49. De Breul en Oud-Zandbergen werden gevorderd door de Lufwaffe en de Weermacht. Ze staan op een lijst van gevorderde gebouwen in Zeist van de hand van oud-archivaris Pierre Rhoen. Oud-Zandbergen staat ook op een lijst bij het Utrechts Archief van gevorderde panden door de Weermacht, zie: Het Utrechts Archief, toegang 1136, Militair Gezag, inv. nr. 454, p. 63. Het herstellingsoord voor joodse kinderen *Bethesda*, Baarnseweg 58/Paltzerweg 210 in Den Dolder, staat ook op deze lijst van het MG. Dit was joods bezit en werd in de oorlog niet verkocht. Het was eigendom van het Centraal Israëlitisch Weeshuis in Nederland te Utrecht en vanaf 1962 van Joods Maatschappelijk Werk. JMW verkocht het pand in 1973. Zie: kadastrale gemeente Zeist, leggerartikelen 3147, 17863 en 17933. Er is geen beheersdossier op naam van deze stichting of op naam van JMW. Het pand staat niet op de lijst van Rhoen.
Een ander pand in joods bezit dat niet is meegenomen in dit onderzoek is Huydecoperweg 6b van de Duitse jood Max Mendel. Het was niet geroofd want hij had het in een soort *gentlemen's agreement* in 1940 gekocht voor ene Hervé Christien Grossniklaus met de afspraak dat hij het na de bevrijding kon kopen van hem. Dat gebeurde ook. Dit ging geheel buiten de gemeente Zeist of de Duitse roofinstanties om. Een dergelijke afspraak hadden ze ook gemaakt over het bedrijf van Mendel. Zie: NL-ZtGAZ_3500-319, proces-verbaal Mendel- Grossniklaus. Saillant is dat Mendel wel een beheersdossier heeft, terwijl hij de oorlog in onderduik overleefd had. Hij werd als vijand onder beheer gesteld omdat hij Duitser was. Hij naturaliseerde in 1947 tot Nederlander en kreeg een zogenaamde *no-enemy verklaring*. Daarmee werd het beheer door het NBI opgeheven. Zie: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.10, inv. nr. 125424 en toegang 2.09.16.10, inv. nr. 3989, PE54-4438 en toegang 2.09.16.05, inv. nr. 5567, WfV-834a. Zie ook: kadastrale gemeente Zeist, leggerartikelen 10205 en 11639.
50. Het Utrechts Archief, toegang 825, Nederlandsch Israëlitische gemeente te Utrecht, inventarisnummer 211, *Kohieren van de hoofdelijke omslag*, 1935-1943. Voor het onderzoek van de adressen op joods bezit is gebruik gemaakt van het kadaster, de woningkaarten en de bouwdoossiers.
51. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 42368.
52. Nationaal Archief, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inv. nr. 791, aangiftenummer S 657.
53. Nationaal Archief, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inv. nr. 791, aangiftenummer S 617.
54. NL-ZtGAZ_3500-320, *proces-verbalen uit 1945*. Verklaring van Rolf Benedictus Zondervan, d.d. 23 juli 1945, p. 5. Het adres komt niet voor in het archief NIOD toegang 093a, *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, inv. nr. 79, of in Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Opgaven van burgemeesters in de provincie van de ontruiming van woningen en inventarisatie van inboedels van joodse eigenaren, 1942-1943*, inv. nrs. 219-221.
55. Nationaal Archief, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inv. nr. 867, aangiftenummer S 10478. Zie ook: kadastrale gemeente Zeist, leggerart. 9080. Dat is het artikel van Van de Blankevoort. Er blijkt niet uit dat hij nog meer joods vastgoed kocht. Wel dat hij in de oorlogsjaren veel vastgoed kocht en verkocht.
56. Nationaal Archief, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inv. nr. 883, aangiftenummer S 12648, p. 3. Zie ook: NL-ZtGAZ_1024, woningkaart Veldheimlaan 35.
57. Nationaal Archief, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inv. nr. 883, aangiftenummer S 12648. Er is geen beheersdossier aangetroffen op naam van Gerardus Jozef Maria Neesen in NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.11.

58. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.09, inv. nrs. 111391-111393. Zijn NBI dossier bevat een smeekbede van zijn vrouw aan de Koningin om hem vrij te laten omdat het gezin anders te gronde zou gaan. Zie voor de akte: NL-HaNA, Rechtsherstel, 2.09.48, inv. nr. 888, aangiftenummer S12912. Zie voor café Stadtschänke: Regenhardt, Jan Willem, *In de schaduw van de Dom. Overleven in de stad van de NSB* (Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen 2002), p. 62.
 59. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.17, inv. nr. 198053, briefkaart van Th. J. Koetser aan de Binnenlandse Strijdkrachten Zeist, d.d. 27 juni 1945.
 60. Voor rechtsherstel zie: Nationaal Archief, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inv. nr. 810, aangiftenummer S 514. Zie voor de beheersdossiers: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.17, inv. nr. 198053 (Zorn) en toegang 2.09.16.08, inv. nr. 109617 (Koetser).
 61. Zie voor de aankoop door Engelsman: Gemeentearchief Zeist, Gemeentebestuur Zeist, 1906-1945, toegang 1024, inventarisnummer 2675, rekeningen Grondbedrijf Zeist, 1940-1944.
 62. NL-HaNA, Rechtsherstel, 2.09.48, inv. nr. 919 aangiftenummer S19070, brief van Eva Maria Nieuwland, niet ondertekend, aan de Heer Mr. I.S. de Vries, d.d. 9 maart 1952.
 63. NL-HaNA, Rechtsherstel, 2.09.48, inv. nr. 919 aangiftenummer S19070, brief van de gedelegeerde aan de Heer Mr. I.S. de Vries, d.d. 9 september 1953.
 64. NL-HaNA, Rechtsherstel, 2.09.48, inv. nr. 919 aangiftenummer S19070, Besluit no. 138, Regeling inzake het rechtsherstelgeschild S19070, d.d. 28 januari 1954.
 65. NL-HaNA, Rechtsherstel, 2.09.48, inv. nr. 919 aangiftenummer S19070, verslag van de gedelegeerde z.d
 66. NL-HaNA, Rechtsherstel, 2.09.48, inv. nr. 919 aangiftenummer S19070, brief van de gedelegeerde aan de Heer Mr. I.S. de Vries, d.d. 9 september 1953. Zie ook: kadastrale gemeente Zeist, leggerartikelen 10845, 10868, 7574/23, 11503. Zie ook: akte kadaster kantoor Amersfoort deel 1103 nummer 138.
 67. NL-HaNA, Rechtsherstel, 2.09.48, inv. nr. 883 aangiftenummer S12397.
 68. NL-HaNA, Rechtsherstel, 2.09.48, inv. nr. 910 aangiftenummer S15918.
 69. Een aanvulling over een verwant onderwerp dat verder niet onderzocht is: woningen die door joden gehuurd werden. Er is gekeken of de gemeentelijke Woningdienst woningen joodse huurders. Daarvoor zijn lijsten van het woningbezit uit 1942-43 vergeleken met de joodse woonadressen op de lijst van joodse ingezetenen. Er waren geen overeenkomsten. Uit de lijst bleek dat de gemeente in 1942-1943 394 woningen verhuurde. De adressen staan in het overzicht van de Woningdienst. Ook is er een jaarverslag van dat dienstjaar bekeken. Daarin geen verwijzing naar joodse huurders of naar het feit dat woningen ineens leeg kwamen te staan. Dat komt overeen met het feit dat de gemeente geen joodse huurders had. Alleen voor de direct naoorlogse periode is er een match: Jütte Langer en Hugo Altmann woonden in juli 1945 aan Panweg 2 in een huis van de gemeente. Zie: NL-ZtGAZ_1024-845, Verslagen Woningdienst 1940-1945, *Bijlage II, behorende bij den bedrijfsrekening van den Woningdienst over 1942-1943*. En: *Verslag van den Woningdienst 1942/1943*. Zie ook: NL-ZtGAZ_1024-2688, Begrotingen en rekeningen met bijlagen van de Woningdienst 1939-1944.
- Een ander punt is: hoe kwamen teruggekeerde joden na de oorlog aan woningen als zij in huurwoningen hadden gewoond voor hun deportatie of onderduik? In de meeste gevallen waren hun woningen dan weg en klopten zij waarschijnlijk bij de gemeente aan voor een woning. Mogelijk kwamen Langer en Altmann zo aan hun huurwoning van de gemeente. We kunnen dit voor hen en voor anderen echter niet reconstrueren want er zijn geen stukken over woningtoewijzing aangetroffen in het archief. Waarschijnlijk hield de woningcommissie zich hier mee bezig maar de vergaderingen van die commissie vanaf 1946 geven hier geen inzicht in. Volgens het jaarverslag 1945 van Nederlands Volksherstel Zeist, een landelijke hulporganisatie met lokale afdelingen, opgericht als overkoepelend orgaan voor hulpverlening, klopten daar wel joden aan voor huisvesting. Het verslag geeft niet aan of daarin ook werd voorzien door NVH. Wel verstrekten NVH uitkeringen aan gerepatrieerden, 'Joodsche gevallen' en onderduikers in 1945 ter hoogte van f 5536,90. Zie voor de woningcommissie: NL-ZtGAZ_1036-659, *Notulen van de vergaderingen van de Woningcommissie*. Zie voor NVH: NL-ZtGAZ_1036-1389, *Dossier inzake de instelling en de liquidatie van het Vertrouwenscollege van het Nederlands Volksherstel*, afdeling Zeist, Verslag van het Plaatselijk Bureau van Nederlands Volksherstel, p. 5 en 12.
70. Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust*, p. 193-249. Zie ook: Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Het geval Calmeyer* (Amsterdam: Mets & Schilt 2008), p. 84-93. Zie ook: Tammes, Peter, 'Nederlandse

burgemeesters en de vervolging van joden', in: Henk Flap en Marnix Croes (reds), *Wat toeval leek te zijn maar niet was. De organisatie van de jodenvervolging in Nederland* (Amsterdam: Het Spinhuis, 2001), p. 69-95, aldaar 81-85. Zie ook: Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 6.

71. Een vergelijkbare procedure deed zich later voor met de ontvangsbewijzen die werden ingenomen bij de uitreiking van het PB, zie Bakker p. 228-229.
72. Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust*, p. 241-246.
73. Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 6. Zie ook: Zeister Courant, 8 februari 1941, p. 2.
74. Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 215, *Opgaven van burgemeesters in de provincie van per 1 juni 1941 in de gemeente wonende joden, onderscheiden naar nationaliteit, 1941*. Zie ook de instructie van de Commissaris over wie er precies joods zijn, d.d. 9 juni 1941. Volgens een telling van Gerrit van der Vorst staan op de lijst 12 gemengd gehuwden, 32 joden die in instellingen woonden, 41 joden die al voor de oorlog in Zeist woonden, 27 joden die na de Duitse inval naar Zeist verhuisden en 117 vluchtelingen uit Duitsland/Oostenrijk. Er zijn ook lijsten van 25 november 1941 en 19 september 1942 in het gemeentearchief, zie: NL-ZtGAZ_1024-1541. Zie ook: Rhoen, R.P.M., *Zij zochten Adullam* in Zeist. p. 18-19. Het dossier van gemeentearchivaris R.P.M. (Pierre) Rhoen, 1988-2015, Publicaties van R.P.M. Rhoen, [1987] 1991-2014, toegang 1066, nummer 64, bevat gegevens over joodse inwoners van Zeist en correspondentie in het kader van de publicatie.
Zie ook: Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nrs. 657-662. Dit zijn verzoeken tot vestiging aan de Commissaris vanaf april 1941. Joden vroegen toestemming omdat na 1 maart 1941 joden zich niet meer in de provincie Utrecht mochten vestigen op last van de *Beauftragte*. Deze namen werden dus niet geregistreerd in februari 1941 omdat die mensen zich na die tijd nog in Zeist vestigden. Ze staan wel op de lijst met joodse ingezetenen. In de meeste gevallen werd toestemming verleend. Maar er is ook een afwijzing zonder opgaaf van redenen: "In antwoord op Uw brief (..) deel ik U mede dat niet kan worden toegestaan dat de patiënte Albine Jäger-Hoch, die op het oogenblik wordt verpleegd in het Apeldoornsche Bosch te Apeldoorn, in de gemeente Zeist verblijf houdt (inv. nr. 661)". De namen werden ook toegevoegd aan het dossier met de opgave van burgemeesters van juni 1941, zie: Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 215.
Dit archief bevat overigens wel een vorm van protest door de burgemeester van Utrecht tegen deze onwettige maatregel: de Nederlandse wet voorzag niet in het weigeren van inschrijving in een gemeente als aan alle wettelijke en administratieve vereisten was voldaan en de burgemeester zag dus geen gronden om deze joden te weigeren. Hij riep op tot een landelijke regeling (inv. nr. 659). Zie: Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nrs. 657-662.
Zie voor het verbod ook: NL-ZtGAZ_3500-138, melding 862.
75. *Statistiek der bevolking van joodschen bloede in Nederland samengesteld door de rijksinspectie van de bevolkingsregisters aan de hand van de formulieren van aanmelding ingevolge verordening no. 6/1941 van den rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied*, tabel I. Zie ook: Rhoen, R.P.M., *Zij zochten Adullam* in Zeist. p. 18-19.
De lijst die gemeenten aan de vooravond van de deportaties moesten inleveren, voor 15 juli, is voor Zeist niet aangetroffen in het Gemeentearchief of in Het Utrechts Archief. Zie ook: Marnix Croes en Peter Tammes, *'Gif laten wij niet voortbestaan'. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in Nederlandse gemeenten, 1940-1945* (Amsterdam: Aksant 2004), p. 34.
76. Moore, Bob, *Slachtoffers en overlevenden*, p. 124.
77. Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 213, *Opgaven van burgemeesters in de provincie van het verblijf van joden in ziekenhuizen en verpleeginrichtingen, 1941*. Deze lijsten zijn van 4 december 1942. Zie ook inv. nr. 220. Dat dossier bevat een uitbreiding van de oorspronkelijke lijst van de Willem Arntszhoeve met 24 extra namen omdat het bevolkingsregister een jaar achterliep. De Commissaris had om die extra lijst gevraagd. De tweede lijst is van 1 januari 1943. Vergeleken met de lijst van 4 december was er ook een naam verdwenen: Duifje Aluin was op 7 december 1942 overleden.
Als we de lijst van 1 januari 1943 vergelijken met de bijlage in het boek *Vergeeten slachtoffers* blijkt dat bij de eerste razia in de WA hoeve op 2-3 februari 1943 17 joden zijn opgepakt en vermoord. De bijlage bevat 15 namen die niet op de lijst van 1 januari 1943 staan. Dat waren mogelijk onderduikers die dus niet in het

bevolkingsregister geregistreerd stonden of patiënten die nog niet in het bevolkingsregister stonden of patiënten die in januari uit Santpoort gearriveerd waren. Het kan ook dat er vrijwillige sanatorium patiënten bijzaten die niet in het bevolkingsregister ingeschreven stonden. Het verschil is waarschijnlijk een combinatie van deze gevallen.

De joden die bij de razzia op 27 november gearresteerd werden, waren voor een groot deel wel officiële patiënten. In ieder geval staan 12 van de 14 namen op de registratie lijst van 1 januari 1943. Ook de vier gearresteerde joden bij de inval van 13 december 1943 staan op de lijst van 1 januari. Die lijst van 1 januari bevat op zijn beurt weer 25 namen die niet in de bijlage staan, dus joodse patiënten die tijdens deze drie razzia's niet gearresteerd werden. Een aantal namen staan wel op het digitaal Joods Monument dus deze mensen werden op andere momenten gearresteerd. Dit is niet onderzocht in dit onderzoek. Zie: Gietema, Marco en Cecile aan de Stegge, *Vergeten slachtoffers. Psychiatrische inrichting de Willem Arntsz Hoeve in de Tweede Wereldoorlog* (Boom: Amsterdam 2017), p. 114-125, 141-147, 248-251.

Bethesda ontbreekt bij alle opgaven. Mogelijk zaten daar toen geen joodse kinderen omdat het pand gevorderd was door de bezetter. Zie noot 49.

78. NL-ZtGAZ_1024-1541, telegram 601 van de Procureur-Generaal Versteeg aan de Burgemeester van Zeist, d.d. 20 maart 1942. Zie ook: Gerritse, Theo, *Rauter*, p. 220. Zie ook: Aalders, Gerard, *Roof*, p. 232.
79. Aalders, Gerard, *Roof*, p. 232.
80. Aalders, Gerard, *Roof*, p. 229-237.
81. NL-ZtGAZ_1024-1541, Circulaire van Commissaris van de Provincie Utrecht, d.d. 28 november 1942.
82. NL-ZtGAZ_1024-1541, brief van de burgemeester van Zeist aan de Commissaris der Provincie Utrecht, d.d. 1 december 1942.
83. Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 220, brief van de burgemeester van Zeist aan de Commissaris der Provincie Utrecht, d.d. 23 november 1942.
84. Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 219, brief van de Commissaris van Politie met bijgevoegde lijsten, d.d. 3 februari 1943. En: circulaire van de Commissaris, d.d. 27 januari 1943. Prüfer staat niet op de lijst met joodse ingezetenen of in het adresboek van 1942 of op het Joods Monument. Wel staat hij op de lijst van 23 juni 1941 met de vermelding dat hij niet ingeschreven staat in het bevolkingsregister van Zeist. Verder staan de volgende adressen op de lijst van 3 februari: Prof. Spronkclaan 32 en 28, Steniaweg 12, Laan van Cattenbroek 58, Regentesselaan 8, Waterigeweg 31, R. Visscherlaan 3 en 56, Bergweg 66, Choisyweg 3, Traaijweg 2, Verl. Slotlaan 125, Platolaan 68 en Acacialaan 18.
85. ZtGAZ_3500-243, dossier III, melding 2795 (?), brief Orpo d.d. 16 juli 1943.
86. Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 221, circulaire van de Commissaris der Provincie Utrecht, d.d. 22 april 1943.
87. Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 221, antwoord van de burgemeester van Zeist met kenmerk nr. 302-109, d.d. 30 april 1943. Uit het archief van de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* blijkt dat de ERR Vondellaan 1 en Prof Lorentzlaan 62 (62 huis genoemd) leeghaalde. Zie: NIOD toegang 093a, *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, inv. nr. 79, pdf pagina's 149, 150 en 191.
88. Die waren op 2, 19 en 24 augustus en 16 september geweest. Zie: Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 18-21. Zie voor een melding over 24 september ook: NL-Zt-GAZ_3500-202, melding 3141.
89. NIOD toegang 093a, *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, inv. nr. 79, pdf pagina's 117-192, p. 171 en 172. De eigenaresse van Sibiriëweg 57 beklagde zich bij de politie dat de kamer van Hegt verzegeld was terwijl er ook spullen van haar in stonden. Zie: NL-ZtGAZ_3500-202, melding 3141, brief M.C. van de Hoeven, d.d. 19 augustus 1942. De Sibiriëweg was eigenlijk de Julianalaan. Zie: <https://www.geheugenvanzeist.nl/articles/straatnamen-i-en-j/#juliana> geraadpleegd op 12 maart 2024.
90. Belinfante, Danzig (de rest van de inboedel was van de niet-joodse verhuurster), Hegt, Schrijver en de Jong staan in de lijst met joodse ingezetenen en Schrijver, Danzig, Hegt staan ook in het adresboek 1941.
91. NL-ZtGAZ_3500-202, *Ingekomen stukken en kopieën van uitgegane stukken bij en van de commissaris en processen-verbaal en rapporten*.
92. NIOD toegang 093a, inv. nr. 79, p. 165.
93. NL-ZtGAZ 3500-174, melding 3523, rapport d.d. 23 oktober 1942.
94. Zie voor de melding over Meerdinklaan 16: NIOD toegang 093a, inv. nr. 79, p. 158. Volgens deze melding

woonde er toen iemand genaamd Breekman. Ik neem aan dat het om een fout gaat. De naam komt niet voor op het Joods Monument of in de cartotheek van de Joodse Raad. Voor de telefoonaansluiting zie: NL-ZtGAZ_3500-202, melding 3140. En: NL-ZtGAZ 3500-193, melding 2828 en 2834. Zie ook: NL-Zt-GAZ_1024, woningkaart Meerdinklaan 16.

95. NIOD toegang 093a, *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, inv. nr. 79, pdf pagina's 117-192. Onder de namen van de mannen die de woningen bezochten en de boedellijsten opmaakten zien we namen terug van mannen die ook bij de Colonne Henneicke werkten. De boedellijsten van de ERR overlappen maar voor een klein deel met die van de burgemeester uit februari 1943. Overlappende adressen: Steniaweg 12 en Roemer Visscherlaan 56. Zo zijn er dus 46 adressen uit het ERR archief (eigenlijk 47 maar Amersfoortseweg 18 van Robert May werd niet leeggehaald volgens de melding in het ERR archief), plus 14 adressen uit het archief van de *Beauftragte* en een adres dat uitstel had (Platolaan 30) en waarvan twee adressen en Platolaan 30 overlappen. En dan nog vier adressen uit het politie archief, in totaal dus: 62 adressen. Bij deze adressen staat, naast de bewoner, soms de eigenaar vermeld. Hierbij zijn geen nieuwe joodse eigenaren aangetroffen. De woning van Paul May, De Breul, werd ook leeggehaald. De woning komt niet voor op de lijsten van de gemeente of in de boedelinventarissen van de ERR. Maar in het archief van de ERR bevindt zich wel correspondentie over het veilen van kunst van May en vervolgens het afvoeren van de boeken van May. Zie daarvoor een uitgebreid artikel op het joods monument: <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/391395/paul-may-en-de-einsatzstab-reichsleiter-rosenberg> geraadpleegd op 17 mei 2023. Zie ook: NIOD toegang 093a, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. 54, pdf pagina's 90-109. Er is geen beheersdossier op naam van Paul May.
96. NL-ZtGAZ_9036, *Zeist tijdens de Tweede Wereldoorlog, Documentatie*, doos 229/01, map 225, *Verklaring van expeditie onderneming 'Rapide'*, d.d. 7 september 1942.
97. Zie voor Platolaan 12: NL-ZtGAZ_9036, *Zeist tijdens de Tweede Wereldoorlog, Documentatie*, doos 229/01, map 225, dagrapport politie, d.d. 30 juli 1942. Voor melding over Sproncklaan 16, brief van de commissaris van politie, d.d. 3 september 1942 en proces-verbaal, d.d. 2 september 1942. Origineel: NL-ZtGAZ_3500-193, melding 2832. Zie ook: *Verklaring overgenomen van de expeditie-onderneming "Rapide" te Zeist*, d.d. 7 september 1942.
- Uit alle meldingen blijkt dat de woningen geen joods bezit waren behalve uit die van Sproncklaan 16. Die is in het kadaster nagekeken en bleek geen joods bezit te zijn, zie: kadastrale gemeente Zeist, legger-artikel 10087.
98. NL-ZtGAZ_9036, *Zeist tijdens de Tweede Wereldoorlog, Documentatie*, doos 229/01, map 225, kopie van het dagrapport van donderdag 30 juli 1942. Zie ook: Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 17.
99. Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust*, p. 448-449.
- Waarschijnlijk werden de kosten later terugbetaald. Ze staan echter niet op een naoorlogs overzicht van bezettingskosten die nog terugbetaald moesten worden. Zie: NL-ZtGAZ_1036-1851, *opgave geleden schade tijdens de bezetting aan de vertegenwoordiger van de provincie Utrecht in de Rijkscommissie van Advies inzake bijdragen wederopbouw publiekrechtelijke lichamen*, d.d. maart 1946. Ook op een ander overzicht getiteld *Oorlogsschade uit 1947*, staan geen kosten die met joden of de Jodenvervolgung te maken hadden. Er zijn ook geen kosten aangetroffen in de jaarrekeningen van 1942 en 1943 (NL-ZtGAZ-1024-604-625) of in het nog niet geïnventariseerde archief van de Dienst Openbare Werken, toegang 1044. Zie ook: *circulaire van de Commissaris der Provincie Utrecht*, d.d. 22 november 1943.
- Wel zijn er kosten bekend van de joodse school. Die had de gemeente f 814,94 gekost. Zie: NL-Zt-GAZ_1036-409. Een andere berekening over de kosten van de joodse school stelt het bedrag op f 701,53. In ieder geval werd dat bedrag in 1950 door het rijk gerestitueerd aan de gemeente Zeist. Zie: NL-Zt-GAZ_1036-1524, *Dossier inzake het ontvangen van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen van een vergoeding voor de gemaakte kosten ten behoeve van de Joodse school in de bezettingstijd*.
100. NL-ZtGAZ_1024-1541, *circulaire Inlevering van aan Joden toebehoorende rijwielen*, d.d. 22 juni 1942, met bijgevoegde lijst. Reactie van de burgemeester van Zeist, d.d. 8 december 1942. Zie ook: Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 212, *opgaaf ingeleverde fietsen*. Zie ook: Aalders, *Roof*, p. 201-203. Zie voor de verzoeken om vrijstelling: NL-ZtGAZ_9036, *Zeist tijdens de Tweede Wereldoorlog, Documentatie*, doos 229/01, map 225, brief van de gevolmachtigde voor de reorganisatie van de Nederlandse politie aan de burgemeester

- van Zeist, d.d. 6 augustus 1942. En: antwoord van de commissaris van politie, d.d. 13 augustus 1942. De originelen zitten in: NL-ZtGAZ_3500-190, melding 2557. Zie ook: NL-ZtGAZ_3500-214, melding 2223.
101. NL-ZtGAZ_1024-1541, opgave van de Commissaris van Politie, d.d. 13 oktober 1941. Zie ook: circulaire van het Departement van Binnenlandse Zaken, d.d. 9 oktober 1941. Zie ook: Circulaire van de procureur-generaal van politie, d.d. 7 mei 1941. Zie ook: Aalders, *Roof*, p. 202-203.
102. Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 428. Zie ook: Griffioen, Pim en Ron Zeller *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam: Boom 2011), p. 548-551. Zie ook: Gerritse, Theo, *Rauter*, p. 183-194.
103. Bakker, *Boekhouders*, p. 442-444, 397, 402.
104. Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging*, p. 556 en 560. Zie ook: Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd* (Amsterdam/Antwerpen: Querido 2019), p. 85.
105. Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie* (Hilversum: Verbum 2020), p. 382, 398-399, 448-449. Zie ook: Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging*, p. 548-555.
106. Ook het gemeentelijk onderzoek over Maastricht bevestigt dit. Zie voor het onderzoek in Maastricht: Rijsselt, René van, Erik van Rijsselt en Marjolein Vlieks, *Onvoltooid verleden*, p. 97-98. Zie voor de lijst van agenten tegen wie geen maatregelen werden genomen: Het Utrechts Archief, toegang 1136, Militair Gezag, inv. nr. 164, lijst d.d. 20 juli 1945, scan 87. Zie voor de ledenlijst van het korps 1950: Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nr. 20. Zie voor de zuivering in Zeist: Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 568.
107. Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 568-572. Zie voor de ledenlijst van het korps 1950 en de aanstelling van vijf agenten in 1941: Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nr. 20.
108. Bal, Annemiek, *Het Zeister verzet. De geschiedenis van de gemeente Zeist in oorlogstijd 1940-1945* (2007, derde druk 2018). Zie ook: Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 253-259.
109. Zie <https://www.yadvashem.org/righteous/stories/schep.html> geraadpleegd op 23 oktober 2023. Zie ook: <https://www.geheugenvanzeist.nl/articles/vervalsen-voor-het-vaderland/>. Zie ook: <https://www.geheugenvanzeist.nl/articles/jan-schep/#:~:text=Schep%20hield%20zich%20 bezig%20met,onder-duikers%20ongeveer%201000%20%C3%A0%201100>, beiden geraadpleegd op 26 januari 2024.
110. Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd* (Amsterdam/Antwerpen: Querido 2019).
111. Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd*, p. 109-111, 126.
112. Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd*, p. 192.
113. Gemeentearchief Zeist, Gemeentepolitie Zeist, 1933-1994, toegang 3500, inventarisnummer 62, melding 3106. Voor Prüfer zie: NL-ZtGAZ_3500-60, melding 2945.
114. NL-ZtGAZ_3500-60, melding 2839.
115. NL-ZtGAZ_3500-111 deel 1, melding 76.
116. Ook in april waren er al borden opgehangen in de gemeente Zeist. Daar was discussie over geweest. Die wordt uitgebreid beschreven in: Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 7-8. Zie ook: Gemeentearchief Zeist, Gemeentebestuur Zeist, 1906-1945, toegang 1024, inventarisnummer 1541, brief van de Commissaris, d.d. 1 april 1941, en: antwoord burgemeester van Zeist, d.d. 21 april 1941. Zie ook: Ambtelijke bekendmaking, d.d. 31 mei 1941 en september 1941. Voor de ANWB borden zie: NL-ZtGAZ_1024-1541, brief van de ANWB aan de burgemeester van Zeist, d.d. 8 augustus 1941. En: NL-ZtGAZ_1024-170, notulen van de vergaderingen van burgemeester en wethouders, vergadering 13 augustus 1941, volgnr. 10. In het politiearchief zitten deze beschikkingen ook, zie: NL-ZtGAZ_3500-1003.
117. NL-ZtGAZ_3500-153, melding 1246 en inv. nr. 150, melding 2115.
118. NL-ZtGAZ_3500-120, melding 1661, 3883 en 3919.
119. NL-ZtGAZ_3500-120, melding 1661. En: NL-ZtGAZ_3500-138, melding 810.
120. Het gaat hier om kopieën uit NL-ZtGAZ_9036, *Zeist tijdens de Tweede Wereldoorlog, Documentatie*, doos 229/01, map 225. Een aantal originelen uit deze collectie bevinden zich in: NL-ZtGAZ_3500, *Ingekomen stukken en kopieën van uitgegane stukken bij en van de commissaris en processen-verbaal en rapporten*, inv. nrs. 174, 190, 192, 193, 201, 202 en 216. Voor het PV van Schrijver, zie: NL-ZtGAZ_3500-193, melding 2795. Wat betreft Drost: ik noem hem een aantal keer bij naam omdat hij een al bekende jodenjager was in Zeist.

Het was echter zeker niet zo dat hij als enige joden arresteerde. Onder de rapporten en de PV's staan namen van verschillende agenten.

121. NL-ZtGAZ_3500-192, melding 2703. Voor de melding over Dreijfuss, zie: NL-ZtGAZ_3500-201, melding 2998. Zie ook: Rhoen, R.P.M., *Zij zochten Abullam in Zeist*. p. 16. Uit het Joods Monument en uit de cartotheek van de Joodse Raad blijkt niet dat het echtpaar Silberstein en Ludwig Thieben vermoord werden. Zie ook: Katja Happe, *Veel valse hoop*, p. 155.
122. NL-ZtGAZ_3500-202, melding 3141. Zie ook: Rhoen, R.P.M., *Zij zochten Adullam in Zeist*. p. 16. Zie ook: Bal, Annemiek, *Het Zeister verzet*. p. 91-92.
123. NL-ZtGAZ_3500-192, melding 2703.
124. NL-ZtGAZ_3500-201, melding 2998.
125. Gemeentearchief Zeist, collectie NL-ZtGAZ_9036, *Zeist tijdens de Tweede Wereldoorlog, Documentatie*, doos 229/01, map 225, melding 3724. Zie ook: Katja Happe, *Veel valse hoop*, p. 174-175.
126. Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 221, antwoord van de burgemeester van Zeist met kenmerk nr. 302-109, d.d. 30 april 1943. Uit het archief van de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* blijkt dat de ERR Vondellaan 1 en Prof Lorentzlaan 62 (62 huis genoemd) leeghaalde. Zie: NIOD toegang 093a, *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, inv. nr. 79, pdf pagina's 149, 150 en 191.
127. NL-ZtGAZ_3500-231, dossier nummer niet genoteerd, Instructie van gewestelijk politiepresident Feitsma, d.d. 20 april 1942. Zie voor de arrestaties: NL-ZtGAZ_3500-243, dossier III, melding 1440 en 1554.
128. NL-ZtGAZ_3500-202, melding 3141, PV d.d. 25 augustus 1942.
129. NL-ZtGAZ_3500-243, dossier III, melding 58.
130. NL-ZtGAZ_3500-205, dossier 75, melding 2032.
131. NL-ZtGAZ_3500-233, melding 2213. Een dergelijk verraadbriefje is er ook over de Cornelis Schellingerlaan 21. Ook daar volgde doorzoeking maar geen arrestatie van ondergedoken joden. Zie: NL-ZtGAZ_9036, *Zeist tijdens de Tweede Wereldoorlog, Documentatie*, doos 229/01, map 225, dossier 75, melding 3306. Het is bij deze huiszoekingen van de politie, op instigatie van de verraadbriefjes, logischerwijze niet duidelijk of de meldingen niet klopten of de politieagenten meldden dat er geen joden waren aangetroffen omdat ze niet wilden meewerken aan deze arrestaties.
132. NL-ZtGAZ_3500-243, dossier III, melding 4301. Zie ook: NIOD, archief 270a Bijzondere Rechtspleging, inv. no. 228, *Processen-verbaal van de Politieke Recherche Afdeling Zeist en aantekeningen over SD'er J.F. Kling die ervan verdacht wordt joden opgepakt en mishandeld te hebben, 10 januari 1946 - 27 januari 1948*.
133. NL-ZtGAZ_3500-371, register 1943, no. meldingen 2574, 2330, 2275 en 2794.
134. NL-ZtGAZ_3500-273 en 274, registers 1943 en 1944.
135. NL-ZtGAZ_3500-243, dossier III, melding 3996, *transportkosten afgevoerde joden*, z.d.
136. Gemeentearchief Zeist, collectie NL-ZtGAZ_9036, *Zeist tijdens de Tweede Wereldoorlog, Documentatie*, doos 229/01, map 225. Het origineel zit in NL-ZtGAZ_3500-201. Zie ook: *Protokoll* van E.C. Drost, d.d. 25 augustus 1942. Voor de arrestaties van 16 september 1942, zie: bericht d.d. 15 september 1942 nummer F. 911/1942. Zie ook: *Aanhouding Joodse personen*, d.d. 2 augustus 1942.
137. Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 606-607. Zie voor de andere arrestaties die in dit hoofdstuk besproken worden: p. 74. (arrestatie Schrijver), p. 172-174 (voor de lotgeval- len van moeder en dochter Dreijfuss), p. 71-73 (arrestatie van Sundheimer), p. 51-52 (arrestatie Rijnveld), p. 127-130 (echtpaar Peeters-Oremus), p. 34-36 en 138-145 (Kling en zijn arrestaties), p. 89-95 (onderduikers bij Chris de Bruijn), p. 115-118 (A.R. van Kreeveld), p. 96 (S. Goudsmit). De arrestatie van de zusters Simons wordt ook beschreven door Bij 't Vuur en Van der Vorst maar zij noemen 20 juni als arrestatie datum. Zie p. 103-111.
138. Aalders, *Roof*, p. 127.
139. Katja Happe, *Veel valse hoop. De Jodenvervolgung in Nederland 1940-1945* (Amsterdam/Antwerpen, 2018), p. 92-93.
140. Joep Boerboom, *Beroofd volgens de regels. Het lot van zeven joodse ondernemers in Deventer* (Hilversum 2020), p. 19.
141. Aalders, Gerard, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam: Boom 2001), p. 188.

142. Gerard Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de tweede Wereldoorlog* (The Hague, 1999), p. 135-140. Jean Marc Dreyfus heeft een iets ander nummer in een vergelijkend onderzoek naar roof van joodse bedrijven in Frankrijk, België en Nederland. Hij stelt dat van de 14.000 bedrijven er 11.000 zijn geliquideerd. Er waren nog eens 8000 bedrijven 'entjudet'. See: Jean Marc Dreyfus, 'The Looting of Jewish Property in Occupied Western Europe', in: Martin Dean, Constantin Gosciler and Philipp Terr (eds), *Robbery and Restitution. The Conflict over Jewish Property in Europe* (New York, 2007), p. 53-67, aldaar p. 63.
143. Het andere bedrijf laat ik buiten beschouwing omdat er geen rol van de gemeente was en omdat het bedrijf uiteindelijk niet geliquideerd werd. Het bedrijf van A. Vos aan de Tweede Hogeweg 28 b was een kleine winkel met reparatiewerkplaats, beiden voor *Füllfederhaltern*, vulpennen. Vos was gemengd gehuwd en de firma werd daarom toch niet geliquideerd. Er werd wel een opdracht daartoe verstrekt door de WPS aan de Omnia op 26 mei 1943. De firma werd 'geariseerd' en er werd niets in beslag genomen of verkocht. Als ik het goed begrijp werd de zaak op naam van zijn vrouw gezet. Zie: NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 2433, A. Vos. Zie ook: NL-ZtGAZ_1024-1541, brief *Beauftragte für die Provinz Utrecht*, d.d. 19 januari 1943. En: brief van de waarnemend commissaris van politie Goorhuis, d.d. 21 januari 1943. Het politiearchief bevat nog een melding over de liquidatie van de schoenzaak Kattenburg, Voorheuvel 16. De politie meldde aan de Omnia dat ze al op 23 september 1941 de hele voorraad in beslag genomen had en het filiaal gesloten had. Dit wegens zwarte handel. De Omnia kon dus geen winkelvoorraad meer vorderen. Zie: NL-ZtGAZ 3500-233, rapport d.d. 17 juli 1943, geen meldingsnummer. Er is ook een dergelijke melding over de winkel Wed. F. Frank-Schot & Zn van Fronica Schott aan het Jan Luykenlaantje 1. Er viel niets meer te halen voor de Omnia, zo liet de commissaris weten. Zie: NL-ZtGAZ 3500-243 melding 1734.
144. Het Utrechts Archief, toegang 4004, Kamer van Koophandel te Utrecht: Handelsregister 1921-1982, inv. nr. 6840, Jos Bannet. Zie voor bouwdoossier: Gemeentearchief Zeist, Bouw- en Woning Toezicht (BWT), 1903-2010, toegang 1029, inventarisnummer 9792, Waterigeweg 31 BWT 9827.
145. Bal, Annemiek, *Het Zeister verzet. De geschiedenis van de gemeente Zeist in oorlogstijd 1940-1945* (2007, derde druk 2018), p. 92. Zie ook: Bij 't Vuur en Van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen*, p. 44-51. Bannet had ook een zweefvliegtuigfabriek die echter nooit van de grond kwam en uiteindelijk geen vliegtuigen produceerde. Zie de website: <https://www.hdekker.info/DIVERSEN/tcgroot.htm>, geraadpleegd op 12 mei 2023. Deze website noemt in verband met de fabriek het adres de Steniaweg 13 in Zeist maar het is niet duidelijk of dat de (beoogde) locatie van de fabriek was. Het adres was volgens het kadaster geen bezit van Bannet maar stond tot 1955 op naam van Johanna Gerarda Hermans en Theodorus van der Vossen, zie kadastrale gemeente Zeist, leggerartikel 7654. De zweefvliegtuigfabriek zit niet in het Omnia archief bij het NIOD.
146. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, *Exposée stand bewindvoeringsopdracht. Object JOS. BANNET c.s., Zeist, 31 Waterigeweg*, d.d. 26 maart 1947, p. 4-5, 9. De auto's werden waarschijnlijk ook gevorderd. In ieder geval stond een van de auto's, een Chevrolet, rond de bevrijding als een door de Weermacht gevorderde auto in de garage van de firma Broedelet. Zie: NL-ZtGAZ_5004-41, *Stukken betreffende de vordering en schadeloosstelling door de Duitse Wehrmacht en de firma Repko als Treuhänder van het bedrijf op 1e Dorpsstraat 18*.
147. Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, collectie 94f, Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de *Omnia-Treuhandgesellschaft m.b.H.*, de *Deutsche Revisions- und Treuhand A.G.* (*Zweigniederlassung* Den Haag) en de *Wirtschaftsprüfstelle*, inv.no. 1649.
148. NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 1649, Brief Omnia aan de Wehrmachtsbezirksverwaltung Utrecht, d.d. 23 maart 1944. Het Omnia dossier noemt als Verwalter F.L.H. Schmidt, Charlotte de Bourbonlaan 60 in Zeist, die de schadevergoeding ontvangen zou hebben. Maar volgens het KvK dossier was niet alleen Schmidt de Verwalter maar eerst Willem Marinus Tonnon uit Utrecht, vanaf maart 1942 tot 12 november 1942, en daarna Schmidt, tot 25 februari 1943. Dan zou Tonnon dus de schadevergoeding moeten hebben ontvangen maar het Omnia dossier noemt hem niet. Zie voor het KvK dossier: Het Utrechts Archief, toegang 4004, Kamer van Koophandel te Utrecht: Handelsregister 1921-1982, inv. nr. 6840, jos bannet.
149. Terwijl volgens de benoemingen in het dossier de Omnia pas per 23 februari 1943 het beheer overnam van Schmidt.

Op 15 april werd er ook een inventaris van de inboedel opgemaakt. Daaruit blijkt dat er nog een inboedel aanwezig was in het huis maar de kwaliteit ervan was heel slecht. Bannet had spullen in bewaring gegeven bij kennissen en spullen van mindere kwaliteit in het huis achtergelaten. Zie: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, *Exposée stand bewindvoeringsopdracht. Object JOS. BANNET c.s., Zeist, 31 Waterigeweg*, d.d. 26 maart 1947, p. 4-5. Zie ook: *Inventarisatie op 15 april 1942 in het perceel Waterigeweg 31 van Jos. Bannet*. En: bijgevoegde notitie, d.d. 27 april 1942.

150. NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 1649, brief van de Omnia aan de Wehrmachtsbezirksverwaltung in Utrecht, d.d. 1 februari 1944.
151. NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 1649, Brief Omnia aan de burgemeester, d.d. 9 februari 1944. De kosten voor de schadevergoeding staan inderdaad in de jaarrekening van de gemeente in 1942 wat bevestigt dat de gemeente de bedragen voorschoot. De kosten waren eerst aan Bannet zelf betaald maar die werden van hem teruggevorderd omdat hij joods was en vervolgens uitbetaald aan de *Verwalter*. Zie: NL-ZtGAZ_1024-604, jaarrekening 1942, deel I, hoofdstuk XV, post 686b en Memorie van toelichting, p.12.
152. NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 1649. Dit staat allemaal in een brief van de afdeling Militaire Zaken (van de gemeente kennelijk), ondertekend door de burgemeester, aan heer Wappler van de Omnia d.d. 14 februari 1944. Ook een brief van de Omnia aan de Wehrmachtsbezirksverwaltung gaat in op de vraag of het perceel al dan niet joods is, d.d. 4 september 1943.
Zie voor de rol van de burgemeester bij schadevergoedingen van de Weermacht: NL-ZtGAZ_1036-1851, *declaratie der gemeente Zeist, ten laste van de algemeen gemachtigde voor de Oorlogs- en Defensieschaden, wegens bij voorschot gedane uitkeering van 1/3 der vastgestelde huurwaarde van door de Duitse weermacht gevorderde percelen* (..), dienstjaar 1942. De Waterigeweg 31 staat niet op deze overzichten overigens. Dit dossier bevat ook een melding over het pand Steniaweg 12. Daar woonde de joodse familie Heijman. Nadat die gedwongen had moeten vertrekken was het zogenaamde 'jodenhuis' door de Weermacht gevorderd maar die betaalde een half jaar lang geen huur. De niet-joodse eigenaresse verlangde compensatie. Zie: brief van de burgemeester van Zeist aan de Algemeen Gemachtigde, d.d. 12 april 1943. Op de lijst bij Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 219, d.d. 3 februari 1943, staat het pand Steniaweg 12 inderdaad met de toevoeging: "Door Ortskomm. in beslag gelegd".
153. NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 1649, brief NGV 25 september 1943.
154. NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 1649, Brief NGV 20 juni 1943.
155. NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 1649, dossier I, H. van der Meulen, d.d. 13 april 1943.
156. Er werd wel huur betaald voor de volkstuintjes, zo blijkt uit het Omnia dossier: voor de periode 1 oktober 1942 tot 30 september 1943 een bedrag van f 110,50 door 18 verschillende huurders. Dat bedrag verdween direct weer naar W.J. van de Esso (waarschijnlijk een fout want in andere documenten heet hij Eshof), Pompweg 21 in Zeist. Hij was door Schmidt gevraagd de huur te innen en huurde zelf ook een tuintje. Ook uit november 1943 is er een brief waaruit blijkt dat er toen nog huur betaald werd. Die ging toen naar de NGV. Ook Van de Eshof werd weer genoemd door Schmidt als iemand die je met opdrachten kon belasten en betrouwbaar is en die de huren inde. Zijn adres was Pompweg 21, Zeist. Volgens het Geheugen van Zeist heet die straat nu Johan de Meesterstraat. Zie: NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 1649, overzicht huren door F.L.H. Schmidt. En: brief Omnia d.d. 16 november 1943. En: brief Schmidt aan Sprangers, d.d. 16 november 1943.
157. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, *Exposée stand bewindvoeringsopdracht. Object JOS. BANNET c.s., Zeist, 31 Waterigeweg*, d.d. 26 maart 1947, p. 4.
158. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, *Rapport No. 4, 1950/1951, betr. de Bwindvoering van wijlen Jos. Bannet c.s.*, d.d. 16 januari 1952, p. 3-4.
159. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, brief van het Prijzenbureau voor onroerende zaken aan het NBI, d.d. 5 september 1947. En: brief van Levi aan het NBI, d.d. 31 maart 1947.

Het is kenmerkend voor de nauwgezette wijze waarop Levi het bewind voerde dat hij in een van de financiële verslagen het erfrecht bekritiseerde dat de Nederlandse overheid handhaafde bij de nalatenschappen van vermoorde joden. Hij verwoordde het zo in een passage over de sterfdata van het gezin Bannet: "Indien nu aangenomen wordt dat de vrouw onmiddellijk na haar aankomst met haar beide dochters vergast is; verder, dat ook beide zoons in Oswiecim vergast zijn, maar bijna 1 ½ jaar later, is mijn

vraag: is aan deze willekeur niets te veranderen? Deze volkomen suppositieve en willekeurige regeling n.l. doet trapsgewijze verervingen onder familieleden ontstaan die in werkelijkheid zeer zeker niet bestaan hebben, en “fokt” op deze wijze volkomen kunstmatig trapsgewijze verervingen en successierechten terwijl – wel zoo goed als zeker! – de zes gedeporteerden tegelijk gemassacreerd zijn. Het zoude mij in het belang der erven ten zeerste interesseeren van U te vernemen of in dergelijke gevallen een speciale regeling bestaat die onbillikheden van de zijde van de Fiscus voorkomt”. Hij legde de vinger op de zere plek want de vele verervingen kostten de nabestaanden geld en leverde de staat geld op. Ook Isaac Lipschits bekritiseerde deze keuze fel in zijn boekje *De kleine sjoa*. Zie voor het verslag van Levi: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, *Rapport no. 4 1950/1951*, p. 1. Zie ook: Isaac Lipschits, *De kleine sjoa. Joden in naoorlogs Nederland* (Mets & Schilt: Amsterdam 2001), p. 134-153.

Aan de andere kant stelde Wouter Veraart in zijn proefschrift dat de het successierecht bij de tussenverervingen kon worden kwijtgescholden. Het is onduidelijk of en in hoeverre dit gebeurt is. Zie: Veraart, Wouter Jan, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, 2005), p. 71-72.

160. Het ging om het perceel met kadastraal nummer L 348 dat niet bebouwd was. Mogelijk lagen hier de volkstuintjes. Levie stelde ook vraagtekens bij het bestemmen tot parkgrond van dit perceel dat weliswaar achter het Slot lag maar ook tegen de fabriek aan. Zie hiervoor het beheersdossier van Bannet: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546. Zie ook: NL-ZtGAZ_1036-199, *Stukken betreffende de aankoop van woningen, gebouwen en terreinen van diverse personen en instanties*. Zie ook: kadastrale gemeente Zeist, leggerartikelen 7379 en 4500/3796.
161. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, *Exposée stand bewindvoeringsopdracht. Object JOS. BANNET c.s., Zeist*, 31 Waterigeweg, d.d. 26 maart 1947, p. 6. Levi had de houtbewerkingsmachines opgeslagen in zijn bedrijfspand te Halfweg. Volgens een advertentie in het Algemeen Handelsblad zouden de machines op 12 november 1947 in Zeist geveild worden maar het beheersdossier geeft niet aan of dit daadwerkelijk gebeurd is en door wie. Als Levi de machines veilde moet dit met toestemming van het NBI gebeurd zijn. Het dossier bevat verder geen verwijzingen naar de houtbewerkingsmachines en in een voorlopig eindverslag uit 1952 noemt Levi deze machines niet.
162. NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 1649, Brief d.d. 18 sept 1943 an die Omnia. Zie ook: *Maschinenverwertung van de Zentralauftragstelle für die besetzten Niederländische gebiete (Zast)*, d.d. 15 oktober 1943. Daarbij speelde de Zast een rol. Waarschijnlijk bemiddelde ze bij de verkoop en haalde ze het materiaal op in Zeist. Dit was een Duitse instantie die bemiddelde bij ordners voor het bedrijfsleven en het leveren van grondstoffen. Er is sprake van dat zij zich met geweld toegang hadden verschaft tot de fabriek. Verkoop was gegaan via een firma Inverna.
163. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, *Exposée stand bewindvoeringsopdracht. Object JOS. BANNET c.s., Zeist*, 31 Waterigeweg, d.d. 26 maart 1947, p. 5-8. Zie voor het rechtsherstel: Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel: Afdeling Rechtspraak, nummer toegang 2.09.48.02, inventarisnummer 211, zaak R 8035.
164. NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 1649, brief van de Omnia aan de WPS, d.d. 6 april 1944.
165. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, *Bijlage I. Toelichting bij vermogens-opstelling Jos. Bannet, Zeist, per 31 december 1949*, p. 3.
166. Het gaat hier niet om gemeentebelastingen maar om inkomstenbelasting. Zie: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, *Rapport No. 4, 1950/1951, betr. de Bwindvoering van wijlen Jos. Bannet c.s.*, d.d. 16 januari 1952, p. 2. Zie voor de betaling: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, brief van Levi *Betr. Uw doss. No. W 4003*, d.d. 21 juni 1954.
167. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, *Bijlage I. Toelichting bij vermogens-opstelling Jos. Bannet, Zeist, per 31 december 1949*, p. 1.
168. NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 31546, brief van het kantoor der directe belastingen en accijnzen te Zeist aan het NBI, d.d. 15 augustus 1950.
169. Aalders, Gerard, *Berooid*, p. 25-27, 37-39.
170. Zie ook: Slaa, Robin te, *‘Daar dit een immorele aanslag is’*, p. 162-163.
171. Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 28-31.
172. NL-ZtGAZ_3500-243, dossier III melding 3996.

Bronnen en overig

Met dank aan

- Pierre Rhoen, oud-archivaris gemeente Zeist
- Nathan Looije, collectiebeheerder Gemeentearchief Zeist

Afkortingen

- ANBO = Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen
- CABR = Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
- NBI = Nederlands Beheersinstituut
- NGV = Niederländische Grundstücksverwaltung
- RvR = Raad voor het Rechtsherstel
- VO = Verordening
- VVRA = Vermögensverwaltungs- und Renteanstalt
- NIK = Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap, overkoepelende organisatie van Joodse Gemeenten in Nederland
- NIHS = Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge, joodse gemeente Amsterdam en Arnhem
- SD = Sicherheitsdienst, geheime inlichtingendienst van de SS, in de praktijk één geheel met de Sipo
- Sipo = Sicherheitspolizei, politieke recherche van de SS, in de praktijk één geheel met de SD
- WPS = Wirtschaftsprüfstelle

Literatuur

- Aalders, Gerard, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag: Sdu Uitgevers 1999).
- Aalders, Gerard, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam: Boom 2001).
- Bij 't Vuur, Heleen en Gerrit van der Vorst, *Dan komen angst en wanhoop aangeslopen* (Zeist, 2020).
- Bakker, R. (2020). *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie* (Hilversum: Verbum 2020).
- Bal, Annemiek, *Het Zeister verzet. De geschiedenis van de gemeente Zeist in oorlogstijd 1940-1945*, (2007, derde druk 2018).
- Blauw, Maili, *Roof en rechtsherstel in Haarlem. Vastgoed uit joods bezit en de rol van de gemeente tijdens de bezetting en de naoorlogse jaren* (rapportage december 2021).
- Bossenbroek, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam: Bert Bakker 2001).
- Citroen, Michal, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse joden na kampen en onderduik* (Alfabet Uitgevers, 2021).
- Croes, Marnix en Peter Tammes, *'Gif laten wij niet voortbestaan'. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in Nederlandse gemeenten, 1940-1945* (Amsterdam: Aksant 2004).

- Deckers, Mark, *Geruisloos verdwenen uit de bibliotheekgeschiedenis. Het lot van de ontslagen Joodse bibliotheek-medewerkers* (Zutphen: Walburgpers 2022).
- Derks, Elvire, Piet van Seeters, Jorien van der Sluijs en Flora de Vrijer, *De Openbare Bibliotheek te Zeist. Zeist, Groei en Bouw* (Zeist: Kerckebosch 1983).
- Duijvendak, Maarten en Stefan van der Poel, Lege plekken. *Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen (1940-1955)*, (Onderzoeksrapport Rijksuniversiteit Groningen: November 2021).
- Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Het geval Calmeyer* (Amsterdam: Mets & Schilt 2008).
- Gietema, Marco en Cecile aan de Stegge, *Vergeten slachtoffers. Psychiatrische inrichting de Willem Arntsz Hoeve in de Tweede Wereldoorlog* (Boom: Amsterdam 2017).
- Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam: Boom 2011).
- Katja Happe, *Veel valse hoop. De Jodenvervolging in Nederland 1940-1945* (Amsterdam/Antwerpen, 2018).
- Helmstrijd, F.A., *Het Vorderingsbesluit Woonruimte toegelicht* (Alphen aan de Rijn 1946).
- Lipschits, Isaac, *De kleine sjoa. Joden in naoorlogs Nederland* (Mets & Schilt: Amsterdam 2001).
- Moore, Bob, *Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolging van de joden in Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker 1998).
- Michman, Jozeph, Hartog Beem en Dan Michman, *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (Ede/Antwerpen: Kluwer Algemene Boeken 1992).
- Piersma, Hinke en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam: Boom 2015).
- Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd* (Amsterdam/Antwerpen: Querido 2019).
- Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945* (Amsterdam: Aspekt 1965/2005).
- Rhoen, R.P.M., *Zij zochten Adullam in Zeist. Overzicht van de joodse inwoners van de gemeente Zeist 1940-1945* (Rotterdam: Barjesteh van Waalwijk van Doorn & Co's Uitgeversmaatschappij 2001).
- Rhoen, R.P.M., *Een joodse school te Zeist, 1942-1943*, in: Oud-Utrecht, juli/augustus 1996, p. 86-90.
- *Roof en rechtsherstel. Rapport inzake de gedwongen vervreemding en de verkrijging door rechtsherstel van onroerende goederen van joodse eigenaren en erfpachters in de gemeente Leeuwarden, alsmede de afwikkeling van eigendomsgebonden betalingsverplichtingen dienaangaande gedurende het tijdvak 1941-1957*, (Rapportage Historisch Centrum Leeuwarden 2021).
- Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam: Balans 2006).
- Rijsselt, René van, Erik van Rijsselt en Marjolein Vlieks, *Onvoltooid verleden. Ontrechting en rechtsherstel van Joodse inwoners in de gemeenten Maastricht, Amby en Heer* (z.p., 2023).
- Schütz, Raymund, *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam: Boom 2016).
- Schütz, Raymund, 'Het eeuwig terugkerende rechtsherstel (1954-2017)'. In: *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, 20e jrg. (2018) aflevering 1, p. 118-141.
- Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'. De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955* (Den Haag: De Nieuwe Haagsche 2017).
- Slot, Eric, 'Crimineel vastgoedcircuit verdiende grof geld aan de Jodenvervolging', *Historisch Nieuwsblad*, nr. 9/2008.
- Tammes, Peter, 'Nederlandse burgemeesters en de vervolging van joden', in: Henk Flap en Marnix Croes (reds), *Wat toeval leek te zijn maar niet was. De organisatie van de jodenvervolging in Nederland* (Amsterdam: Het Spinhuis, 2001), p. 69-95.
- *Verordnungsblatt für die besetzten Niederländischen Gebiete Jahr 1941*.
- Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed. Inzicht in een administratief proces* (Amsterdam: Boom 2013).

■ Archieven

Gemeentearchief Zeist

- Toegang 1024 Gemeentebestuur Zeist, 1906-1945
- Toegang 3500 Gemeentepolitie Zeist, 1933-1994
- Toegang 1036 Gemeentebestuur Zeist 1946-1975, 1932-1996
- Toegang 1044 Dienst Openbare Werken
- Toegang 1066 Gemeentearchivaris Zeist
- Toegang 5004 Firma H. Broedelet te Zeist, 1895-1985
- Toegang 1029 Bouw- en Woning Toezicht (BWT), 1903-2010

Nationaal Archief in Den Haag

- 2.09.16 Nederlands Beheersinstituut (NBI), met diverse subnummers (toegang 2.09.16.01 tot en met 2.09.16.15): Beheersdossiers
- 2.09.48 Raad voor het Rechtsherstel Afdeling Onroerende Goederen, Geschillendossiers
- 2.04.53.13 Prijzenbureau onroerende zaken
- 2.09.48.02 Vonnissen van de Raad voor het Rechtsherstel, afdeling rechtspraak, kamer Utrecht
- 2.11.08.01 Directie van de Landbouw: Afdeling Grond- en Pachtzaken, (1906) 1935-1964 en de Stichting Pachtbureau van Noord-Brabant, 1938-1941
- 2.08.46 archief van het Centraal Afwikkelingsbureau Duitse Schade-uitkeringen (CADSU), 1959-1966

NIOD

- Toegang 093a, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg
- Toegang collectie 94f, Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia-Treuhandgesellschaft
- Toegang 270a Bijzondere Rechtspleging

Het Utrechts Archief (HUA)

Toegangen

- 310 Raden van beroep voor de belastingen te Utrecht 1894-1957
- 825 Nederlandsch Israëlitische gemeente te Utrecht 1789-1965 (1979)
- 1136 Militair gezag in de provincie Utrecht 1945-1946 (1948)
- 1201 Gedeputeerde Staten van Utrecht 1920-1954
- 1202 Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954
- 1203 Gedeputeerde Staten van Utrecht 1920-1954: Gedeponeerde archieven
- 4004 Kamer van Koophandel te Utrecht: Handelsregister 1921-1982

■ Websites

- <https://pointer.kro-ncrv.nl/onderzoeken/de-vastgoedboeken>
- <https://www.kadaster.nl/>
- <https://labs.kadaster.nl/stories/verkaufsbucher/index.html>
- <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/open-data-indexen>
- <https://www.joodsmonument.nl>

Colofon

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de gemeente Zeist in 2022-2024

Onderzoek & redactie: Maarten-Jan Vos, www.maartenjanvos.nl

Grafische vormgeving: effectgroep*, Utrecht

Copyright: Maarten-Jan Vos, Historisch onderzoek & meer, 2024

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur. Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de auteur te wenden.

April 2024

Historisch onderzoek & meer

www.maartenjanvos.nl

Aan de burgemeester van Zeist,
Mevrouw Joyce Langenacker

Zeist, 19 april 2024

De Begeleidingscommissie van het onderzoek 'Joods vastgoed in de gemeente Zeist in de Tweede Wereldoorlog' heeft met veel belangstelling kennisgenomen van de definitieve versie van het rapport, dat historisch onderzoeker Maarten-Jan Vos in opdracht van de gemeente Zeist heeft opgesteld. Naar ons oordeel is 'Vermoedelijk met achterlating van meubilair vertrokken. Ontrechting en rechtsherstel van joodse Zeistenaren en de betrokkenheid van de gemeente tijdens de Tweede Wereldoorlog' een op grondig feiten-en documentenonderzoek gebaseerd rapport over de gedwongen verkoop van joods onroerend vastgoed tijdens de Tweede Wereldoorlog in de gemeente Zeist en de betrokkenheid van de gemeente Zeist bij de uitvoering van de anti-Joodse maatregelen. De begeleidingscommissie onderschrijft de conclusies van de onderzoeker volledig.

Het onderzoek van Maarten-Jan Vos laat duidelijk zien dat er op geen enkele manier sprake is geweest van een directe betrokkenheid van de gemeente bij de roof van joods vastgoed. De gemeente heeft in de oorlogsjaren ook nooit zelf joods onroerend goed in beslag genomen, verkocht, aangekocht of bemiddeld bij de aankoop door anderen. De voor heel Nederland werkende Raad voor Rechtsherstel heeft er na de oorlog voor gezorgd dat de 15 panden en percelen in Zeist, die door de bezetter aan het bezit van joodse burgers waren onttrokken en ook zijn verkocht, weer in hun bezit of dat van nabestaanden zijn gekomen dan wel dat er restitutie van de waarde van het bezit heeft plaatsgevonden. Met één uitzondering, een in de oorlog bij herhaling doorverkocht perceel, is dat ook steeds in de vorm van een zogenaamde 'minnelijke schikking' gebeurd. In de uitzondering is ten gunste van de oorspronkelijke joodse eigenaar beslist. De gemeente Zeist heeft evenmin als andere gemeenten enige bemoeienis gehad met het werk of de beslissingen van de Raad voor Rechtsherstel. Dat neemt niet weg dat de strikt formele en van empathie verstoken gebleven procedure van de Raad voor Rechtsherstel juist voor veel joodse overlevenden en naasten vaak krenkend en pijnlijk is geweest.

Zeist telde voor de oorlog op een bevolking van bijna 25.000 niet meer dan ongeveer 60 joodse inwoners. Naar verhouding heel weinig in vergelijking met steden als Utrecht of Amersfoort. In 1941 was het aantal opgelopen tot 284, voor een belangrijk deel door de komst van joodse Nederlanders uit de kustprovincies, uit Duitsland (vluchtelingen) en uit inrichtingen elders (overgeplaatste joodse patiënten). In 1941 werd de gemeente Zeist verplicht over te gaan tot registratie van alle joodse inwoners. Dat is ook gebeurd, waarbij opgemerkt moet worden dat burgemeester Willem Visser bij de bekendmaking van de registratieplicht ook de geldende strafbepalingen uitdrukkelijk vermeldde. Dat deed niet elke burgemeester. Al in november 1940 verplichtte de bezetter het ontslag van alle joodse ambtenaren. In Zeist betrof dat een onderwijzer aan een openbare school (ambtenaar) en een medewerker van de bibliotheek (via een subsidierelatie aan de gemeente verbonden). Na de oorlog hebben beiden rechtsherstel gekregen. Ze keerden ook beiden in hun oorspronkelijke functie terug. De onderwijzer kwam na enige tijd terug in dienst van de gemeente en de bibliotheekmedewerker vertrok naar Den Haag vanwege een aanstelling bij de Koninklijke Bibliotheek.

In de loop van 1941 en 1942 werden de joodse burgers stap voor stap verder ontrecht. Alle maatregelen die de gemeente moest nemen, zijn door de bezetter dwingend aan de gemeente opgelegd. Een deel van de maatregelen werd ook door de bezetter zelf uitgevoerd. De gemeentepolitie werd belast met de taak joodse inwoners te arresteren en er zorg voor te dragen dat hun huizen werden afgesloten. Inboedels werden op enkele locaties opgeslagen, waaronder het

Slot Zeist, dat al ruim voor de oorlog eigendom van de gemeente Zeist was geworden. De roerende goederen zijn voor een belangrijk deel naar Duitsland afgevoerd. Via de gemeentepolitie was de gemeente hierbij betrokken en in een enkel geval ook zelf actief bij het leeghalen van de huizen, maar er zijn geen aanwijzingen dat de gemeente daarvan ook geprofiteerd heeft. Vanaf juli 1942 begonnen de deportaties van joodse inwoners van Zeist naar de concentratie- en vernietigingskampen. Voor zover ze er nog waren, werden alle joodse inwoners van de provincie Utrecht verplicht in april 1943 de provincie te hebben verlaten. Er waren na medio 1943 zeker nog joden in Zeist, maar alleen nog in de onderduik. Net als andere onderduikers moesten zij steeds vrezen verraden of ontdekt te worden bij huiszoeken. Dat gebeurde ook regelmatig.

Het onderzoek van Maarten-Jan Vos is beperkt gebleven tot de vraag naar de rol van de gemeente als institutie. Het is geen onderzoek geweest naar het gedrag van individuele ambtenaren van de gemeente en ook niet naar het verzet. De eerdere onderzoeken van Heleen bij 't Vuur & Gerrit van der Vorst (2020) en van Annemiek Bal (2007) geven daar veel informatie over. Maarten-Jan Vos heeft wel de Zeister geschiedenis van ontrechting en roof in het bredere kader geplaatst van de verordeningen die door de bezetter lokaal en nationaal werden uitgevaardigd. Ook heeft hij laten zien hoe de greep van de bezetter op het gemeentelijk bestuur en de gemeentepolitie steeds harder en dwingender werd. Voor een goed begrip van het rechtsherstel na de oorlog is het ook belangrijk te weten dat het bij rechtsherstel om restitutie ging, om het ongedaan maken van het onrecht van de bezetter. Het doel was niet meer en niet minder dan het herstel van de situatie voor de bezetting. Het ging inderdaad niet om de erkenning en vergoeding van leed, maar alleen om de teruggave van geld en goed. De Raad voor Rechtsherstel maakte daarbij ook geen verschil tussen joden en niet-joden.

Is dit het nu? Uiteraard is nooit met zekerheid te zeggen dat met dit en de eerder uitgevoerde onderzoeken een volledig beeld is gegeven van ontrechting en rechtsherstel van joodse inwoners van Zeist in de jaren van en na de Tweede Wereldoorlog. Niet alles is gedocumenteerd en niet alle documenten zijn ook bewaard gebleven. Toch laat het onderzoek naar de roof van roerend en onroerend goed in Zeist de conclusie toe dat er geen belangrijke nieuwe inzichten of feiten meer te verwachten zijn. De verschillende bronnen overlappen elkaar inhoudelijk tot op grote hoogte en ook het tijdens het onderzoek opgedoken onderdelen van het politiearchief heeft geen nieuw materiaal of nieuwe namen opgeleverd.

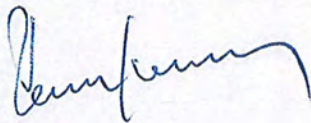
De conclusie dat de gemeente Zeist op geen enkele manier betrokken is geweest bij de roof van onroerend goed van joodse inwoners van Zeist is misschien een opluchting, maar zeker geen reden voor een gevoel van trots. Los van wat individuele ambtenaren en politiemensen gedaan hebben om hun joodse medeburgers te helpen, blijft het bij alle begrip voor de zeer geringe mogelijkheden om verzet tegen vormen van ontrechting aan te tekenen, toch ongemakkelijk om te lezen hoe passief en lijdzaam de gemeente de verordeningen van de bezetter ten uitvoer bracht. Vanuit het heden gezien is het dan eens te meer pijnlijk te zien dat ook na de oorlog heel lang weinig begrip, mededogen en medeleven is getoond met de moord op zoveel medeburgers en met het lijden van hun nabestaanden. Burgemeester Visser was geen collaborateur en was na de oorlog nog enige tijd burgemeester van Zeist, maar hij wijdde nooit een woord aan het lot van de joodse inwoners, die tijdens zijn bewind zijn beroofd en weggevoerd.

De joodse gemeenschap van Zeist was klein, maar de kleine schaal maakt hun ondergang meteen ook een heel persoonlijke. Hun huizen staan er nog en maken deel uit van het decor van de levens van de huidige Zeistenaren. Er zijn foto's van hen en hun kinderen, vaak gemaakt in een nu nog vertrouwde omgeving. Het zijn - de huizen, de foto's, de familienamen - stuk voor stuk de 'Stolpersteine' van wat collectief de lokale herinnering moet blijven. Dat gebeurt al in de jaarlijkse herdenking bij het monument in het Walkartpark. Net als elders neemt met de tijd de belangstelling en betrokkenheid van jaar op jaar toe. Uiteraard is het aan u als bestuurder en aan de gemeenteraad te komen tot een

eigen weging van de onderzoeksresultaten. De Begeleidingscommissie geeft daarbij graag als overweging mee te streven naar een bij nieuwe generaties passend besef van de herinnering aan de doelbewust georganiseerde ondergang van de joodse bevolking van Zeist. Een herinnering, maar ook een waarschuwing voor de toekomst. Op basis van het onderzoek van Maarten-Jan Vos en de eerdere publicaties over wat er in Zeist in de oorlogsjaren is gebeurd zou een lesprogramma voor de Zeister scholen ontwikkeld kunnen worden, dat juist aan de hand van foto's, adressen en namen de gevaren van antisemitisme, discriminatie en vervolging tot een actuele en levende ervaring kan maken.

In grote, ten dele ook persoonlijke betrokkenheid hebben de leden van de Begeleidingscommissie hun taak uitgevoerd. In totaal is de commissie in de periode van september 2022 tot maart 2024 acht keer bij elkaar geweest om mee te denken met de onderzoeker, lokale informatie aan te vullen, te reflecteren en reageren op de gevonden gegevens, advies uit te brengen aan de ambtelijk en bestuurlijk opdrachtgevers en kritisch mee te lezen met het rapport van het onderzoek. Een speciaal woord van dank gaat uit naar Gerrit van der Vorst, die met zijn grote kennis van de lokale situatie in de oorlogsjaren de onderzoeker directe ondersteuning heeft gegeven bij zijn onderzoek.

Namens de leden van de Begeleidingscommissie – André Hamburger, Gerrit van der Vorst, Marianne Morren, Noortje van Hofwegen en Saskia van den Berg- Ebbenhorst (projectsecretaris).

Paul Schnabel
Voorzitter